

ΡΑΔΙΟ

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΜΗΝΙΑΙΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΕΛΛΗΝΟ-ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΕΤΟΣ Β' - ΑΡΙΘ. 11

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1939

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- Β. ΜΠΙΑΖΙ . . . 'Ο Αιμίλιος Τυπάλδος καὶ ἡ 'Ελληνικὴ ἀνα-
γέννησις
- Φ. ΝΤΕ ΣΙΜΟΝΕ-ΜΒΡΟΥΒΕΡ . . . Δὲ μοιάζουνε τὰ χρόνια
- Λ. ΚΑΝΑΚΑΡΗ-ΡΟΥΦΟΥ . . . 'Η Διεθνῆς ἐκθεσις Θεσσα-
λονίκης
- Γ. ΖΩΡΑ . . . 'Ανέκδοτα γράμματα τοῦ Βαλαωρίτη πρὸς τὸν
Θωμαζαῖο
- Β. ΟΥΣΣΑΝΙ 'Ἐκτωρ Ρομανιόλι
- Γ. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ . . . Μερικὰ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ 'Αλεξάνδρου
Μωραϊτίδη
- Γ. ΑΘΑΝΑ 'Η μάνα στὸ δημοτικὸ τραγούδι
- Γ. ΖΩΡΑ 'Ο Κάλβος γραμματεὺς τοῦ Φωσκόλου
- Φ. ΒΙΚΚΙΟ . . . 'Ανέκδοτος ἑλληνικὸς κῶδιξ περὶ τῆς ἱστο-
ρίας τῶν Τούρκων σουλτάνων

'Απὸ τὴν 'Ελληνο-ιταλικὴν πνευματικὴν κίνησιν - 'Απὸ τὸν ἑλληνικὸν
τύπον - Διαλέξεις ραδιοφωνικῶν σταθμῶν Μπάρι καὶ Ρώμης μηνὸς
Σεπτεμβρίου - Διάφορα

ROMA
Via Montello 5

1. - Γ. ΖΩΡΑ, καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ρώμης: « Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης καὶ Νικόλαος Θωμαζαῖος ». Α'. μέρος.
2. - Κ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΛΑ, ἱστορικοῦ συγγραφέως, λογοτέχνου: « Ὁ Καποδίστριας γιὰ τὰ παιδιὰ τῶν ἀγωνιστῶν ».
3. - Θεῖον κήρυγμα.
5. - Γ. ΜΩΡΑΪΤΗ, καθηγητοῦ καὶ λογοτέχνου: « Ἀνδρέας Κάλβος καὶ Οὖγος Φώσκολος ».
7. - ΚΑΙΣΑΡΙΟΥ, Ἀρχιμανδρίτου, ἡγουμένου Ἱερᾶς Μονῆς Σίμωνος Πέτρας: « Στὰ μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὁρους ».
9. - Ι. ΜΟΡΟ, καθηγητοῦ ἰταλικῆς φιλολογίας: « Ἴωσης Καρντοῦτσι ».
10. - Θεῖον κήρυγμα.
11. - Γ. ΖΩΡΑ, καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ρώμης: « Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης καὶ Νικόλαος Θωμαζαῖος ». Β'. μέρος.
12. - Κ. ΚΑΤΣΑΡΑ, νευρολόγου - ψυχιάτρου: « Ἡ προστασία τοῦ παιδιοῦ καὶ ἡ ἀποταμίευσις ».
14. - Κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΥ, λογοτέχνου, συγγραφέως: « Ἄννα Τριανταφυλλίδη, μία μεγάλη γυναικεία μορφή τῆς Ἑλλάδος ».
16. - Μ. ΜΑΛΑΚΑΣΗ, ποιητοῦ, προέδρου ἐταιρείας Ἑλλήνων λογοτεχνῶν: « Κωνσταντῖνος Χρηστομᾶνος ».
17. - Θεῖον κήρυγμα.
19. - Γ. ΜΩΡΑΪΤΗ, καθηγητοῦ καὶ λογοτέχνου: « Κάλβος καὶ Φώσκολος ».
21. - Γ. ΑΝΕΜΟΓΙΑΝΝΗ, σκηνογράφου: « Πυρκαγιά, ὁ κίνδυνος τοῦ Θεάτρου ».
23. - Κ. ΚΑΙΡΟΦΥΛΛΑ, ἱστορικοῦ συγγραφέως, λογοτέχνου: « Προγονικά διδάγματα διὰ τοὺς σημερινούς Ἕλληνας ».
24. - Θεῖον κήρυγμα.
26. - Α. ΚΑΛΕΥΡΑ, γενικοῦ διευθυντοῦ τῆς Διεθνοῦς ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης: « Ἡ ἐτήσια Διεθνὴς ἐκθεσις Θεσσαλονίκης ».
28. - Ι. ΜΟΡΟ, καθηγητοῦ ἰταλικῆς φιλολογίας: « Ἀλέξανδρος Μαντζόνι ».
30. - Λ. ΚΑΝΑΚΑΡΗ-ΡΟΥΦΟΥ, πρῶην Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν, προέδρου Ἑλληνο-ἰταλικοῦ συνδέσμου Ἀθῆναι-Ρώμη: « Σημασία καὶ σπουδαιότης Διεθνοῦς ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης ».

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΜΗΝΙΑΙΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΕΛΛΗΝΟ-ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΕΤΟΣ Β'. ΑΡΙΘ. 11 || Ρώμη: Ε.Ι.Α.Ρ - Via Montello 5 || Νοέμβριος 1939

Ο ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΤΥΠΑΛΔΟΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ

Ραδιοφωνική ὁμιλία τοῦ καθηγητοῦ ἰταλικῆς φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν
κ. ΒΙΝΤΕΝΤΣΟ ΜΠΑΖΙ

Ἡ ἱστορία τῆς ἐνδόξου ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων παλιγγενεσίας ὑπῆρξε καὶ ἐξακολουθεῖ ἔτι νὰ εἶνε τὸ ἀντικείμενον ἐμβριθῶν μελετῶν ὅχι μόνον ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ καὶ ἐν πάσαις ταῖς πεπολιτισμέναις χώραις.

Μεταξὺ τῶν πρώτων δὲ τούτων χωρῶν ἔρχεται ἡ Ἰταλία· θὰ ἤρκει δὲ πρὸς ἀπόδειξιν ἡ ἀπλῆ μνεῖα λ. χ. τοῦ διτόμου ἔργου τοῦ Luigi Ciampolini, τὸ ὅποιον ἔργον παρέχει μεγαλειώδη καὶ ζωηροτάτην εἰκόνα ὀλοκλήρου τῆς σειρᾶς τῶν γεγονότων, ἅτινα ἔλαβον χώραν καθ' ὅλην τὴν ἀπὸ τοῦ 1821-31 περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως.

Οὔτε ὅμως οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ οὔτε οἱ Ἰταλοὶ κατάρθωσαν μέχρι σήμερον νὰ καταδείξουν καὶ ἐξάρουν ἀρκούντως τὴν πνευματικὴν ἢ ὕλικὴν συμβολὴν τῆς Ἰταλίας κατὰ τὴν ἐν λόγῳ περίοδον.

Βεβαίως ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας ἡ προελθοῦσα ἐκ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως ἔδωκε τὴν πρώτην ὠθησιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

Τὴν ἰδέαν ὅμως ταύτην τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας, ἂν ὅχι ἀμέσως, ἐξάπαντος ἐμμέσως ἐνεφύσησε καθαρωτέραν ἢ ψυχὴ καὶ ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἰταλίας διὰ μέσου τῶν Ἴονίων νήσων, ποὺ φυσικὰ εὕρισκοντο εἰς στενὴν καὶ ἄμεσον ἐπαφὴν μετὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐγεφύρωνον ταύτην μετὰ τὴν γείτονα Ἰταλίαν.

Ἡ Ἐπτάνησος, λοιπόν, ἡ αἰγλοβόλος πλειὰς τοῦ Ἴονίου, ἡ ἀναδειξάσα ἐνδόξους ἀνδρας, μετὰ τὸ ἀνώτερον πνεῦμα ποὺ διεῖπε τὸν βίον τῆς καὶ μετὰ τὸν ἐξειλιγμένον καὶ ἀκμαῖον πολιτισμὸν τῆς, συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ θριάμβου κατὰ τὸν μακρὸν καὶ αἰματηρὸν ἀγῶνα.

Ἄν ὑποθέσωμεν ὅτι ἔλειπαν αἱ φωτειναὶ ἐκεῖναι προσωπικότητες τοῦ Καποδίστριου, τοῦ Ρώμα, τοῦ Φωσκόλου, τοῦ Μουστοζύδου καὶ πλείστων ἄλλων Ἑπτανησίων, οἵτινες ἐμορφώθησαν καὶ ἐζήσαν ἐν Ἰταλίᾳ, δὲν θὰ εἶχαμεν ἴσως σήμερα ἀσφαλῆ γνώμην περὶ τῶν μεγάλων γεγονότων, τῆς ἡρωϊκῆς ἰσχύος καὶ τῆς νικητηρίου ἐρμῆς ἐνὸς μικροῦ λαοῦ, στερουμένου ὅλων τῶν μέσων τοῦ ἀγῶνος τὸν ὅποιον ἐν τούτοις ἀνέλαβε ἐναντίον ἐνὸς ἄλλου πλουσίως ἐξωπλισμένου καὶ πολεμικοῦ λαοῦ.

Καὶ ἂν ἡ ἱστορία ἤδη γνωρίζει πολὺ καλὰ ἐκείνους ποὺ τυχαίως ἀνέφερα, ὅμως ὑπάρχουν καὶ πολλοὶ ἄλλοι ποὺ ἐνεργῶς συμμετέσχον εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς ζυμώσεις τῆς ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως καὶ ἀποκαταστάσεως, τοὺς ὁποίους μόνον κατ' ὄνομα γνωρίζει ἡ ἱστορία.

Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς εἶνε ὁ Αἰμίλιος Τυπάλδος ὁ Κερκυραῖος, πενθερὸς τοῦ μεγάλου ποιητοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου, περὶ οὗ δὲν κάμνουν λόγον οὔτε αἱ πλέον ἄρτιαι καὶ διεξοδικαὶ ἱστορικαὶ πραγματεῖαι. Αὐτὴ δὲ ἡ Μεγάλη Ἐγκυκλοπαιδεῖα δὲν ἀναφέρει περὶ αὐτοῦ τίποτε ἄλλο, ἀπὸ ἀπλῶς βιογραφικῆς πληροφορίας ὀλίγου ἐνδιαφέροντος.

Καὶ ὅμως ὁ Αἰμίλιος Τυπάλδος εἶνε μία σπουδαία προσωπικότης καὶ ὡς λόγιος καὶ ὡς πατριώτης, διὰ τοῦτο, ἀποτελεῖ καθήκον δικαιοσύνης δι' ἐκείνον ποὺ θὰ θελήσῃ νὰ ἀνασύρῃ ἐκ τῆς λήθης τὴν ὠραίαν ταύτην μορφήν, ἡ ὁποία τιμᾷ τὴν Ἑλλάδα, ἥτις εἶνε ἡ φυσικὴ αὐτοῦ πατρίς, καὶ τὴν Ἰταλίαν, ἥτις εἶνε ἡ θετὴ τοιαύτη, ἡ φιλοξενήσασα αὐτὸν ἐπὶ μίαν καὶ πλέον πεντηκονταετίαν.

Δὲν προτίθεμαι νὰ ἐπεκταθῶ εἰς σχοινοτενεῖς βιογραφικὰς λεπτομερείας, διὰ τοῦτο καὶ περιορίζομαι ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ ἀναφέρω μερικὰ πράγματα ὀλίγον γνωστά, τὰ ὁποῖα ἀκριβῶς ἀφορῶσι τὰς ἐργασίας τοῦ Τυπάλδου πρὸς τὴν πατρίδα του, κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐθνικῆς αὐτῆς ἀναγεννήσεως καὶ κατόπιν.

Ὁ Αἰμίλιος Τυπάλδος ἐγεννήθη ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1798, ἐπεράτωσε τὰς σπουδὰς του καὶ ἔλαβε δίπλωμα εἰς τὴν Πάδοβον τῷ 1820 καὶ, ἐγκατασταθεὶς εἰς Βενετίαν, διωρίσθη καθηγητὴς τῆς ἱστορίας καὶ γεωγραφίας εἰς τὸ κολλέγιον τῆς Veneta Marina τῷ 1825.

Μολονότι ὡς καθηγητὴς ἐμισθοδοτεῖτο ὑπὸ τῆς Αὐστρίας, ἥτις, ὡς γνωστόν, σκληρῶς ἀντετίθετο εἰς πᾶσαν κίνησιν πρὸς ἀπελευθέρωσιν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῶν λαῶν ἐν γένει, τῶν στεναζόντων ὑπὸ ξένους ζυγούς, ἡ γενναία τοῦ Τυπάλδου ψυχὴ ἐπυρπολεῖτο ὑπὸ τοῦ συναισθήματος τῆς φιλοπατρίας εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ὥστε τὰ μαθήματά του τῆς ἱστορίας ἦσαν τόσον φλογερά, διότι προήρχοντο ἀπὸ τὰ μύχια τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς του ὅπου ἔκαιε τὸ ἄσβεστον πῦρ τῆς φιλοπατρίας, ποὺ ἄφησαν ἐποχὴν.

Ἡ δραστηριότης του εἰς ὅ, τι ἀφεῶρα τὰς ὑποθέσεις τῆς Ἑλλάδος καταφαίνεται οὐ μόνον ἐκ τῶν φιλικῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς διαφόρους ἐπιφανεῖς καὶ κορυφαίους Ἑλληνας συγχρόνους του, καὶ ἐκ τῆς μετὰ τοῦ Μουστοξύδου συγγενείας του, ἀλλὰ κυρίως ἐκ τῶν συγγραφῶν ποὺ ἀφῆκε.

Εἶνε λίαν ἐνδιαφέρουσαι λ. χ. αἱ Ἐμμετροὶ ἐπιστολαὶ του αἱ ἀπευθυνόμεναι ἀπὸ τοῦ 1823 ἕως 1825 πρὸς διαφόρους Ἑλληνας καὶ δὴ πρὸς τὸν Καποδίστριαν. Μία ἐπιστολὴ τοῦ Τυπάλδου πρὸς τὸν Καποδίστριαν ἀποτελεῖ ἐναργεστάτην μαρτυρίαν τῶν πατριωτικῶν του συναισθημάτων. Ἐγγράφη δὲ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1826 ὅτε ὁ Καποδίστριος εὗρίσκειτο ἐν Γενεύῃ.

«Πόσον μοῦ εἶνε ἀγαπητὸ τὸ ὄνομά σου, φράφει, τώρα ἀκριβῶς ποὺ τὰ τελευταῖα γεγονότα τῆς πατρίδος μας Ἑλλάδος αἰωροῦνται ἀκόμη ἀβέβαια! Νὰ τέλος

πάντων ποὺ ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες, κουρασμένοι ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, ἐδράξαμε τὰ ὅπλα καὶ εἶνε ἔτοιμοι οἱ ἀδελφοὶ μας νὰ πεθάνουν γιὰ τὴν πατρίδα. Ἐνῶ ἡ Εὐρώπη μᾶς ἔβλεπε μὲ ἀδιαφορία, ὁ Θεὸς μᾶς λυπήθηκε, ὁ Θεὸς ποὺ ἀκούει τὰ παράπονα καὶ τοὺς θρήνους τῶν ὑποδούλων λαῶν, καὶ νὰ ποὺ τώρα κάνει νὰ ζυπνήσῃ ἡ Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν βαθὺ ὕπνο.

Πήγαινε, τοῦ λέγει, εἰς τὸ ἀναξιοπαθοῦν ἀττικὸν πνεῦμα, κάλεσε στὰ ὅπλα τὰ παιδιὰ σου, ἄναψε μέσα στὰ στήθη τους τὴ φλόγα τοῦ πολέμου καὶ κάμε τους ἀξιόμους κληρονόμους τοῦ ἀρχαίου μεγαλείου.

Ἄγια πράξι θὲ νὰ κάμη ὅποιος πρῶτος ξεσπαθῶσει ὑπερασπιζόμενος τὰς ἱεράς ἐπάλλξεις τῆς πατρίδος, μὰ ὄχι ὀλιγώτερο ἀγία κι' ὄχι ὀλιγώτερο ἀξία θὰ εἶνε ἡ πρᾶξις ποὺ θὰ κάμῃ ἐσὺ ὦ Καποδίστρια ἀπὸ 'δῶ κ' ἐμπρός, σὺ ποὺ μὲ τὴν διπλωματικὴν σου εὐγλωττία καὶ τὴ σοφία σου κεντᾷς τώρα καὶ κατευθύνεις τὴν ἐπιχείρησιν. Οἱ φθονεροὶ καὶ οἱ χαιρέκακοι ποὺ ἀντιτίθενται στὸ μεγάλο καὶ ἀναγκαιότατο ἔργον εἶνε ἀξιοὶ καταδίκης. Σὺ, καλέ μου κύριε, σκέπασέ τους μὲ περιφρόνησιν. Σὺ εἶσαι χρηστὸς κι' αὐτοὶ εἶνε ἄθλιοι. Καὶ τώρα, πρὶν ἀποθέσω τὴν λύραν, ἀκουσέ με· κάποιος θεὸς μὲ ἐμπνέει: Μιὰ μέρα ὄχι μακρυνὴ θὰ ἰδοῦμε τὴ δύστυχη πατρίδα μας ἀναγεννημένη ἀπὸ τὴ μισητὴ σιλαβιά, νὰ στέκη μὲ τὸ μέτωπο ψηλὰ ἀνάμεσα στὰ πύθ πολιτισμένα ἔθνη· θὰ κτυπηθῇ ἡ ἀλαζονεία τοῦ ἐχθροῦ· θὰ ταπεινωθοῦν οἱ ἐχθροὶ σου καὶ θὰ βαδίζουν μὲ σκυμμένο κεφάλι, ἐνῶ σὺ, σὺ ὁ ὁποῖος ἔζησες καὶ θὰ ζήσης χρηστὸς καὶ ἀκέραιος, θὰ ἔχῃς δόξα ἀθάνατη».

Ὅτε ὁ Αἰμίλιος Τυπάλδος κατὰ τὸ 1875 ἀνεδημοσίευε τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ποὺ εἶχε γράφει τὸ 1826 δικαίως ἐκαυχᾶτο ὅτι ὑπῆρξε προφήτης καὶ ὅτι ἀπὸ νεανικῆς ἡλικίας ἔπραξε διὰ τὴν πατρίδα του, πᾶν ὅ, τι ἠδύνατο, δοξάζων αὐτὴν διὰ τῶν συγγραφῶν του, καὶ ὑπηρετῶν αὐτὴν διὰ τῶν ἔργων του.

Ἡ ἐν Βενετίᾳ οἰκία του ὑπῆρξε ἐπὶ μίαν πεντηκονταετίαν τὸ φωτεινότερον κέντρον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ φιλελληνισμοῦ.

Εἶνε ὁ Αἰμίλιος Τυπάλδος ἐκεῖνος ποὺ ἔγραψε διὰ τὸν Μουστοξύδην, τὸν ὁποῖον εἶχε ὁ Καποδίστριος καλέσῃ εἰς Ναύπλιον, τὸν πρῶτον ὀργανισμόν τῶν ἑλληνικῶν σχολείων, καὶ ὁ ὁποῖος προσέφερε δύο φορές πλουσίας ἐκ βιβλίων δωρεὰς διὰ τὴν ἐθνικὴν βιβλιοθήκην τῶν Ἀθηνῶν. Εἶνε ἐκεῖνος ποὺ συνέγραψε διὰ νὰ δοξάσῃ τὴν Ἑλλάδα καὶ διὰ νὰ περιγράψῃ τὰς φυσικὰς καλλονὰς τῆς χαριέσεως πατρίδος του Κερκύρας.

Εἶνε ἐκεῖνος ποὺ ἐνεθάρρυνε καὶ ἐβοήθει παντοιοτρόπως πλείστους συμπατριώτας του σπουδάζοντας εἰς ἰταλικά πανεπιστήμια. Εἶνε αὐτὸς ποὺ διὰ μέσου τοῦ γαμβροῦ του ποιητοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου ἀφῆκε πλουσίαν συλλογὴν βιβλίων εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς. Εἶνε τέλος αὐτὸς ὅστις συνέλεξε τοὺς θησαυροὺς τῶν χειρογράφων ποὺ σήμερον εὗρισκονται εἰς τὸ Ἀρχεῖον Μουστοξύδου εἰς Κέρκυραν, ἄλλων χειρογράφων εὗρισκομένων ἐν Ἀθήναις καὶ ἄλλων εἰς τὴν ἐν Λευκάδι οἰκίαν τῶν Βαλαωριτῶν.

Διὰ τὰς ὑπηρεσίας του αὐτὰς καὶ διὰ τὴν ἐν γένει φωτεινὴν του δρᾶσιν ἔτυχε πολλῶν τιμητικῶν ἐκδηλώσεων ἐκ μέρους τοῦ ἑλληνικοῦ Κράτους.

Ἐπάρχει μία ἐπιστολὴ τοῦ Κυβερνήτου Ἰωάννου Καποδίστρια πρὸς τὸν Αἰμίλιον Τυπάλδον δημοσιευθεῖσα ἐν Courrier de Grèce — Αἴγινα 15) 27 Ἀπριλίου 1831, εἰς τὴν ὁποίαν τὸν εὐχαριστεῖ πού τόσον συνετέλεσε εἰς τὸν πλουτισμόν, μετὰ τὰς δωρεὰς του, τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης, εὐεργετῶν οὕτω τὴν ἑλληνικὴν νεολαίαν καίτοι ζῶν αὐτὸς μακρὰν τῆς πατρίδος.

Μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων χειρογράφων του πρέπει νὰ ὑπάρχη καὶ ἐπιστολὴ τῆς 31 Δεκεμβρίου 1843/12 Ἰανουαρίου 1844 διὰ τῆς ὁποίας ἐπιστολῆς ὁ πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ἀνδρέας Μεταξᾶς, ἀνήγγελλεν εἰς τὸν Τυπάλδον ὅτι διὰ τὰς πολυτίμους του ὑπηρεσίας πρὸς τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν καὶ διὰ τὸν ἀκραιφνῆ του πατριωτισμόν, ὁ Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος εὐηρεστήθη νὰ τοῦ ἀπονείμῃ τὸν χρυσοῦν Σταυρὸν τῶν ἵπποτῶν τοῦ Τάγματος τοῦ Σωτήρος.

ΔΕ ΜΟΙΑΖΟΥΝΕ ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ

τοῦ καθηγητοῦ Νεοελληνικῆς Γλώσσης ἐν τῷ Β. Πανεπιστημίῳ Νεαπόλεως
κ. Francesco De-Simone Brouwer

Ἄδύνατο· δὲ λησμονῶ τὰ πρῶτά μου τὰ χρόνια,
Ὅταν γλυκοχαρούμενος στοὺς κάμπους τραγουδοῦσα!
Παράπονο δὲ γνώριζα καὶ σὲ γαλήνη αἰώνια
Μὲ νηὲς πανώριες, λυγερὲς συχνὰ κρουφομιλοῦσα.

* * *

Τώρα ὁ καιρὸς ἐπέρασε καὶ πικροσυλλογιοῦμαι
Πῶς εἶν' κακὸς ὁ ἄνθρωπος καὶ φοβερὴ ἡ ζωὴ μου,
Πῶς ἄλλαξαν τὰ πράγματα, κι ὥστόσο τυραννιοῦμαι,
Κι αἰώνια ἀπελπίζεται ἡ δύστυχη ἡ ψυχὴ μου.

Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΚΘΕΣΙΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ὁμιλία τοῦ πρώην Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν, καὶ Προέδρου Διαρκοῦς Ἐκθέσεως Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Ἑλληνοϊταλικοῦ Συνδέσμου « Ἀθῆναι-Ρώμη » κ. ΛΟΥΚΑ ΚΑΝΑΚΑΡΗ ΡΟΥΦΟΥ

Ἡ Διεθνὴς Ἐκθεσις Θεσσαλονίκης διεξήχθη καὶ ἐφέτος μετὰ μεγάλης ἐπιτυχίας τὰ δὲ ἐγκαίνια τῆς ἐτησίως λειτουργίας αὐτῆς ἐσημείωσαν τὴν συνήθη ἐπιτυχίαν καὶ λαμπρότητα.

Ἐχω πλειστάκις ἀναπτύξει τὴν ἐξαιρετικὴν σημασίαν αὐτῆς τόσο διὰ τὴν ὅλην ἐθνικὴν μας οἰκονομίαν καὶ τὸ γόητρον τῆς Ἑλλάδος, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἑνδοξὸν Μακεδονικὴν Πρωτεύουσιν, μετὰ τῆς ὁποίας τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν ἔχει ἀρρήκτως συνδεθῆ ἢ κατ' ἔτος προκαλουμένη ἐκεῖ ἔντασις ἐμπορικῶν πράξεων εἰς μεγάλην κλίμακα.

Ἀλλὰ καὶ πέραν τῆς ἐξυπηρετήσεως καθαρῶς ἑλληνικῶν καὶ τοπικῶν συμφερόντων ἢ εὐτυχῶς ἐξησφαλισμένη πλέον προοδευτικὴ ἐξέλιξις τῆς Διεθνοῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης συντελεῖ σπουδαίως εἰς τὸ νὰ ἐξαιρέται ἔτι μᾶλλον τὸ φυσικὸν ἐπίκεντρον τῆς ἀναπτύξεως ὅλον ἐν στενωτέρᾳ παμβαλκανικῆς οἰκονομικῆς συνεργασίας.

Ἡ Θεσσαλονίκη, ὡς ἐκ τῆς προνομιούχου θέσεώς της, ἀποτελεῖ τὸ σημεῖον εἰς ὃ καταλήγουσιν αἱ ὁδοὶ πρὸς τὸ Αἰγαῖον ὅλων τῶν ὁμόρων Κρατῶν. Ἡ Διεθνὴς Ἐκθεσις Θεσσαλονίκης δίδει εἰς αὐτὴν ἐτιζωηρότερον χρωματισμόν ὡς τῆς φυσικῆς οἰκονομικῆς πρωτευούσης τῆς Βαλκανικῆς Οἰκογενείας, ἐν τῇ ὁποίᾳ οἰκογενεῖα κρατύνεται ὅλον ἐν περισσότερον ἢ δημιουργία παμβαλκανικῆς συνειδήσεως περὶ κοινότητος μεγάλων συμφερόντων, δυναμένων νὰ ἀποδώσουν σοβαροὺς καρποὺς διὰ στενωτάτης οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς συνεργασίας. Ἡ ἐτήσια λειτουργία τῆς Ἐκθέσεως, διὰ τῆς ἐμφανίσεως ἐν αὐτῇ τῶν διαφόρων βαλκανικῶν περιπτέρων καὶ τῆς δημιουργουμένης κινήσεως, διαπιστώνει τὴν πρόοδον τῆς δημιουργίας τῆς παμβαλκανικῆς αὐτῆς συνειδήσεως, ἢ ὁποία ἄλλοτε ἐκρίνετο ὡς οὐτοπία ὀλίγων ὄνειροπόλων.

Δι' ὅλους τοὺς ἄνωτέρω λόγους χαιρετίζω μετὰ ὅλης ἰδιαίτερον ἐνθουσιασμοῦ τὸ γεγονός ὅτι τὰ συγκλονίζοντα τὴν Εὐρώπην τραγικὰ γεγονότα δὲν ἐματαίωσαν τὸ ἐφετεινὸ ἀνοιγμὰ τῆς Ἐκθέσεως.

Τὸ ὅτι ἡ ἀγωνία τῆς ἀνθρωπότητος ἐνώπιον τοῦ ἀρξάμενου νέου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου δὲν κατώρθωσε νὰ ματαιώσῃ τὸ ἀνοιγμὰ τῆς Διεθνοῦς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης, ἢ ὁποία ἐμφανίζεται ὡς παρήγορος φάρος καταβαλλομένης ἀόκνου εἰρηνικῆς ἐργασίας, εἶναι γεγονός σημαντικὸν καὶ ἐνισχυτικὸν τῆς Παμβαλκανικῆς Ἰδέας, ἢ ὁποία στηρίζει τὰς βάσεις αὐτῆς ἐπὶ εἰρηνικῆς ἐξελίξεως τῶν σχέσεων τῶν βαλκανικῶν λαῶν μεταξὺ των καὶ ἐναντι τῶν ἄλλων Λαῶν.

Ἡ σύγχρονος λειτουργία τῆς Διεθνοῦς Ἐκθέσεως τοῦ ἑλλοῦ Ἰταλικοῦ Ἔθνους εἰς τὸ Μπάρνι ἐκπροσωπεῖ τὸν ἐνδόμυχον πόθον τῶν δύο Γιτώνων Λαῶν ὑπὲρ ταχείας

ἐμπεδώσεως μακρᾶς περιόδου γενικῆς εἰρήνης, καθ' ἣν ὁ Εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς, κληρονόμος τῶν δύο ἀθανάτων μεγάλων πολιτισμῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ, ἀνακύπτων ἀπὸ τὰς τρομερὰς ζημίας δύο μεγάλων πολέμων, θὰ λάμψη καὶ πάλιν εἰς τὸ παγκόσμιον στερέωμα μὲ τὸ ἄσβεστον φῶς του τὸ ὀδηγοῦν τοὺς λαοὺς εἰς τὴν ὁδὸν τῆς προόδου.

Ἡ Διεθνὴς Ἐκθεσις Θεσσαλονίκης, παλαίσασα ἐπὶ μακρὰ ἔτη κατὰ μεγίστων δυσχερειῶν, αἱ ὁποῖαι ἠπειλοῦν τὴν πρόοδόν της, κατώρθωσε χάρις εἰς τὴν ἀδάμαστον θεληματικότητα καὶ δραστηριότητα τῶν διοικούντων αὐτήν, νὰ στερεωθῇ ἐπὶ ἀκλονήτων βάσεων καὶ νὰ περιβληθῇ διὰ τῆς στοργῆς ὀλοκλήρου τοῦ Ἑθνους, τὸ ὁποῖον ἀναμένει νὰ χαιρετίσῃ ἐνθουσιωδῶς τὴν ἐν λίαν προσεχεῖ μέλλοντι ἐγκαινίασιν αὐτῆς εἰς τὰς παρασκευαζομένας μονίμους αὐτῆς ἐγκαταστάσεις.

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΩΜΑΖΑΙΟ
τοῦ καθηγητοῦ Νεοελληνικῆς Γλώσσης καὶ Λογοτεχνίας ἐν τῷ Β. Πανεπιστημίῳ Ρώμης
κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Θ. ΖΩΡΑ

Μέσα στὰ διάφορα χαρτιά τοῦ Θωμαζαίου, ποὺ βρίσκονται στὸ Ρασσο 142 τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Φλωρεντίας, καὶ γιὰ τὰ ὁποῖα μοῦ δόθηκε ἄλλοτε ἡ εὐκαιρία νὰ μιλήσω⁽¹⁾, σώζονται καὶ μερικὰ ἀνέκδοτα γράμματα τοῦ Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη, ποὺ ἄπειρος θαυμασμὸς καὶ σέβας τὸν ἔνωσαν πρὸς τὸ μεγάλο Δαλματὸ φιλόσοφο καὶ πραγματικὸ φίλο τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων. Αὐτὸς ὁ θαυμασμὸς συνοδευότανε κι ἀπὸ μιὰ βαθεῖα ἀγάπη καὶ ἀφοσίωσι, ποὺ τὶς αὖξαιναν οἱ κοινοὶ δεσμοὶ μὲ τοὺς Τυπάλδους⁽²⁾ καὶ ἰδιαιτέρα μὲ τὴν ἀγαπημένη γυναῖκα τοῦ ποιητῆ μας, τὴν Ἐλοιζία Τυπάλδου, ποὺ, καθὼς ὁ Βαλαωρίτης γράφει στὸν Θωμαζαῖο στὸ συλλυπητήριο γράμμα γιὰ τὸ θάνατο τῆς γυναίκας του, «φιλοστόργως ἠγάπησες καὶ ἦτις νηπιόθεν ἔμαθε νὰ συγγέῃ τὸ ὄνομά σου μετὰ τοῦ ὀνόματος τῶν γονέων της». Σὲ κάθε γράμμα βρίσκουμε ἀνάλογες ἐκφράσεις γιὰ τὴν Ἐλοιζία⁽³⁾, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Βαλαωρίτη, ποὺ μαρτυροῦν τὴν ἀπεριόριστη ἐκτίμησιν πρὸς τὸν ἐπιστήμονα καὶ τὴν εἰλικρινῆ φιλίαν πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Πότε τὸν ἀποκαλεῖ «σεβαστέ μοι φίλε», πότε «φίλτατέ μοι κ. Θωμαζαῖο», πότε «φίλε καὶ πάτερ», πότε «ἀγαπητέ Νίκο», καὶ τοῦ δείχει πάντα πόση χαρὰ καὶ ἐνθουσιασμὸ τοῦ φέρουν τὰ γράμματά του καὶ οἱ εἰδήσεις του. Γενικῶς τοῦ μιλάει στὸν πληθυντικὸν⁽⁴⁾, ἀλλὰ κάποτε τοῦ μιλάει καὶ στὸν ἐνικό, ὅταν μάλιστα πρόκειται γιὰ θλιβερὰς περιστάσεις, σὺς ὁποῖες θέλει πῶς μεγάλη νὰ τοῦ δείξῃ τὴν ἀφοσίωσίν του, καὶ νὰ τὸν νιώσῃ πῶς κοντὰ⁽⁵⁾.

Τὰ γράμματα ποὺ σήμερα δημοσιεύουμε παρουσιάζουν ὄχι λίγο ἐνδιαφέρον, γιὰτι ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰς καθαρῶς οἰκογενειακὰς πληροφορίας γιὰ μιὰ μικρὴ περιουσία τῶν

(1) Βλ. τὸ ἄρθρο μου «Θωμαζαῖος καὶ Φωριέλ, ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία γιὰ τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια» («Νέα Ἑστία», τεύχος 281 τῆς 1 Σεπτεμβρίου 1938).

(2) Βλ. τὸ ἄρθρο μου «Ἐνα ἀνέκδοτο, καὶ ἓνα ἄγνωστο γράμμα τοῦ Βαλαωρίτη» («Νέα Ἑστία», τεύχος 290 τῆς 15 Ἰανουαρίου 1939). Ἰδιαιτέρα βλ. τὴ σημείωσι 1.

(3) Ἔτσι καὶ στὸ γράμμα ποὺ ὁ Βαλαωρίτης ἔγραψε στὸν Θωμαζαῖο ἀπ' τὴ Βενετία σὺς 3 Αὐγούστου 1857 — καὶ ποὺ ἀναφέρουμε παρακάτω — μιῶντας του γιὰ τὴν εὐγνωμοσύνη τῆς γυναίκας του, λέει μέσα σὲ ἄλλα: «Σεῖς, ὅστις ὑπῆρξατε διὰ τὴν Ἐλοιζίαν δεῦτερος πατήρ, εὐλογῆσατέ την».

(4) Ὁ Βαλαωρίτης μεταχειρίζεται πότε τὸ «νοί» καὶ πότε τὸ «lei», ποὺ εἶναι καὶ οἱ δύο συνηθισμένοι τύποι εὐγενείας στὴν Ἰταλία, ἀναλόγως μὲ τὶς σχέσεις ποὺ συνδέουν τὰ πρόσωπα.

(5) Στὸν ἐνικό ὁ Βαλαωρίτης μιλάει σ' ἓνα ἰταλικὸ γράμμα, ποὺ ἔγραψε ἀπ' τὴ Γένοβα σὺς 16 Μαΐου 1858 καὶ στὸ ἑλληνικὸ συλλυπητήριο γιὰ τὸ θάνατο τῆς γυναίκας τοῦ Θωμαζαίου τῆς 8-20 Ὀκτωβρίου 1873.

ὄρφανῶν τῆς γυναίκας τοῦ Θωμαζαίου, Διαμάντως Παβέλλο, ἀπ' τὸν πρῶτο της γάμο με τὸν Ἀρτάλε (ἀπ' τὰ ἑποῖα ἔχουμε ἀκόμη μιὰ ἀπόδειξι γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ τὶς φροντίδες ποὺ ὁ Θωμαζαῖος ἔδειχνε γιὰ τὰ φτωχὰ ἀπροστάτευτα αὐτὰ παιδιὰ) (1), ὁ Βαλαωρίτης μιλάει καὶ γιὰ τὰ πολιτικὰ πράγματα τῆς πατρίδας του, καὶ γιὰ τὴν οἰκογένειά του, καὶ γιὰ τὰ ταξίδια του, καὶ κυρίως γιὰ τὴν ποιητικὴ δρᾶσι του καὶ γιὰ μερικὰ ἔργα του, χωρὶς νὰ παραλείψῃ νὰ κἀνῃ καὶ μερικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως τὰ γράμματα τοῦ Βαλαωρίτη παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον, γιὰτὶ περιέχουν πολλὰ κρίσεις καὶ γνῶμες του γιὰ διαφόρους συγχρόνους του λογοτέχνες καὶ γιὰ διάφορα φιλολογικὰ ζητήματα (2).

Μαζὶ με τὰ γράμματα τοῦ Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη πρὸς τὸν Θωμαζαῖο βρίσκονται καὶ δυὸ ἄλλα γράμματα: τὸ ἓνα εἶναι τοῦ ἐξαδέλφου τοῦ Βαλαωρίτη Σπυρίδωνος (3) πρὸς τὸν Θωμαζαῖο, μᾶλλον λιγόλογο καὶ τυπικὸ, ὅπου τοῦ παρέχει μερικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ἐξέλιξι τῆς δίκης τῶν παιδιῶν τῆς γυναίκας του· τὸ ἄλλο εἶναι τοῦ Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη καὶ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν φίλο του Μπανκέττι, ὁ ὁποῖος, ἐπειδὴ ὁ ποιητὴς τοῦ κἀνει λόγος καὶ γιὰ τὸν Θωμαζαῖο, φαίνεται ὅτι ἔστειλε τὸ γράμμα στὸ Δαλματὸ φιλόλογο, ποὺ τὸ φύλαξε μαζὶ με τὰ δικά του.

Ὅλα τὰ γράμματα εἶναι γραμμένα ἰταλικά, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα, τὸ συλλυπητήριον γιὰ τὸ θάνατος τῆς γυναίκας τοῦ Θωμαζαίου, ποῦναι γραμμένο ἑλληνικά (4). Παρακάτω δημοσιεύουμε τὶς σχετικὲς μεταφράσεις κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ με μερικὲς διασαφητικὰς ἐπεξηγήσεις (5).

* * *

Τὸ πρῶτο γράμμα εἶναι τοῦ Σπυρίδωνος Βαλαωρίτη. Γράφτηκε στὴν Κέρκυρα στίς 12 Νοεμβρίου 1853 καί, καθὼς εἶπαμε, ἀφορᾷ τὴν ὑπόθεσι τῶν ὄρφανῶν Ἀρτάλε. Δὲν σημειώνεται πούθεν τὸ ὄνομα τοῦ παραλήπτη, δὲν ὑπάρχει ὅμως ἀμφιβολία ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ Θωμαζαῖος. Παραθέτουμε τὴ μετάφρασι:

(1) Βλ. σχετικὰ τὸ παραπάνω ἀναφερόμενο ἄρθρο μου «Ἐνα ἀνέκδοτος, καὶ ἓνα ἄγνωστος γράμμα τοῦ Βαλαωρίτη», καὶ ἰδιαιτέρως τὴ σημείωσι 4.

(2) Μεταξὺ τῶν ἄλλων ὁ Βαλαωρίτης μιλάει καὶ γιὰ τὸ Σολωμό. Σχετικὰ βλ. τὸ ἄρθρο μου «Σολωμικὰ Α'. Μιὰ ἄγνωστη κρίσι τοῦ Βαλαωρίτη γιὰ τὸ Σολωμό», («Νέα Ἐστία», τεύχος 286 τῆς 15 Νοεμβρίου 1938).

(3) Ὁ Σπῦρος Βαλαωρίτης ἦταν ἐξαδελφός τοῦ Ἀριστοτέλη· σ' αὐτὸν ὁ Θωμαζαῖος εἶχε ἀναθέσει νὰ ἐνδιαφερθῇ γιὰ τὴ δικαστικὴ ὑπόθεσι τῶν ὄρφανῶν τῆς γυναίκας του. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἀργότερα — κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐξ αἰτίας τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς — ψυχράνθηκα, ἀλλὰ ὁ ποιητὴς μας κατώρθωσε νὰ τοὺς συμπιλιώσῃ καὶ πάλι, καθὼς φαίνεται ἀπ' τὸ γράμμα ποὺ ἔστειλε στὸν Θωμαζαῖο ἀπ' τὸ Μιλᾶνο στίς 17 Ὀκτωβρίου 1857, ποὺ θ' ἀναφέρουμε σὲ λίγο.

(4) Τὸ συλλυπητήριον αὐτὸ γράμμα, ποὺ τὸ ἀναδημοσιεύουμε παρακάτω, ἐδημοσίευσεν γιὰ πρώτη φορὰ στὸ ἄρθρο μου «Ἐνα ἀνέκδοτος, καὶ ἓνα ἄγνωστος γράμμα τοῦ Βαλαωρίτη» ποὺ ἀνέφερα ἤδη.

(5) Στίς σημειώσεις δημοσιεύουμε καὶ τὰ ὡς τώρα ἄγνωστα καὶ ἀνέκδοτα ἰταλικά πρωτότυπα τῶν ἰταλικῶν γραμμάτων τοῦ Βαλαωρίτη.

«Κέρκυρα, 12 Νοεμβρίου 1853.

«Ἀξιότιμε Κύριε,

«Ἡ ὑπόθεσις, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς σημερινῆς ἐπιστολῆς σας, δὲν ἐξητάσθη ἀκόμη ὑπὸ τῆς Γερουσίας. Οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ ἐπισπεύσωμεν μίαν ἀπόφασιν πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς «τὴν ἐξέτασιν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἡ ἱερότης τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἀπαιτεῖ παρὰ τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς.

«Ὅπως δὲ νομίζω ὅτι δύναμαι νὰ σᾶς διαβεβαιώσω, ὅτι εἰς τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν χριστιανικὴν ἀγάπην, χωρὶς ἕνεκεν τούτων νὰ καταπατηθῶσιν οἱ νόμοι, οὐδέποτε ἀπεκλείσθη ἡ ὁδὸς «εἰς τὰ Κράτη ταῦτα.

«Πιστεύσατέ με πάντοτε
«λίαν ὑπόχρεον θεράποντά σας
Σπυρίδων Βαλαωρίτης (1)».

* * *

Μετὰ τὸ γράμμα αὐτὸ τοῦ Σπυρίδωνος Βαλαωρίτη ἀκολουθοῦν κατὰ σειρὰν τὰ γράμματα τοῦ Ἀριστοτέλη. Εἶναι ἕνδεκα, καὶ γράφτηκαν ἀπ' τὰ 1857 ὡς τὰ 1873 ἀπὸ διάφορα μέρη.

Στὸ πρῶτο ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης μιλάει πρῶτα-πρῶτα γιὰ τὴν ὑπόθεσι τῆς περιουσίας τῶν ὄρφανῶν Ἀρτάλε καὶ γιὰ ἓνα προσεχὲς ταξίδι του στὴ Βενετία, ὅπου βρίσκονταν ἤδη ἡ οἰκογένειά του. Ἐπειτα εὐχαριστεῖ τὸν Θωμαζαῖο γιὰ μερικὲς εὐνοϊκὰς κρίσεις του, τοῦ δίνει μερικὲς ἐξηγήσεις γιὰ τὸ ἔργο του καὶ τοῦ ἐκθειάζει τὴ συμβολὴ στὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Ἠπείρου, ὅπου «ἐπολέμων καὶ ἀπέθνησκον πολὺ πρὸ τοῦ 1821». Τοῦ ἐξηγεῖ ἀκόμη τὴ γλῶσσα ποὺ μεταχειρίζεται, καὶ καταδικάζει ἐκείνους ποὺ ἂν καὶ ἀναγνωρίζουν τὴν ἀξία τῆς τέχνης του καὶ τῆς ἐμπνεύσεώς του, τὸν κατακρίνουν γιὰ τὴ δημοτικὴ του γλῶσσα. Ἐπειτα μιλάει γιὰ τὸ Σολωμό, γιὰ τὸν ὁποῖο ὅμως δὲν δείχνει μεγάλο ἐνθουσιασμό, τόσο γιὰ τὴ γλῶσσα ποὺ μεταχειρίζεται, ὅσο καὶ γιὰ τὸ ἀποσπασματικὸ ἔργο του, ποὺ τὸ κρίνει περισσότερο δυτικῶν χαρακτῆρος παρὰ ἑλληνικῶν, καὶ ὅπως δὲ ποτὲ πολὺ λειψὸ καὶ χωρὶς ἐνότητα (2). Παραθέτουμε τὴ μετάφρασι:

Corfù, 12 novembre 1853.

(1) *Egregio Signore,*

L'affare che porse argomento alla sua lettera di quest'oggi, non è ancora portato alle considerazioni del Senato. Nè puossi precipitare un giudizio prima di riuscire a quell'esame che dal Supremo potere reclama la santità dell'argomento stesso.

Nondimeno io credo di poterla assicurare che all'umanità od alla carità cristiana, senza che da queste sieno sovvertite le leggi, non fu mai chiuso l'adito in questi Stati, Mi creda sempre

Suo oblig.mo Servitore
SPIRIDIONE VALAORITIS.

(2) Βλ. σχετικὰ τὸ προαναφερθὲν ἄρθρο μου «Σολωμικὰ Α'. Μιὰ ἄγνωστη κρίσι τοῦ Βαλαωρίτη γιὰ τὸ Σολωμό».

«Σεβαστέ μοι φίλε,

«Καίτοι αἱ ἀσχολίαι μου εἶναι τοιαῦται καὶ τοσαῦται, ὥστε νὰ μὴ μοῦ ἐπιτρέπουν νὰ σᾶς ἀφιερῶ «σω ὅλον τὸν καιρὸν μου, ὅμως δὲν δύναμαι νὰ ἀντιστῶ εἰς τὸν μέγιστον πειρασμὸν νὰ συνομιλήσω «ὀλίγον μαζὶ σας.

«Ἐφ’ ἡμέρησιν μετὰ πάσης δυνατῆς μυστικότητος τὰς ἐρεῦνας ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως, τὴν ὁποίαν «μοῦ συνεστήσατε, ἰδοὺ τὰ ἀποτελέσματα.

«Ἡ ἐμφύτευσις (1) τῶν 40 § ἐλευθεροῦται πρὸς 6% δυνάμει τοῦ συμβολαίου ἐμφυτεύσεως «τῆς 7 Δεκεμβρίου 1842 τῶν πράξεων τοῦ συμβολαιογράφου Παπάκη.

«Ὁ Ἡλίας Κολόμβος δικαιοῦται νὰ λάβῃ τὰ καθυστερούμενα δύο ἐτῶν, ἀνερχόμενα εἰς § 80, «πλέον § 10, ὑπόλοιπον προηγουμένων λήξεων. Ἐπελήφθη τῆς διαδικασίας, ἀπαιτῶν βάσει τῶν «ἐγγράφων του τὴν ἐκχώρησιν τοῦ πράγματος. Τοιαύτη ἐκχώρησις δὲν δύναται νὰ τοῦ παρασχεθῇ «πρὸ τῆς λήξεως τοῦ τρίτου ἔτους, ἥτις συμπληροῦται τὸν μῆνα Νοέμβριον.

«Ὁ Ἡλίας Κολόμβος ὑποστηρίζει ἐπίσης ὅτι ἡ ἐμφύτευσις του δὲν δύναται πλέον νὰ ἐλευθε- «ρωθῇ ἔνεκεν τῆς μὴ καταβολῆς τοῦ ὑπολοίπου τῶν 10 §. Ἡ ἀπαιτήσις αὕτη εἶναι παράλογος καὶ «θὰ ἀπορριφθῇ. Ἴδου τί ἐπιληροφρήθην θετικόν, καὶ νομίζω ὅτι ἀρκεῖ διὰ τὸν σκοπὸν, τὸν ὁποῖον τόσον «χριστιανικῶς ἀνελάβετε. Αὔριον ἐπιβιβάζομαι δι’ Ἐνετίαν, ὅπου ἀπὸ μὴνός περιπύου μὲ ἀναμένει ἡ «οἰκογενεῖά μου. Εἶναι ἐπομένως ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ μοῦ δώσετε τὰς ὁδηγίας σας ἐπὶ τοῦ προκει- «μένου, διὰ νὰ δυνθῶ νὰ ἔχω τοῦλάχιστον καὶ ἐγὼ τὸ δικαίωμα νὰ εἴπω μίαν ἡμέραν: οὐδεὶς πε- «ρισσότερον ἐμοῦ γνωρίζει τὴν καρδίαν τοῦ Θεωμάζαιου.

«Ὁ καλὸς Αἰμίλιος μοῦ ἀντέγραψε τὴν παράγραφον μιᾶς ἐπιστολῆς σας, ἀφορῶσαν τὰ ποι- «ήματά μου. Δὲν ἠδυνάμην νὰ ἐλπίζω τόσον πολὺ ἀπὸ σᾶς, ὅστις εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἀντιπρο- «σωπεύετε δι’ ἐμὲ τὴν Ἰταλίαν ὀλόκληρον. Μοῦ γράφει ὁ Αἰμίλιος, ὅτι μερικαὶ λέξεις σᾶς εἶναι «νέαι, διὰ τοῦτο προσφέρομαι νὰ σᾶς παράσχω οἰανδήποτε διασαφήνισιν ἐπιθυμεῖτε.

«Ἡ τὸ βιβλίον ἐκεῖνον διέπουσα ἰδέα εἶναι ἡ διαρκὴς ἀντίθεσις, ὁ αἰώνιος ἀνταγωνισμὸς κατὰ «τῆς τυραννίας, ἐπειδὴ ἡ Ἡπειρος ὑπῆρξε τὸ ἄστυλον τῆς Ἑλληνικῆς Ἰδέας, καὶ ἐκεῖ ἐπολέμων καὶ «ἀπέθνησκον πολὺ πρὸ τοῦ 1821. Ἡ γλώσσα εἶναι καθὼς ἀρέσει εἰς σᾶς, ἐλπίζω ὅμως ὅτι θὰ τὴν «ἐκτιμῆσετε ὅταν σκεφθῆτε τὰς ὑπερμεγέθεις δυσκολίας, τὰς ὁποίας ἠναγκάσθην νὰ ὑπερβάλω διὰ νὰ «τὴν παρουσιάσω πλουσίαν, παρθένον, βωμαλέαν. Ἡθέλησα νὰ ἀποδείξω ὅτι εἶναι κατάλληλος δι’ «ὄλας τὰς περιγραφὰς καὶ ὅτι δύναται γὰ ἵπταται τόσον ὑψηλά, ὅσον οὐδεμία ἄλλη. Διὰ τὸ εἶδος τῆς «ποιήσεώς μου ἠναγκάσθην νὰ προσφύγω εἰς τὴν διάλεκτον τῆς Ἡπείρου, καὶ διετήρησα μετὰ θρη- «σκευτικῆς εὐλαβείας ὅλους τοὺς διαλεκτικούς τύπους καὶ χαρακτῆρας τῶν ἐπαρχιῶν ἐκεῖνων. Κατὰ «τὴν γνώμην μου, εἶναι τὸ μέρος τῆς Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖον περισσύτερον παντὸς ἄλλου διεφύλαξε ἀγνὸν «τὸν ἀρχαῖον χαρακτῆρα, καὶ τὸ ὁποῖον δύναται μόνον, διὰ τὴν ἱστορίαν του, νὰ προσφέρῃ εὐρὺ «πεδῖον εἰς ὅποιον θελήσῃ νὰ τὸ ἐξυμνήσῃ.

«Εἰς ὀλόκληρον τὸ Ἑλληνικὸν Βασίλειον τὰ ποιήματά μου, ὡς ποιήματα, ἐγένοντο δεκτὰ μετ’ «ἐνθουσιασμοῦ — οἰκτεῖρον ὅμως, κατὰ τὸ σῆμα, τὴν πτωχὴν μου Μοῦσαν διὰ τὰ βράκη, ἅτινα τὴν

(1) Στὸ ἰταλικὸ πρωτότυπο ὑπάρχει ὁ ὅρος «livello». Πρόκειται γιὰ ἓνα νομικὸ θεσμὸ, ποὺ φάνηκε στὸν μεσαιῶνα καὶ ἀφορᾷ τὴν ἐγγεῖο ἰδιοκτησίαν. Εἶναι πολὺ ἀνάλογος μὲ τὴν ἐμφύτευσι, γι’ αὐτὸ καὶ τὸν μεταφράζομε μ’ αὐτὸν τὸν ὄρο. Ἡ λέξι προέρχεται ἀπ’ τὸ λατινικὸ «libellum», δηλ. τὸ ἐγγράφον μὲ τὸ ὁποῖο γινότανε ἡ αἴτησι στὸν ἰδιοκτῆτη ἀπὸ μέρος τοῦ καλλιεργητῆ γιὰ νὰ τοῦ παραχωρηθῇ ἓνα μέρος τῆς ἰδιοκτησίας «ad laborandum et meliorandum», εἰς ἀντάλλαγμα ἐτησίας ἀνταμοιβῆς, ποὺ στὴν ἀρχὴ ἦτανε σὲ εἶδος, κι ἀργότερα χρηματικὴ καὶ ἀνάλογη μὲ τὴν ἀξία τοῦ κτήματος. Ἡ διαχείρισις ἔμενε στὸν ἰδιοκτῆτη, καὶ σ’ αὐτὸ ἐγκριεῖται ἡ κυριώτερη διαφορὰ ἀπ’ τὴν ἐμφύτευσι. Τώρα πλέον ὁ θεσμὸς αὐτὸς ἔχει καταργηθῆ στὴν ἰταλικὴ νομοθεσίαν.

«ὑπεχρέωσα νὰ ἐνδυσθῇ. Εἰς ὅλα τὰ πεζογραφήματα τὰ περιεχόμενα εἰς τὸ βιβλίον ἐκεῖνο, ἠθέλησα νὰ «τοὺς ἀποδείξω ὅτι ἐναπόκειτο εἰς ἐμὲ νὰ ἐκλέξω μετὰ τῆς γλώσσης τῶν καθαρευουσιάνων ἢ τῆς «δημοτικῆς γλώσσης. Καὶ παρ’ ὅλον ὅτι τοῦτο δὲν διέφυγε εἰς οὐδένα ἐξ ὧων μέχρι τῆς στιγμῆς «ταύτης ἡσυχολήθησαν μὲ τὰ ποιήματά μου, δὲν κατώρθωσαν ἀκόμη νὰ ἐννοήσουν, ὅτι ὅποιος γράφει «ἡ δύναται νὰ γράφῃ δύο διαφόρους διαλέκτους καὶ προτιμᾷ τὴν μίαν ἀντὶ τῆς ἄλλης, ἔχει τοὺς λό- «γους του. Ὅλοι ὅμως, φίλοι καὶ ἐχθροί, εἶναι σύμφωνοι εἰς τὸ νὰ λέγουν ὅτι τὸ βιβλίον μου φέρει «ἐλληνικὸν χαρακτῆρα, ὅτι εἶναι νέον, ὅτι εἶναι τὸ πρῶτον δείγμα πραγματικῆς ἐθνικῆς ποιήσεως.

«Ὁ κόμης Σολωμός, μέγας ποιητῆς, εἶναι μέγα ἀτύχημα ὅτι δὲν ἐγνώριζε καλὰ τὴν δημοτικὴν «γλῶσσαν. Κατὰ δεύτερον λόγον ἡ ποιησις του δὲν φέρει τὸν χαρακτῆρα ἐκεῖνον, ὅστις διακρίνει τὴν «ἐλληνικὴν ποιήσιν. Οἱ στίχοι του δὲν εἶναι ἐλληνικοί, αἱ δὲ ἐμπνεύσεις του ἀνήκουν εἰς τὴν Δύσιν. «Ἀπέθανε χωρὶς νὰ ἀφήσῃ τίποτε. Μερικὰ ἀποσπάσματα, μερικὰ στροφαί, ἰδοὺ τὸ ὅλον.

«Ἀναμένω ἀπὸ σᾶς μὲ ἀνυπομονήσιν τὴν κρίσιν δι’ ἐμὲ. Εἴθε ἡ Ἰταλία νὰ δεχθῇ με συμπα- «θειαν τοὺς στίχους μου καὶ εἴθε νὰ τοὺς θεωρήσῃ ὡς σύνθημα, τὸ ὁποῖον θὰ χρησιμεύσῃ μίαν «ἡμέραν νὰ ἐνώσῃ ὅλους ὅσοι ἔχουν δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσουν ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους τὴν «ἀπόδοσιν ὧων ἀδίκως τοὺς ἀφηρηπάγησαν.

«Εἰς τὴν διάθεσίν σας, πιστεῦσατέ με πάντοτε

ὅπως ἀφωσιωμένον

«Ἄριστοτέλης Βαλαωρίτης (1).

«21 Ἰουλίου 1857, Κέρκυρα».

(1) *Mio Venerabile Amico,*

Quantunque le mie occupazioni sieno tali e tante da non permettermi di poterle consacrare tutto il mio tempo, non posso però resistere alla tentazione immensa di trattenermi con Lei.

Dopo aver fatto con tutta la possibile segretezza le indagini sull'affare raccomandato da Lei eccone il risultato.

Il livello di § 40 è affrancabile col 6 per % in virtù del contratto di livellazione 7 dicembre 1842 negli atti del notaio Papachi.

Elia Colombo deve avere due anni di arretrati che sono § 80, più § 10 residuo delle passate scadenze. Egli procede coi suoi atti onde domandare la devoluzione del bene. Tale devoluzione non gli sarà accordata prima della scadenza del terzo anno la quale succede nel mese di novembre.

Elia Colombo sostiene anche che il suo livello non sia più affrancabile atteso il non pagamento del residuo di § 10. Tale pretesa è assurda e sarà rigettata. Ecco quanto ho saputo di positivo e parmi che basti per lo scopo che tanto cristianamente la si è prefisso. Domani m'imbarco per Venezia ove da quasi un mese mi aspetta la mia famiglia. Egli è per ciò di assoluta necessità ch'Ella mi dia le sue istruzioni sul proposito perchè possa aver diritto almeno anch'io di poter dire un giorno, nessuno più di me conosce il cuore di Tomaseo (!).

Il buon Emilio mi trascrive il paragrafo di una Sua lettera che si riferisce alle mie poesie. Non potevo sperar tanto da Lei che in questa occasione rappresenta per me l'Italia intera. Mi scrive l'Emilio che alcune parole le riescono nuove, egli è perciò che mi offro a darle qualunque schiarimento desidera.

L'idea dominante in quel libro è la perpetua opposizione, l'eterno antagonismo contro l'occupazione. Che l'Epiro fu come l'asilo dell'idea ellenica e là si combatteva e si moriva assai prima del 1821. La lingua è quale piace a Lei, spero però ch'ella si farà ragione quando penserà alle difficoltà immense che ho dovuto superare per mostrarla ricca, vergine robusta. Ho voluto far vedere che essa è atta a tutte le descrizioni e può volare tanto alto quanto qualunque altra. Per il genere di poesia trattata da me ho dovuto ricorrere

* * *

Τὸ δεύτερο γράμμα τοῦ Βαλαωρίτη γράφτηκε στὴ Βενετία στὶς 3 Αὐγούστου 1857, δηλαδὴ σὲ μικρὸ διάστημα ἀπ' τὸ προηγούμενο. Καὶ σ' αὐτὸ ὁ Βαλαωρίτης μιλάει ἐν πρώτοις γιὰ τὴ γνωστὴ δικαστικὴ ὑπόθεσι τῶν Ἀρτάλε, ἔπειτα γιὰ τὸν ἀναμενόμενο τοκετὸ τῆς Ἐλοϊζίας του καὶ γιὰ τὴν ἀνυπομονησία μὲ τὴν ὁποία περιμένει τὸν « Ἀθανάσιο Βάγια », πού καθὼς εἶναι γνωστὸ μετέφρασε ὁ Θωμαζαῖος, καὶ ἀναγνωρίζει τὶς δυσκολίες πού παρουσιάζονται γιὰ νὰ μεταφρασθῆ σὲ ἄλλη γλῶσσα ἓνα ποίημα μὲ καθαρῶς ἐθνικὸ χαρακτῆρα. Τοῦ ζητᾷ ἔπειτα τὴ μεγάλη χάρι νὰ μεταφράσῃ ἰταλικὰ καὶ τὸ « Ψυχασάββατο », πού ἔγραψε γιὰ τὸ θάνατο τῆς μικρῆς του Μαρίας, τῆς κόρης τῆς ἀγαπημένης του Ἐλοϊζίας, πού ὁ ἴδιος ὁ Θωμαζαῖος τὴν εἶχε γνωρίσει ἀκόμη πολὺ μικρῆ. Τέλος τὸν πληροφορεῖ ὅτι μὲ τὸν Παῦλο Λάμπρο τοῦ ἔστειλε τὰ πρακτικὰ τῆς Ἰονίου Βουλῆς, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὶς ὑπὲρ τῆς Ἐνώσεως ἐκδηλώσεις, καὶ ὅπου μεταξὺ τῶν ἄλλων θὰ μπορέσῃ νὰ δῆ καὶ τὸ δικό του ὄνομα. Παραθέτουμε τὴ μετάφρασι :

« Βενετία, 3 Αὐγούστου 1857.

« Φίλτατε κύριε Θωμαζαῖο,

« Ἀπαντῶ εἰς τὴν ἐπιστολήν σας τῆς 27 Ἰουλίου, ἀφοῦ τὴν ἀνέγνωσα καὶ ἐπανεγνώσα ἐπανειλημένως. Ἐγγράφα ἀμέσως εἰς Κέρκυραν, ἵνα ἔχω τὸ ταχύτερον ἀκριβεῖς ὁδηγίας ὅπως φέρω τὴν

al dialetto dell'Epìro ed ho religiosamente conservati tutti i tipi o caratteri dialettici di quelle contrade. A parer mio è la parte della Grecia che più di qualunque altra conservò puro il carattere antico, e che può dare sola per la sua storia, largo campo a chi vorrà cantarla.

In tutto il reame della Grecia le mie poesie, come poesie, furono accolte con entusiasmo — compiangono però, secondo il loro solito, la mia povera musa per i cenci che l'ho obbligata di vestire. In tutte le prose contenute in quel libro ho voluto far loro vedere che stava in me di scegliere fra la lingua dei puristi e la lingua popolare. E quantunque non abbia sfugito (!) a nessuno di quei che fino a questo momento si sono occupati delle mie poesie, non hanno potuto ancora intendere che chi scrive o può scrivere due diversi dialetti e si decide per l'uno piuttosto che per l'altro deve avere le sue ragioni. Tutti però e amici e nemici vanno d'accordo nel dire che quel mio libro porta con se il carattere greco che è nuovo, che è il primo squarcio di vera poesia nazionale.

Il Conte Solomo, grande poeta, peccato grande non conosceva bene la lingua popolare. In secondo luogo la sua poesia non porta con se quel carattere tutto proprio della poesia greca. I suoi versi non sono greci e le sue ispirazioni appartengono all'occidente. Egli morì e non lasciò nulla. Qualche squarcio, qualche strofa, ecco tutto.

Attendo da Lei con impazienza la mia sentenza. Possa l'Italia accogliere con simpatia i miei versi e possa considerarli come la parola d'ordine che servirà un giorno ad unire tutti coloro che hanno diritto di esigere da Dio e dagli uomini la restituzione di quello che tanto iniquamente fu tolto a loro.

Mi comandi e mi creda sempre

Suo affezionatissimo
ARISTOTILE VALAORITIS.

Corfù, 21 luglio 1857.

« ὑπόθεσιν εἰς τὸ ἐπιθυμητὸν τέρμα, παρακάμπτων οἰανδήποτε ἀμφιβολίαν, ἥτις τυχὸν θὰ ἦδύνατο νὰ ἀνακύψῃ ἵνα ἐνοχλήσῃ τὰ ἀγαπητὰ ὄρφανὰ σας εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν των. Μόλις πληροφορηθῶ κατὶ « σχετικόν, θὰ σᾶς κρατήσω ἀμέσως ἐνήμερον. Βεβαιωθῆτε ὅμως, σεβαστέ μοι φίλε, ὅτι ὁ κ. Ναπολέων Ζαμπέλης καὶ ὁ κ. Στεφανίτσης δὲν εἶναι οἱ μόνοι, οἱ ὅποιοι εἰς οἰανδήποτε περίπτωσιν θὰ ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ἀποδεχοῦν ἀπὸ καρδίας τὴν ὑπεράσπισίν σας. Μεταξὺ τῶν πολλῶν τοὺς ὁποίους « γνωρίζω, μεθ' ὑπερφρανεῖας ἐπιθυμῶ νὰ συγκαταλεχθῶ καὶ ἐγώ, οὐδὲ ὑπάρχει τι τὸ ὅποιον δὲν « εἶμαι πρόθυμος νὰ πράξω δι' ἐκεῖνον ὅστις, εἶμαι βεβαιοτάτος, θὰ εἶδε τὸ αἷμα καὶ τὴν ζωὴν « εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν θὰ ἐπρόκειτο νὰ προστατευθῆ ἑξόριστός τις Ἑλληνα ἢ εἰς μάρτυς τῆς Θεοσαλίας. Ἀλλοίμονον εἰς ὅποιον θὰ ἤρνεῖτο νὰ βοηθήσῃ τὰς πονεμένας ψυχάς.

« Ὁ Αἰμίλιος, ἡ Μαριέττα, ἡ Ἐλοϊζία καὶ ἐγὼ ὅλοι ἠνωμένοι σᾶς ἀποστέλλομεν ἓνα ἀσπασμόν. « Ἡ Ἐλοϊζία, φθάσασα εὐτυχῶς εἰς τὸ τέρμα τῆς ἐγκυμοσύνης της, ἀναμένει ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν τὰς « ὠδύνας τοῦ τοκετοῦ. Τρέμω ἀναλογιζόμενος τὸν κίνδυνον. Σεῖς, ὅστις ὑπῆρξατε διὰ τὴν Ἐλοϊζίαν « δευτερος πατήρ, εὐλογῆσατέ την. Ἀναμένω μὲ ἀνυπομονησίαν τὸν « Ἀθανάσιον Βάγια ». Ἡ ποίησις, « ὅταν φέρει τὸν ἀγνόν καὶ διακριτικόν ἐθνικόν χαρακτῆρα, δυσκόλως δύναται νὰ μεταφρασθῆ εἰς « ἄλλην γλῶσσαν, ἐγὼ δὲ προσεπάθησα ὅσον ἦτο δυνατόν νὰ ἀποτυπώσω εἰς τοὺς στίχους μου τὸν « ἰδιαιτέρον ἐκεῖνον χαρακτῆρα τῶν βουνῶν τῆς Ἡπείρου, τὸν βαρύν, πρωτότυπον καὶ αὐστηρόν, ἀλλὰ « ὅλως ἑλληνικόν. Ὁ « Ἀθανάσιος Βάγιας », καίτοι πολὺ ὀλιγώτερον ἀπὸ τὸν « Σαμουήλ », τὸν « Εὐθύμιον Βλαχάβαν », τὸν « Κατσαντώνην », ἀνῆκει ὅμως καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ἰδίαν κατηγορίαν, « καὶ δὲν ἦδύνατο εἰ μὴ μόνον ἡ ἰδική σας γραφὴς νὰ κοσμήσῃ ὀλίγον τὰ ἀγροῦκα ἤθη τῆς Ἀλβανίας. Ἄν μοῦ ἐπετρέπετο νὰ σᾶς ζητήρω μίαν χάριν, θὰ σᾶς παρεκάλουν νὰ μεταφράσετε ἐμμέτρως τὸ « Ψυχασάββατόν » μου.

« Ὅθ' ἐπεθύμουν ἡ Μαρία μου, ἥτις τόσον μὲ ἔκαμε νὰ κλαῖσω, διὰ τῆς χειρὸς σας καὶ οὐχὶ « δι' ἄλλης χειρὸς νὰ θρηνηθῆ καὶ εἰς ἰταλικὴν γλῶσσαν. Κύριε Θωμαζαῖο, κάμετέ μου αὐτὴν τὴν « χάριν. Σᾶς τὸ ζητῶ ἐν ὀνόματι ἐκεῖνης, ἥτις ὑπῆρξεν κόρη τῆς Ἐλοϊζίας καὶ ἥτις ἀναμφιβόλως « θὰ εὐχαριστηθῆ ἀκούουσα ἐξ οὐρανοῦ τὸ ὄνομά της ἐπαναλαμβανόμενον διὰ τὴν ἀγάπην καὶ ἐκείνου, ὁ ὅποιος μικρὰν-μικρὰν τὴν ἠσπάσθη μίαν ἡμέραν ἐπὶ τοῦ μετώπου. Μὲ τὸν κ. Παῦλον Λάμπρον σᾶς ἀπέστειλα τὰ χρονικὰ τῆς Ἰονίου Βουλῆς. Ἡ 20 Ἰουνίου ὑπῆρξεν διὰ τὰς νήσους μία « ὠραία ἡμέρα, ἀλλ' ἄς θελήσῃ ὁ Θεὸς νὰ μὴν ἀποβῆ εἰς βλάβην τῆς Ἑλλάδος. Ὅθ' συναντήσετε τὸ « ὄνομά μου μεταξὺ πολλῶν ἄλλων καλλιτέρων μου. Σᾶς παρακαλῶ νὰ μοῦ εἴπητε τὴν γνώμην σας « διὰ τὸ ἄρθρον ἐκεῖνο « Ἑλληνισμὸς καὶ Ξενισμὸς ».

« Σᾶς χαιρετῶ καὶ πάλιν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας

« Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης (1) ».

Venezia, 3 agosto 1857.

(1) *Carissimo Sig. Tomaseo* (!),

Rispondo alla sua lettera del 27 luglio dopo averla letta e riletta più volte. Ho scritto immediatamente a Corfù per avere al più presto possibile le istruzioni precise per condurre l'affare al termine desiderato, schivando ogni possibile scoglio ed evitando tutti i dubbi che per avventura potessero sorgere onde tormentare i suoi cari orfani nel loro possesso. Appena ne saprò qualcosa, subito la farò avvertita. Si assicuri però, mio venerabile amico, che il Sig. Napoleone Zambelli ed il Sig. Steffanizzi non sono i soli che in ogni caso sarebbero pronti ad assumere di cuore la sua difesa (!). Tra i tanti e tanti che conosco con orgoglio desidero di essere annoverato anch'io; e non v'ha cosa alcuna ch'io non sia pronto di fare per chi, ne sono certissimo, darebbe il sangue e la vita nel caso si trattasse di proteggere (!) un esule Greco o un martire della Tessalia. Guai a chi negasse soccorso alle anime addolorate.

L'Emilio, la Marietta, l'Eloisa ed io tutti uniti le mandiamo un bacio. L'Eloisa giunta felicemente al termine della sua gravidanza attende ogni momento le doglie del parto.

* * *

Τὸ τρίτο γράμμα γράφτηκε ἐπίσης στὴ Βενετία, ὕπερ' ἀπὸ λίγες μέρες, στὶς 17 Αὐγούστου 1857. Ὁ Βαλαωρίτης ἀναγγέλλει στὸ Θωμαζαῖο τὴ διπλῆ χαρὰ καὶ λύπη τῆς οἰκογενείας του: τὴ γέννησι τῆς κόρης του καὶ τὸ θάνατο τοῦ Κωνσταντίνου Τυπάλδου. Ἐνῶ ἡ μία γεννιέται, ὁ ἄλλος πεθαίνει, λέει ὁ ποιητής. Ἐπανέρχεται ἔπειτα στὴν οἰκογενειακὴ ὑπόθεσι τῶν Ἀρτάλε καὶ δίνει μερικὲς νέες σχετικὲς πληροφορίες στὸν Θωμαζαῖο, τὸν εὐχαριστεῖ γιὰ ὅ, τι εἶχε δημοσιεύσει γι' αὐτὸν στὸ περιοδικὸ «Diritto» καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ στείλῃ μερικὰ ἀντίτυπα σὲ διαφόρους κοινούς φίλους. Παραθέτουμε τὴ μετάφρασι:

«Βενετία, 17 Αὐγούστου 1857.

«Φίλε καὶ πᾶτερ,

«Ἡ Ἑλοῦζια ἔφερε εἰς φῶς ἓνα ὠραιότατον κοράσιον τὴν 9 τρέχοντος κατὰ τὴν 7ην τῆς πρωίας. Ὁ τοκετὸς ὑπῆρξεν ἄριστος, ἡ δὲ μήτηρ καὶ τὸ νεογέννητον ἔχουν καλῶς.

«Προχθὲς τὴν πρώτην μεταμεσονύκτιον ὁ Κωνσταντίνος Τυπάλδος, ὁ πατὴρ τοῦ Αἰμιλίου, ἐξ-εμέτρησε τὸ ζεῖν. Ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος συγχέονται ἐν τῇ αὐτῇ οἰκογενείᾳ: ταῦτοχρόνως σχεδὸν εἷς ἄνθρωπος ἐγεννήθη καὶ εἷς ἄνθρωπος ἀπέθανε.

«Ἐλαβον ἀπάντησιν ἐκ Κερκύρας· μοῦ παρουσιάζουν εὐνοϊκὴν τὴν ὑπόθεσιν, καὶ τοιαύτην ὡστε «νὰ μὴ ἐπιτρέπη νὰ γεννηθῶν ἐν τῷ μέλλοντι διεκδικήσεις, ἐκτὸς ἐάν, λέγει ὁ φίλος, ὅστις μοῦ γράφει, ὑποκρύπτονται ἐλαττώματα ἀφανῆ. Κατ' ἐμέ, πιστεύω ὄχι. Ἐγραψα ἐκ νέου καὶ ἡρώτησα τὸν πληρεξούσιον δικηγόρον μου ἂν ἦτο δυνατὸν δυνάμει τοῦ νόμου νὰ ἐξαγορασθῇ ἡ ἐμφυτεύσις προ- τοῦ ἐκδοθῇ τελικὴ ἀπόφασις ἐπὶ τῆς παρὰ τοῦ Κολόμβου ἐγερθείσης δίκης διὰ τὰ καθυστερούμενα ὑπόλοιπα. Φρονῶ ὅμως ὅτι δὲν θὰ ἐδέχτο ἐκουσίως οὐδὲν συμβόλαιον, διότι θὰ μᾶς ἔλεγε, καὶ νο- μίζω δικαίως: περὶ τίνος ἐμφυτεύσεως μοῦ ὀμιλεῖτε; ἐγὼ κατέχω τὴν οἰκίαν δυνάμει τοῦ νόμου, ὁ ὁποῖός μοῦ παρέχει τὴν ἐκχώρησιν τοῦ πράγματος, ὅταν ὁ ἐμφυτευτὴς ἐπὶ τριετίαν καθυστέρησε τὴν

Tremo pensando al suo pericolo. Ella che fu per l'Eloisa secondo padre, la benedica. Attendo con impazienza Atanzio Vaja. La poesia quando porta con se il tipo nazionale chiaro e distinto, difficilmente si può tradurre in altra lingua; ed io ho cercato possibilmente d'imprimere ne' miei versi quel tal carattere delle montagne dell'Epiro, grave, originale, aspro, ma tutto Ellenico. L'Atanzio Baja, meno assai del Samuele, dell'Eufemio Blachava, del Cazzantoni, ma entra però anch'esso nella medesima categoria e non ci voleva che la sua penna per adornare un po' il rozzo costume dell'Albania.

Se potessi chiederle un favore le domanderei quello di tradurre in versi il mio Psychosavato.

Vorrei che la mia Maria, che mi ha fatto tanto piangere! per la sua mano e non per la mano di altri venisse compianta anche nell'Italiana favella. Signor Tomaseo mi accordi questa grazia. Gli è la domando in nome di quella che fu figlia dell'Eloisa e che si compiacerà di certo udendo dal cielo il suo nome ripetuto per amore anche di chi piccina-piccina la baciò un giorno sulla fronte. Col Sig. Paolo Lambro le ho spedito i fasti del parlamento Jonio. Il 20 giugno fu per le isole una bella giornata, ma faccia Iddio che non ridondi a danno della Grecia. Incontrerò il mio nome fra i tanti migliori di me. La prego di sapermi dire qualcosa su quell'articolo «Ἑλληνισμὸς καὶ Ξενισμὸς».

La saluto nuovamente con tutto il cuore

ARISTOTILE VALAORITIS.

«πληρωμὴν· εἶναι ἀληθὲς ὅτι διὰ τὰ ὄρφανὰ δὲν συνεπληρώθη ἡ περίοδος αὕτη, εἶναι ἀληθὲς ὅτι «ὕπολείπονται σχεδὸν ἕξ μῆνες, ἀλλ' ἐγὼ ὑποστηρίζω ὅτι τὰ εἰς ἐμὲ ὀφειλόμενα ὑπόλοιπα ἀντιπρο- «σωπεύουν τὸ ἐν τὸ ποσὸν τῆς ἐμφυτεύσεως ἐνὸς ἔτους, τὸ δὲ τὰ τρία συμπληρωθέντα ἔτη. Αὐτὴ «εἶναι ἡ δίκη, τὴν ὁποίαν μᾶς ἤγειρε ὁ Κολόμβος καὶ ἦτις ἐκκρεμεῖ.

«Δὲν δύναιμαι ποτὲ νὰ πιστεύσω ὅτι οὐδεμία ἀνθρωπίνη δικαιοσύνη θὰ τοῦ ἔδ.δε δίκαιον, ἀλλ' ἡ «δικαιοσύνη δὲν εἶναι πλέον οὔτε ἀνθρωπίνη, οὔτε θεία. Τί ἤξεύρω; Μία ἰδιοτροπία . . . μία προ- «στασία . . . Κατ' ἐμὲ λοιπὸν πρέπει νὰ ἀναμείνωμεν τὴν ἀπόφασιν, ὅμως θὰ λάβωμεν τὴν νομι- «κὴν γνώμην ἐκείνων, οἵτινες γνωρίζουν καλλίτερον ἐμοῦ, καὶ ἐὰν μᾶς εἴπουν ὅτι δυνάμεθα νὰ ὑπο- «γράψωμεν τὸ συμβόλαιον ἀγοραπωλησίας, τότε θὰ δώσω διαταγὴν ἢ ἀγορὰ νὰ γίνῃ ἐν ὀνόματί μου. «Ἐν τῷ μεταξύ νὰ μοῦ ἀποστείλετε πληρεξούσιον δι' οὗ νὰ μοῦ παρέχεται σαφὴς ἡ ἐξουσιοδότησις «νὰ δύναιμαι νὰ ἐνεργῶ διὰ λογαριασμὸν σας καὶ ἡ ἄδεια νὰ δύναιμαι νὰ ἀντικαθίσταμαι παρ' ἄλλου «πληρεξουσίου, ἐν περιπτώσει ἀπουσίας μου.

«Προτοῦ προβῶ εἰς οἰανδήποτε ἐνέργειαν θὰ σᾶς εἰδοποιήσω. Μὴ ἔχετε οὐδένα φόβον, διότι τὸ «τρίτον ἔτος δὲν λήγει ἐμὴ τὸν Δεκέμβριον. Ἄν ὁ Κολόμβος θελήσῃ νὰ ἀντιταχθῇ, δύναιται νὰ τὸ «πράξῃ ἀκωλύτως καὶ θὰ κερδίσῃ ὅσον χρόνον θέλει, διότι εὐρισκόμεθα εἰς περίοδον διακοπῶν.

«Ἐδιάβασα μετ' εὐχαριστήσεως καὶ ὑπερφηφανείας τὰ δύο σημειώματα, τὰ ὁποῖα μὲ ἀφοροῦν. «Ἐπίπαρχει κίνδυνος μήπως τὰ σχόλια ὑπερβάλλουν τὸ σχολιαζόμενον ἄσμα, καὶ τοῦτο τὸ λέγω μετ' «εἰλικρινείας καὶ πεπεισμένως. Δὲν ἤξεύρω νὰ κάμνω φιλοφρονήσεις. Ἀναμείνω μετὰ διαρκῶς αὐξά- «νούσης ἀνυπομονησίας τὴν συνέχισιν τῆς ἐργασίας σας. Εἶναι καλὸν ἢ Ἰταλία νὰ ἐννοήσῃ τὴν Ἑλ- «λάδα, διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἢ Ἑλλάς θὰ προσπαθήσῃ νὰ ἐννοήσῃ καλῶς τὴν Ἰταλίαν· τὸ «αἶνιγμα τῆς μιᾶς θὰ λυθῇ παρὰ τῆς ἄλλης. Ὁμογάστρια ἀδελφαί, κατ' ἀνάγκην θὰ ἐννοηθῶν «ἀμοιβαίως μίαν ἡμέραν.

«Ἡ μετάφρασις εἶναι ὠραιότατη: ὁ χρωματισμὸς, ὁ ὁποῖος λείπει, εἶναι καθαρῶς ἑλληνικὸς «καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ δυνηθῇ τις νὰ τὸν συλλάβῃ ἢ τὸν μιμηθῇ.

«Ὁ Αἰμιλίου θέλει αἰ ἐπιφυλλίδες τοῦ «Diritto» νὰ ἀναδημοσιευθῶν εἰς «Gazzette» τῆς «Βενετίας. Δὲν ἤξεύρω ἂν θὰ τὸ ἐπιτρέψουν. Διὰ τοῦτο σᾶς παρακαλῶ νὰ μοῦ ἀποστείλετε ὀλίγα «περισσότερα ἀντίτυπα, καὶ ταῦτοχρόνως νὰ ἀποστείλετε ἐν ἀντίτυπον εἰς Κέρκυραν εἰς τὴν δι- «εῦθυνσιν τοῦ Μουστοζύδη, καὶ εἰς τὸ Καζίνο ἢ τὸ ἀναγνωστήριον, ἐν εἰς Λευκάδα εἰς τὴν διεύθυνσιν «τοῦ Δρος Ἀγγέλου Τσιτσιλιάνη καὶ τρία εἰς Ἀθήνας, ἐν ἣ περιπτώσει δὲν ἀποστέλλεται τὸ «Di- «ritto», ἐν εἰς τὸν Μᾶρκιον Ρενιέρην, ἐν εἰς τὸν Γεώργιον Τυπάλδον-Κοζάκην καὶ τέλος ἐν τελευ- «ταῖον εἰς τὸν Φίλιππον ντὶ Τζιοβάννι. Θὰ σᾶς ἤμην λίαν ὑπόχρεως· φυσικά, θὰ κρατήσετε λογα- «ριασμὸν τῶν ἐξόδων.

«Ὁ Αἰμιλίου, ὁ ὁποῖος κλαίει τὸν νεκρὸν, ἡ Ἑλοῦζια, ἦτις χαίρει μετὰ τοῦ τέκνου της, ἡ «Μαριέττα, ἦτις δυσκολεύεται νὰ πιστεύσῃ τὴν χειραφέτησίν της, ἐγὼ, ὅλοι ὅμοῦ σᾶς ἀποστέλλομεν «ἐγκάρδιον ἀσπασμὸν.

«Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης (1)».

Venezia, 17 agosto 1857.

(1) Amico e padre,

L'Eloisa diede alla luce una bellissima bambina il 9 del corrente verso le 7 del mat-
tino. Il parto fu buonissimo e la madre e la creatura stanno bene.

Ier l'altro a un'ora dopo mezzanotte Costantino Tipaldo, il padre dell'Emilio, cessò
di vivere. La vita e la morte si confondono nella stessa famiglia: quasi contemporaneamente
un uomo nacque, un uomo morì.

Ho avuto risposta da Corfù, l'affare me lo rappresentano buono, e tale da non fare
sorgere litigi in avvenire a meno che, dice l'amico che scrive, difetti (!) non apparenti si

* * *

Τὸ τέταρτο γράμμα εἶναι ἀπὸ τὸ Μιράνο (1) καὶ γράφτηκε δυὸ μῆνες ἀργότερα, στὶς 17 Ὀκτωβρίου 1857. Εἶναι γραμμένο ἀρκετὰ βιαστικὰ καὶ ἀφορᾷ ἀποκλειστικὰ τὴν δικαστικὴν ὑπόθεσι τῆς Κερκύρας, γιὰ τὴν ὁποῖαν ὁ Βαλαωρίτης παρέχει νέες εἰδήσεις, καθὼς καὶ κατὰλογο τῶν σχετικῶν ἐξόδων. Στὰ ἐπόμενα γράμματα δὲ γίνεται πιά λόγος γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, γιὰτὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἢ ὑπόθεσι εἶχε κανονισθῆ τελειωτικά. Παραθέτουμε τὴ μεταφρασι:

nascendino sotto. Per me credo di no. Scrissi di nuovo e chiesi al mio procuratore se si potesse per legge acquistare il livello prima che la lite mossa dal Colombo per gli arretrati residui sia definitivamente decisa. Pare a me che il livellante non stipulerebbe volontariamente nessun contratto, perchè ci direbbe, e credo con ragione, di che livello mi parlate, io tengo la casa in virtù della legge che mi accorda la devoluzione del bene quando il livellario (!) per tre anni si trovò in mora di pagamento. È vero che per gli orfani non è compiuto questo periodo, è vero che ci mancano quasi sei mesi, ma io pretendo che i residui dovutimi rappresentino uno la somma del livello di un anno, ed uno i tre anni compiuti. Questa è la lite che ci muove il Colombo e la è pendente.

Non posso mai credere che nessuna umana giustizia glie la darebbe vinta, ma la giustizia non è più nè umana nè divina. Chè so io ? Un capriccio . . . una qualche protezione . . . Secondo me si deve dunque aspettare la sentenza, però si avrà l'opinione legale di chi s'intende meglio di me, e se ci dicano che il contratto d'acquisto si possa stipulare, allora darò ordine che l'acquisto si faccia a nome mio. Intanto mi mandi una procura autorizzandomi esplicitamente di poter agire per Ella e dandomi facoltà di potermi fare sostituire in caso di assenza da un altro procuratore.

Prima di fare qualunque cosa la farò avvertita. Non abbia nessun timore perchè il terzo anno non ispira (!) che di dicembre. Se il Colombo vorrà opporsi lo potrà fare impunemente e guadagnerà tempo quanto vuole, perchè siamo in vacanze.

Ho letto con delizia e con orgoglio le due appendici che mi riguardano. Va rischio che i commenti superino il canto commentato e questo dico in coscienza, e persuaso. Complimenti non so fare. Attendo con impazienza sempre crescente la continuazione del suo lavoro. Sta bene che l'Italia intenda la Grecia, perchè così la Grecia, si applicherà a bene intendere l'Italia. L'enigma dell'una sarà sciolto da l'altra. Sorelle uerime per forza si capiranno un giorno. La traduzione è bellissima; il colorito che vi manca è tutto proprio della lingua greca, ed è impossibile che la si possa cogliere od imitare.

L'Emilio vuole che le appendici del Diritto siano ristampate sulle Gazzette di Venezia. Non so se glie lo permetteranno. Egli è perciò che la prego di volermi spedire qualche copia di più e contemporaneamente di spedirne una a Corfù diretta al Mustoxidi, e al Casino o Gabinetto di lettura, una a Santa Maura, diretta al Dr. Angiolo Ciciliani, e tre a Atene, nel caso che il Diritto non vi vada, uno a Marco Renieri, uno a Giorgio Tipaldo Cosachi e finalmente un ultimo a Filippo di Giovanni.

Gliese sarei obbligatissimo, intanto ella terrà conto di ogni spesa.

L'Emilio che piange il morto, l'Eloisa che si gode col suo bambino, la Marietta che stenta a credere alla sua emancipazione, io, tutti le mandiamo un bacio di cuore

ARISTOTILE VALAORITIS.

(1) Τὸ Μιράνο εἶναι πόλις τῆς Βενετίας δίπλα στὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Βενετίας-Πάδοβας, κοντὰ στὸ σταθμὸ τοῦ Μιράνο. Εἶναι ὁμορφο, καὶ στὰ περασμένα χρόνια κυρίως ἦταν κέντρο παραθερισμοῦ.

« Μιράνο, 17 Ὀκτωβρίου 1857.

« Σεβαστέ μοι φίλε,

« Ἄν ἄφησα μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἀνευ ἀπαντήσεως τὴν τελευταίαν σας ἐπιστολήν, ἀντιθέτως δὲν παρέλειψα νὰ φροντίσω κατὰ πάντα τρόπον ἵνα φέρω εἰς τέλος τὴν ὑπόθεσιν, τὴν ὁποῖαν «μοῦ συνστήσατε ὑπὲρ τῶν μικρῶν ὀρφανῶν. Ἄνεμενον μετ' ἀδημονίας τὴν ἄφιξιν ἐκάστου ἀτμοπλοίου, ἵνα δυνηθῶ νὰ σᾶς δώσω τὴν εὐχάριστον εἰδήσιν, ἀλλ' αἱ δυσκολίαι, τὰς ὁποίας ἔπρεπε «νὰ υπερβάλωμεν, ἤσαν μεγάλαι καὶ ἠναγκάσθημεν νὰ περιμένωμεν ἕως τῶρα.

« Εἶχον στηρικθῆ ἐπὶ τοῦ ἐξαδέλφου μου Σπύρου, καὶ ἠθέλησα νὰ ἐπωφεληθῶ τῆς παρ' αὐτοῦ «ἐπανειλημμένως ἐκφρασθείσης ἐπιθυμίας, ὅπως ἐξαλείψω τὴν μνήμην ἐνὸς τόσον δι' αὐτόν, ὅσον καὶ «διὰ σᾶς λυπηροτάτου παρελθόντος. Πράγματι ὁ ἐξαδέλφος μου Σπύρος μετὰ τῆς μεγίστης σπουδῆς «ἀνέλαβε τὴν ἐντολήν νὰ ἀποπεράτωσῃ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, καὶ διὰ τῆς σήμερον ληφθείσης ἐπι- «στολῆς του, ἱκανοποιημένος διὰ τὸ ἔργον του, μοῦ ἀναγγέλλει ὅτι συνῆψε συμβόλαιον μεθ' ὧλων «τῶν δυνατῶν ἐγγυήσεων καὶ ὅτι θὰ μοῦ ἀποστείλῃ ἀντίγραφον διὰ τοῦ προσεχοῦς ἀτμοπλοίου.

« Ἡ ἀγορὰ τῆς ἐμφυτεύσεως \$ 40 πρὸς 6 %	666 ⁶⁶ / ₁₀₀
« Διὰ καθυστερούμενα 2 καὶ 1/2 ἐτῶν καὶ διὰ δικαστικὰ ἐξόδα	100,90
« Διὰ δέκα μῆνας μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς συμφωνίας	33,30
« Δι' ἐν ἀντίγραφον τοῦ συμβολαίου ἐμφυτεύσεως	7,72
« Δι' ἐγγραφὴν τοῦ συμβολαίου	1,20
« Δι' ἐν ἀντίγραφον τοῦ ἰδίου συμβολαίου	— 60
« Καταβληθέντα δικαίωματα	1,50
« Εἰς τὸν δικηγόρον διὰ δύο συμβούλια	2 —
« Εἰς τὸν μεσίτην	2 —
	810,11

« Αὐτὸ εἶναι τὸ ποσὸν τῶν γενομένων ἐξόδων. Μόλις λάβω τὸ ἀντίγραφον τοῦ συμβολαίου, θὰ «σᾶς τὸ ἀποστείλω τὸ ταχύτερον.

« Μὲ συγχωρεῖτε ἂν εὐρισκόμενος λίαν ἀπησχολημένος ἵνα ἀπαντήσω εἰς πολλὰς ἐπιστολάς «ἐκ τῶν Νήσων, εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ τελειώσω τὴν παρούσαν.

« Ὁ Αἰμίλιος, ἡ Μαριέττα, ἡ Ἐλοΐζια μου καὶ τὰ τέκνα μου ὑγιαίνουν. Σᾶς στέλλω ἐγκάρ- «διον ἀσπασμὸν καὶ τρέφω τὴν ἐλπίδα νὰ δυνηθῶ νὰ σᾶς παράσχω καὶ περισσότερον φανερὰ δείγματα «τῆς ἀγάπης μου, τῆς εὐγνωμοσύνης μου καὶ τοῦ σεβασμοῦ μου.

« Ὁ πάντοτε ὑμέτερος
« Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης (1) ».

Mirano, 17 ottobre 1857.

(1) Mio venerabile amico,

Se fino a questo momento lasciai senza riscontro la sua ultima lettera, dall'altro canto non mancai di adoperarmi in tutti i modi per portare a termine l'affare che mi fu da ella raccomandato a beneficio degli orfanelli. Aspettavo con ansietà l'arrivo di ogni vapore per poterle dare la lieta notizia, ma le difficoltà da superarsi erano grandi e si è dovuto aspettare fin ora.

Mi era appoggiato a mio cugino Spiro, e volli approfittare (!) del desiderio più volte da lui dimostratommi, di cancellare la memoria di un passato per ella e per lui dispiacevolissimo. Diffatti (!) mio cugino Spiro con la massima alacrità si prese l'incarico di terminare tale faccenda e colla sua lettera ricevuta oggi, contento del suo operato, mi annunzia di avere stipulato il contratto con tutte le garanzie possibili e di volere mandarmi la copia col prossimo vapore.

**

* * *

Τὸ πέμπτο γράμμα εἶναι γραμμένο στις 16 Μαΐου 1858 ἀπ' τὴ Γένοβα, ὅπου ὁ Βαλαωρίτης βρισκότανε μὲ τὴ γυναῖκα του, ἐτοιμαζόμενος νὰ φύγῃ τὸ ἄλλο βράδυ γιὰ τὴ Φλωρεντία. Ὁ ποιητής, ἀπαντώντας σὲ σχετικὸ γράμμα τοῦ Θωμαζαίου γιὰ κάποιον δῶρο ποὺ τοῦ εἶχε στείλει (ἴσως νὰ ἦταν κανένα χρηματικὸ βοήθημα), τοῦ λέει ὅτι δὲν πρέπει νὰ τὸ θεωρήσῃ γιὰ πρᾶγμα ταπεινωτικὸ, γιατί ἡ διάθεσι μὲ τὴν ὁποία ἔγινε — κι εἶναι αὐτὴ ποὺ πρέπει κανεὶς νὰ ἐξετάζῃ — εἶχε κάθε ἄλλο παρὰ ταπεινωτικὸ σκοπὸ. Τοῦ ὑπόσχεται ἀκόμη μιὰ φορὰ ὅτι θὰ φροντίσῃ, ἂν παραστῆ ἀνάγκη, νὰ βοηθήσῃ καὶ νὰ προστατεύσῃ τὰ μικρὰ ὄρφανὰ τῆς γυναίκας του, καὶ προσπαθεῖ νὰ τοῦ δώσῃ θάρρος βεβαιώνοντάς τον ὅτι ὅταν ἡ καρδιά εἶναι νέα καὶ τὸ πνεῦμα ἰσχυρὸ, δὲν ὑπάρχει κανένας κίνδυνος. Φαίνεται ὅτι ὁ Βαλαωρίτης ἐνωθε ἐκεῖνο τὸν καιρὸ πολὺ κουρασμένο καὶ ἀπαισιόδοξο τὸ Θωμαζαῖο· γι' αὐτὸ σὲ τοῦτο τὸ γράμμα τοῦ μιλάει μὲ ἰδιαίτερη γλυκύτητα καὶ ἀφοσίωσι, τὸν ἀποκαλεῖ μὲ τὸ μικρὸ του ὄνομα « ἀγαπητὲ Νίκο » καὶ τοῦ μιλάει στὸν ἐνικὸ μὲ λόγια πολὺ παρηγορητικὰ καὶ ἐγκάρδια. Παραθέτουμε τὴ μετάφρασι :

« Ἀγαπητὲ Νίκο,

« Ἡ ταπεινώσις δὲν ἐγκραται εἰς τὸ δῶρον, ἀλλ' εἰς τὴν πρόθεσιν ἐκείνου, ὅστις τὸ προσφέρει. « Ἡ δὲ ἰδική μας ἦτο ἀγνωστὴ· ἐρώτησε τὴν καρδίαν σου καὶ θὰ τὸ γνωρίσῃς.

« Εἶχες ἴσως σὺ τὴν πρόθεσιν νὰ μὲ ταπεινώσῃς, ὅταν ἀσπαζόμενος μοῦ προσέφερες ὡς δῶρον τὰς τελευταίας ἐκείνας λέξεις εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν; Ἐγὼ τὰς ὑπεδέχθην καὶ τὰς ἔκρυψα « εἰς τὴν καρδίαν μου.

« Δὲν θὰ μείνουν ἄκαρποι αἱ συστάσεις σου, οὔτε οἱ πόθοι σου θὰ διαψευθοῦν, σοῦ τὸ ὀρκίζο-

L'acquisto del livello di \$ 40 al 6 %	\$ 666,66 ^o / _o
Per gli arretrati di 2 anni e 1/2 e spese giudiziarie	» 100,90
Per 10 mesi fino al giorno della stipulazione	» 33,33
Per una copia del contratto di livelazione (!)	» —,72
Per l'iscrizione del contratto	» 1,20
Per una copia del medesimo	» —,60
Diritti pagati	» 1,50
All'Avvocato per 2 consulti	» 2 —
Al Sensale	» 2 —

§ 810,11

Tale è la somma delle spese incontrate. Appena riceverò la copia dell'istrumento con tutta sollecitudine glielo farò avere.

Mi scusi se trovandomi affaccendato moltissimo per dover rispondere a molte lettere delle isole, mi sento obbligato di chiudere questa mia.

L'Emilio, la Marietta, la mia Eloisa ed i miei figli stanno bene. Io le mando un bacio di cuore e resto con la speranza di poterle dare prove più evidenti del mio affetto, della mia riconoscenza e della mia venerazione.

Il sempre suo
ARISTOTILE VALAORITIS.

« μαι εἰς τὴν τιμὴν μου. Ἄν ἐγὼ ἐπιζήσω σοῦ, τὰ τέκνα σου δὲν θὰ ἀπομείνουν καθ' ὀλοκληρίαν « ὄρφανὰ ἐπὶ τῆς γῆς.

« Ἐλαβα τὰς ἐπιστολάς σου καὶ σὲ εὐχαριστῶ. Ἡ ἐπιστολὴ διὰ τὴν Παλούτση θὰ ἔφθανε « πολὺ ἀργά. Ἡ Ἐλοῖζία τρέχει διαρκῶς διὰ νὰ ἐπισκεφθῆ τὰ ἀξιοθέατα τῆς Γενούης. Ἐγὼ τὴν « συνοδεύω χωρὶς νὰ αἰσθάνωμαι εὐχαρίστησιν, διότι αὐτὴ εἶναι ἡ τετάρτη φορὰ κατὰ τὴν ὁποίαν « διέρχομαι ἀπ' ἐδῶ. Ἴσως πολὺ ἔνθερος ἐραστὴς τῶν ζώων, σταματῶ μόνον διὰ νὰ θαυμάσω τὴν « ἐξαιρετικὴν ὠραιότητα τῶν ὄνων καὶ τῶν ἡμιόνων τῆς Γενούης, τόσον καλῶς ἐξησηκμένων εἰς τὴν « ἔλξιν καὶ τὸν ζυγόν.

« Αὐριον τὸ ἐσπέρας ἴσως ἀναχωρήσωμεν διὰ Φλωρεντίαν. Ἀσπάσου ἐκ μέρους μου καὶ ἐκ μέρους « τῆς Ἐλοῖζίας τὸν Ἰερώνυμον καὶ τὴν Αἰκατερίνην σου, χαιρέτησε ἐκ μέρους μας τὴν γυναῖκα σου, « καὶ ἂν πραγματικῶς σοῦ εἴμεθα ἀγαπητοί, γράψε μας δύο γραμμὰς εἰς Φλωρεντίαν διὰ νὰ μᾶς « δώσῃς νέα σου. Δὲν ἔχεις ἀνάγκην θάρρους, ἀλλ' ἔχεις ἀνάγκην ὑπομονῆς, καὶ ἡμεῖς θὰ παρακαλέ- « σωμεν τὸν Θεὸν νὰ σοῦ τὴν δώσῃ. Θὰ ζήσης, πρέπει νὰ ζήσης: μὲ καρδίαν τόσον νεαράν καὶ μὲ « νοῦν τόσον εὐρωστον δὲν δύναται τις, δὲν πρέπει νὰ ἀποθάνῃ».

« Χαῖρε, χαῖρε. Εὐλόγει τὴν Ἐλοῖζίαν σου καὶ ἀγάπα τὸν σὸν

« Γένουα, 16 Μαΐου 1858 ».

Ἄριστοτέλην (1).

(Ἐπεταὶ τὸ τέλος)

(1) *Caro Nico,*

L'umiliazione non sta nel regalo, ma nell'intenzione di chi lo dà. E la nostra fu purissima; chiedilo al tuo cuore e lo saprai.

Hai tu forse inteso umiliarmi quando nel darmi un bacio, mi facesti dono di quelle tue ultime parole proferite in greco? Io le accolsi e le nascosi nel cuore.

Non saranno nè violati i tuoi ordini, nè delusi i tuoi desideri, te lo giuro sull'onore mio. Se io ti sopravvivo i figli tuoi non resteranno interamente orfani sulla terra.

Ho avuta la tua lettera e te ne ringrazio. La lettera per la Pauluzzi arriverebbe troppo tardi. L'Eloisa si sfiata a visitare le curiosità di Genova. Io l'accompagno senza prendermi gusto perchè questa è la quarta volta ch'io passo di qui. Amante forse troppo passionato delle bestie, mi fermo soltanto per ammirare la sorprendente bellezza degli asini e dei muli genovesi, tanto bene abituati al tiro e alla basta. Domani a sera forse partiremo per Firenze. Bacia per me e per l'Eloisa il tuo Girolamo e la Caterina, salutaci tua Moglie; e se veramente ti siamo cari scrivici due righe a Firenze per darci le tue nuove. Di coraggio (!) non hai bisogno, ma hai bisogno di pazienza, e noi pregheremo il Signore che te la dia. Tu vivrai, tu devi vivere: col cuore così giovane e colla mente così robusta non si può, non si deve morire.

Addio, Addio. Benedici la tua Eloisa ed ama.

Genova, 16 maggio 1858

Il tuo ARISTOTILE.

ETTORE ROMAGNOLI

di S. E. VINCENZO USSANI *Accademico d'Italia*
e Professore nella R. Università di Roma

*Immortalis mortalis si foret fas flere,
Flerent divae Camenae Naevium poetam.*

E se non le Camene latine, certo le greche Muse si sciolsero in lacrime, quando questo loro grande alunno nato l'11 giugno del 1871, chiuse i suoi occhi mortali il 1° maggio del 1938: di edema polmonare, dissero i medici; della sua durissima fatica, dico io.

Alunno veramente delle Muse greche. Chè chiamarlo filologo, se anche trascorse buona parte della sua vita professando *Letteratura Greca* e per breve ora proprio *Filologia greco-latina*, nelle Università di Catania (1905-1908), di Padova (1908-1918), di Pavia, (1918-1935), di Milano (1935-1936) di Roma (1936-1938), chiamarlo filologo sarebbe muovere forse a indignazione l'ombra magnanima, chè Egli con la parola « filologia » intendeva la sola filologia formale e insorgeva contro chi alla parola volesse dare una significazione più ampia. Non per inadeguata preparazione che avesse ad essa. Era cresciuto con me alla scuola di grandi filologi, quali furono Enea Piccolomini ed Ernesto Monaci. Negli anni primi della sua vita post-scolastica, suoi scritti di considerevole mole, uno anche in Latino, furono accolti in quegli *Studi italiani di Filologia classica*, che, diretti allora da Girolamo Vitelli, erano l'arca santa nella quale filologi giovani e maturi andavano a deporre il tesoro aureo o plumbeo dei loro *Beiträge*. Ma quel tecnicismo che pure il Romagnoli padroneggiava, non Lo soddisfaceva. La pretesa assurda di chi credeva la conoscenza della classicità potesse esser considerata una scienza esatta, lo irritava. « Invece » Egli proclamava « la storia, le opere letterarie, artistiche, tutto quello che è prodotto dello spirito umano, non è soggetto a vere e proprie leggi » (1).

E, poichè i professori, certi professori, Gli sembravano ostinarsi in un opposto concetto, Egli si sentiva in certi momenti infastidito dal nome stesso di professore. Commemorando Giuseppe Fraccaroli, riferiva i pensieri fioritigli già durante una nottata veronese in una conversazione con l'ellenista allora allora scomparso: « Anche tu, ebbi a pensare, caro Giuseppe, anche tu sei un finto professore. Professore t'hanno fatto i casi della vita: ma Natura t'ha dato mente e cuore d'artista » (2).

(1) *Minerva e lo scimmione*. 3ª ediz. Zanichelli 1933, p. 57.

(2) « Il Messaggero della Domenica » 5 ottobre 1918.

E più che al Fraccaroli, mente e cuore d'artista la Natura aveva largiti a Lui: mente e cuore di artista, ambidestro di poesia e di musica — sicchè il commento a un'audizione di Schubert a Roma, alle Stanze del Libro, la sera del 6 aprile 1938, può dirsi il suo canto del cigno. Nè solo ambidestro di musica e di poesia, ma fornito di gusto squisito per le arti del disegno e non mediocre studioso e curioso d'arte antica, sicchè in sua giovinezza fu assistente nell'Università di Roma alla scuola di Archeologia e Storia dell'Arte. Diverse e in Lui cospiranti attitudini, per le quali avvenne che nessuno fosse in Italia più adatto ad assumersi l'ufficio di esegeta e di interprete del teatro greco, alla esatta comprensione del quale sono dedicate alcune delle sue opere più meritamente famose, come *Musica e Poesia nell'antica Grecia* (1911), *Il teatro greco* (1918; ristampato nel 1924), *Nel Regno di Dionisio* (1918; 2ª edizione del 1937). In esse facendosi tesoro delle dottrine e delle intuizioni del Reich e dello Zielinski per la commedia, del Nietzsche per la tragedia, il teatro greco veniva riportato alle sue origini popolari e religiose, passando sopra la posteriore visione classicistica che se ne venne formando fin dall'antichità, a man a mano che, acquistando le arti della parola, della musica, della danza una propria autonomia, si sciolse quel loro antico nodo e dalla nuova drammaturgia letteraria si desunsero norme che furono dette, credute anzi, le norme del dramma antico. In una sua riassuntiva relazione, presentata al IV Congresso Volta tenutosi nel 1934 sul tema: *Il Teatro*, Egli diceva: « Tutto l'antico teatro greco, denominato *classico*, fu per secoli e secoli veduto attraverso una lente così deformatrice, che potè servire come segnapolo in vessillo contro quello denominato *romantico*; magari contro Shakespeare, che è, nell'era moderna, l'unico da paragonare ai grandi Greci. L'Eschilo, disse bene Carducci, rinato sull'Avon » (1). E gli stessi concetti erano stati espressi l'anno prima in un discorso tenuto in Atene all'Istituto Italiano di Studi Superiori il 28 novembre 1933.

Un tal ordine di meditazione e di pensieri doveva menare e menò diritto il Romagnoli alla rievocazione del dramma antico sulla scena, tentata da Lui con un ardimento ed un ardore che resteranno memorandi, giacchè Egli tradusse tutto il teatro di Eschilo, di Sofocle, di Euripide, di Aristofane. compose da sè stesso le musiche dell'*Agamennone*, dell'*Edipo a Colono*, dell'*Alceste*, delle *Baccanti*, delle *Nuvole*, e istruttore di cori e regista e collaboratore di registi dal 1911 al 1937 trasse, quasi nuovo Tespi, il suo teatro greco per le più diverse terre d'Italia, da Padova, Milano, Torino, Genova, a Bologna, Fiesole, Roma, fino alle *poleis* della Sicilia, più greche delle *poleis* della Grecia stessa, ad Agrigento, a Taormina, a Siracusa. Oggi il teatro greco, il gusto del teatro greco, è diffuso tra noi, ma nel 1914 chi aveva fin allora udito soltanto declamare da Gustavo Salvini le tragedie greche nella

(1) *La rievocazione dell'antico dramma greco*, p. 7.

traduzione del Bellotti, doveva provare, e io provai, un'emozione, come di chi assiste a una resurrezione, ascoltando la poesia del Maratonomaco da quella cavea stessa, sia pur trasformata, la quale era stata ideata per i sudditi di Gerone. In fondo il mare, il bel mare siciliano, azzurro come l'Esgeo, sul quale guardando la scolta spiava i segnali di fuoco annunzianti la presa di Troia. Certo il teatro è fatto di illusioni, ma meglio, molto meglio, se si può alle illusioni sostituire la ripetizione del vero.

Grande fu la fortuna letteraria di questo teatro tradotto: soprattutto dell'Aristofane: più congeniale al Romagnoli che, arguto Romano, deviò anche dal campo greco in campo latino per intrattenersi con Orazio satiro e con Plauto, e si godeva di quella commedia come si godeva del dramma satiresco: anzi di questo tentò originali contraffazioni nei suoi *Drammi satireschi* che furono apprezzati e ristampati. E vorrei qui ricordare l'Issione. Ma la sua opera di traduttore non si limitò al teatro. Sostenuto dal successo, concepì il gigantesco disegno di tradurre tutta la poesia greca, sicchè nella bella collezione de *I poeti greci tradotti da Ettore Romagnoli*, intrapresa dalla ditta Zanichelli nel 1921, accanto ai due volumi di Eschilo, ai cinque di Aristofane, ai tre di Sofocle, ai sette di Euripide, figurano quattro volumi di Omero (*Iliade e Odissea*) e un quinto dell'Omero minore, uno di Esiodo, cinque dei poeti lirici, uno di Teocrito. Ed esaurita questa gesta, ecco l'arco della sua volontà tendersi verso un'altra, la serie de *I poeti alessandrini*, incominciata l'anno 1938 con l'*Eroda e mimici minori*. Ma cadde in via con la seconda soma. Per fortuna l'*Antologia palatina*, tutta tradotta, è rimasta manoscritta in bell'ordine tra le sue nobili carte, onde sarà suscitata presto alla vita dalla pietà dei famigliari e dall'affettuoso zelo di una discepola fedele.

È naturale che tante versioni non potessero raggiungere tutte la medesima altezza. Io ho inteso (e letto anche recentemente) muover critica allo uso continuato dell'esametro carducciano nelle traduzioni dai classici, quasi di un metro destinato ad ingenerare col ripetersi in lunghe composizioni un senso di stanchezza e di monotonia, se lo si confronti con la varietà degli accenti entro i quali si annoda e si snoda il nostro endecasillabo sciolto, quale fu adoperato da grandi artieri, come il Caro ed il Monti, nelle traduzioni dell'Eneide e dell'Iliade. Da un tale giudizio escono gravemente colpite l'*Iliade* e l'*Odissea* del Romagnoli. Ma, senza voler strappare dalle fronti di quei grandi passati artieri la meritata corona, un dubbio è pur lecito: se cioè l'esametro carducciano, quando sia sapientemente armonizzato di kôla italiani, non possa assurgere anche esso ad una varietà di accenti considerevole. In tal caso non mi sembra potersi escludere che un pubblico nutrito di greicità omerica e di studi classici — un pubblico cui affanni un desiderio vano della bellezza antica, pubblico ristretto ma che pur esiste — possa trovare sua soddisfazione in un ritmo moderno che gli ricordi i ritmi

originali, sia pure non quali furono, ma quali esso, sia pure «barbaramente», li legge. Ora a questo desiderio vano viene incontro col suo esametro il Romagnoli che pur nel suo *Regno d'Orfeo* indica nell'endecasillabo «il più bello dei nostri versi» (1). E precursore di Lui nelle versioni da Omero in esametri era stato Giovanni Pascoli.

Ma si pensi quel che si vuole di queste traduzioni in esametri, nessuno vorrà negare che in quelle dei lirici il Romagnoli abbia raggiunto un livello che nella letteratura italiana non era stato ancora raggiunto. Soprattutto nel Pindaro, come era naturale da parte di chi di quell'arte aveva, oltre gli occasionali motivi agonali, fissato l'intima essenza in una prodigiosa attività fantastica, subordinata a una ispirazione musicale, e la collocava «al principio di quella linea che con volute e cadute capricciose lega le prime tragedie eschilee alla *Passione secondo Matteo*, all'opera gluckiana, ai più austeri fra gli oratori moderni» (2). Non discutiamo se questa interpretazione dell'arte pindarica sia la vera, o la sola possibile. Un gran direttore d'orchestra non può fare a meno di imprimere ai capilavori che interpreta, il suggello dell'ingegno suo. Leggiamo piuttosto quello che di sè stesso lasciò scritto l'autore di *Laus vitae*, che di poesia e di musica si intendeva: «Nelle grandi strofe di *Laus vitae* l'occhio esperto scopre i disegni metrici dell'Ode e del Coro come le filigrane nella carta nobile. potrei dire, per farmi intendere, che ogni strofa è filigranata di poesia greca, ma nessuno mi intenderebbe se non uno solo — ellenista, contrappuntista, poeta — che si chiama Ettore Romagnoli» (3).

Non fa meraviglia che questo grande esegeta della poesia classica con una visione personale e sua della classicità accompagnasse una concezione personale e sua delle ragioni estetiche, e i diritti di questa concezione sua rivendicasse di fronte a filologi e filosofi con una intransigenza pari alla sincerità della convinzione. Famose per questa parte le sue battaglie pindariche contro gli iconoclasti giudizi che il Wilamovitz espresse su la poesia di Pindaro, e famose anche le polemiche carducciane, che cominciarono contro il Thovez e si spostarono poi contro il Croce. Nelle battaglie non si contano i colpi, e non furono contati neanche allora. Ma per quanto numerosi e aspri fossero i colpi, allora scambiati tra il filosofo abruzzese e il classicista romano, nessuno dei due contendenti arrivò a negare le virtù sostanziali dell'altro: pur nel fervore della polemica non negò il Croce nel Romagnoli «la rara attitudine» di traduttore e dichiarava rassegnarsi a quello che nel Romagnoli non gli piaceva purchè egli non privasse la cultura italiana di quei

(1) Pag. 238.

(2) *Nel regno di Orfeo*, p. 109.

(3) ANGELO COCLES, *Cento e cento e cento pagine del Libro segreto di GABRIELE D'ANNUNZIO*, Mondadori, 1935, p. 57.

servigi che aveva il diritto di pretendere da lui (1). E dall'altra parte il Romagnoli: «sentir parlar così... a proposito di Giosuè Carducci urta i nervi anche quando chi parla è Benedetto Croce» (2). E in forma più generale nella prefazione alla raccolta di sonetti che si intitola — *Ottonecentismo*: «... nel campo dell'arte, contro quanto possono credere i miei avversari, io faccio una distinzione sin troppo netta fra gli uomini e le idee che essi professano». I suoi cari ricordano con che lieta sorpresa fu accolto l'abbraccio di Ermenegildo Pistelli alla commemorazione, che Ettore tenne, del Pascoli, e io posso testimoniare quanto gradita Gli riuscisse la presenza di Giovanni Gentile, rappresentante del combattuto idealismo filosofico, alla sua prolusione romana.

Riconoscimenti e onori al Romagnoli non mancarono, che non sto qui ad enumerare perchè Lo accomunano ad altri. Si compiacque della nomina ad Accademico d'Italia, la quale risale alle origini dell'istituzione stessa nel 1929. E per l'Accademia tenne grandi orazioni commemorative di Virgilio, di Orazio, dell'Ariosto, del Leopardi. E degli onori anche si compiacqua che ebbe a tributargli la Grecia, la quale aveva dato i natali ai grandi soliti conversare con Lui: cittadino onorario di Atene, dottore *honoris causa* di quella Università e Gr. Cr. dell'Ordine della Fenice. E la sua scomparsa fu sentita e piana come un suo proprio lutto dalla piccola nazione dalle grandi memorie. Al Rotary di Atene una eloquente commemorazione ne fu tenuta dal prof. Scassis, vicerettore della Università. A Roma il giorno 28 maggio 1938, non ancora trigesimo dalla morte, avresti veduto una comitiva sostare al Verano dinanzi alla semplice tomba. Uscito dal gruppo, uno — è il Ministro di Grecia presso il nostro Re Imperatore — appoggia alla pietra una corona di lauro, alla quale si annoda un nastro bianco e celeste. Sul labbro di un altro — è il Direttore generale delle Lettere e delle Belle Arti di quel regno — suona la lingua che, già arrugginita sotto il dominio straniero, si è rifoggiata e si rifoggia ogni giorno una lucentezza nuova su i grandi esemplari che il nostro esegeta amò e illustrò e tradusse. Dicono tradotte le parole: «Il teatro reale di Grecia, che ti conobbe uomo e poeta, depone questa corona sulla tua tomba recente, quale suo debito d'onore per quanto tu hai fatto per il teatro e per la rinascita in Italia dei capolavori immortali della poesia ellenica. Pochi hanno pianto la tua morte tanto quanto l'Ellade dell'arte e della cultura. Per l'Ellade tu sei e sarai sempre Elleno non meno che Italiano».

(1) «La Critica», 20 gennaio 1911.

(2) «Cronache letterarie» 21 agosto 1910; articolo riprodotto in *Polemica carducciana*. Nuova ediz., Zanichelli, 1936, Bologna, p. 46.

ΜΕΡΙΚΑ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΜΩΡΑΪΤΙΔΗ

Ραδιοφωνική διάλεξις τοῦ καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ

Ὀλίγα μόλις χρόνια εἶναι πού μᾶς ἔλειψε ὁ Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης καὶ ὅμως ἡ μορφή του μᾶς φαίνεται κιόλα σάν πολὺ μακρυνή, νάχη μείνη ἀπὸ πολὺν καιρὸ πίσω μας. Εἶναι τόσο διαφορετικὸ τὸ περιβάλλον ὅπου ἐπέρασε ἡ ζωὴ του καὶ τόσο διαφορετικὸ [τὸ πλαίσιο τοῦ ἔργου του, συγκρινόμενα μὲ τὴ σύγχρονη ζωὴ καὶ τὴ σύγχρονη λογοτεχνία! Ἀπ' τὸν καιρὸ πού γράφονταν καὶ κινουῦσαν τὸ θερμότερο ἐνδιαφέρον τὰ διηγήματά του ὡς τὰ σήμερα ἔλλαξε [σὲ τέτοιο βαθμὸ ὁ ρυθμὸς καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ζωῆς καὶ εἶχε τέτοια ἐξέλιξις ἢ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ (πού καθὼς εἶναι γνωστὸ παρακολουθεῖ καὶ καθρεφτίζει καὶ αὐτὴ κάθε φορὰ τὴν ἐποχὴ τῆς), ὥστε ὁ γέρος σκιαθίτης πεζογράφος μᾶς φαίνεται σήμερα πὼς ζῆ καὶ πὼς σκέπτεται μέσα σ' ἓναν κόσμον ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπ' τὸν δικό μας.

Τὰ θέματα πού διάλεγε ἢ τεχντροπία του, ἢ γλῶσσα του, οἱ τύποι πού ζωγράφιζε καὶ γενικὰ τὸ ἔργο του, πού στάθηκε ἓνας ἀξιώλογος σταθμὸς στὴν πνευματικὴ μας κίνησι πρὶν ἀπὸ λίγες δεκαετηρίδες, εἶναι πράγματα περασμένα ὀριστικά. Ὁ Μωραϊτίδης δὲν ἄφησε σχολή, οὔτε ἔχομε τὴν παραμικρὴ πιθανότητα πὼς ἢ τέχνη τοῦ λόγου θὰ γυρίσῃ ποτὲ πίσω στὸ δρόμο πού ἀκολούθησε ἐκεῖνος. Ἀλλὰ ἐκεῖνος ὁ περασμένος κόσμος, πού μᾶς φαίνεται σήμερα πὼς πλαισιώνει τὴν μορφή καὶ τὸ ἔργο τοῦ Μωραϊτίδη, πόση ὁμοφία καὶ πόση καθαρότητα κρύβει γιὰ ἓναν πού θὰ τὸν κοιτάξῃ ἀπὸ κοντά! Τὰ διηγήματα τοῦ Ντίκενς τῆς Ἑλλάδος (ὅπως ὠνόμασε τὸν Μωραϊτίδη ἢ κριτικὴ τῆς ἐποχῆς του) δονοῦσαν τὲς καρδιὲς τῆς περασμένης γενεᾶς καὶ ἄφηναν σ' αὐτὲς ἀλησμόνητες συγκινητικὲς ἐντυπώσεις.

Γιὰ τὸ διηγηματογραφικὸ λοιπὸν ἔργο τοῦ Μωραϊτίδη θὰ ποῦμε μερικὰ πράγματα σήμερα, καὶ ἰδίως θὰ ποῦμε πὼς τὰ βλέπομε στὴν ἐποχὴ μας τὰ διηγήματα αὐτὰ τοῦ σκιαθίτη λογοτέχνη. Προηγούμενως ὅμως θὰ ρίξωμε μιὰ σύντομη ματιὰ σ' ὀλόκληρη τὴν ἔκτασι τῆς φιλολογικῆς παραγωγῆς τοῦ Μωραϊτίδη καὶ θὰ ἰδοῦμε πόσο ἦταν ποικιλόμορφη ἢ ἐργασία του αὐτὴ καὶ πόσο σημαντικὴ θέσι ἔχουν μέσα σ' αὐτὴν τὰ διηγήματα. Γιατὶ πραγματικά, μόνον ὅταν ἄρχισε νὰ γράφῃ τὰ σκιαθίτικα διηγήματά του ὁ Μωραϊτίδης, βρῆκε ἢ ἰδιοφυῖα του τὸ δρόμο πού τῆς ταίριαζε. Καὶ μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι καὶ ἂν ἔλειπε ὅλο τὸ ἄλλο μέρος τῆς φιλολογικῆς του ἐργασίας, δὲν θὰ ἦταν καθόλου κατώτερη ἢ θέσι του σήμερα στὴ νεοελληνικὴ γραμματολογία.

Τὸ ἔργο τοῦ Μωραϊτίδη ὀλόκληρο πρέπει νὰ τὸ χωρίσωμε σὲ τρεῖς μεγάλες περιόδους, πού ἔχῃ μονάχα καθαρὰ χρονικὰ ὄρια ἔχουν, ἀλλὰ καὶ μεγάλῃ παρουσιάζουν μεταξύ τους διαφορὰ οὐσιαστικὴ, σχετικὴ μὲ τὸ περιεχόμενό τους. Στὴν πρώτη περίοδο βάζωμε τὰ δραματικὰ ἔργα, τὸ μυθιστόρημα καὶ τὰ λίγα ποιήματα.

Ἐχομε κατόπι τῆ δευτέρῃ περίοδῳ τῆς λογοτεχνικῆς του ἐργασίας πού εἶναι ὄχι ἀπλῶς ἡ σημαντικώτερη, ἀλλὰ ἡ μόνη ἀξιόλογη. Ἡ περίοδος αὐτῆ τῆς ἀκμῆς, ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 1888 (πού γράφονται τὰ διηγήματα « Ἡ θεία Μυρδαλίτσα » καὶ « Τῶν θαλασσοῶν ὁ Ἅγιος », τὸ τρυφερότατο καὶ συγκινητικώτατο αὐτὸ ἠθογράφημα) καὶ τελειώνει τὸ 1907 μὲ τὰ διηγήματα « Κουκίτσα » καὶ « Ψυχασάββατο ». Στὰ εἴκοσι αὐτὰ χρόνια παρουσιάζει ὁ Μωραϊτίδης τὰ εἰκοσιενέα του διηγήματα καὶ γράφει τὶς ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις. Σχετικὰ μὲ τὸ περιεχόμενόν της λοιπόν, ἡ περίοδος αὐτῆ ὑποδιαιρεῖται στὰ διηγήματα καὶ στὶς ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις. Αὐτὰ τὰ δύο εἶδη ξεχωρίζουν καθαρὰ καὶ γι' αὐτὸ καὶ στὴν ἔκδοσι τῶν ἔργων του, σὲ χωριστοὺς ἵτόμους τυπώθηκαν τὰ διηγήματα καὶ σὲ χωριστοὺς οἱ ταξιδιωτικὲς ἐντυπώσεις.

Καὶ τέλος ἔρχεται ἡ τρίτη περίοδος τῆς φιλολογικῆς παραγωγῆς τοῦ Μωραϊτίδη, πού εἶναι σύγχρονη μὲ τὴν ἔντασι τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος στὴ ψυχὴ του. Ἀπὸ τὸ 1911 ἕως τὸ 1926, τρία χρόνια πρὶν πεθάνει, ὁ Μωραϊτίδης δὲν ἀσχολεῖται πιά μὲ τὴ λογοτεχνία, ἀλλὰ γράφει μονάχα ἐκκλησιαστικὰ ἔργα.

Ὁ Μωραϊτίδης ἦταν, ὅπως καὶ ὁ Παπαδιαμάντης, ἓνας νοσταλγὸς τῆς μικρῆς του πατρίδας. Εἶχε καὶ αὐτὸς τὴν ἰδιοφυῖα νὰ ἀπεικονίζῃ μὲ θαυμαστὸ τρόπο κομμάτια ἀπ' τὴ ζωὴ τῆς. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ ὠραιότερα ἀπ' τὰ διηγήματά του ἔχουν θέματα σκιαθίτικα. Οἱ ἀνθρώπινοι τύποι πού παρουσιάζουν, οἱ τοποθεσίαι πού ζωγραφίζουν καὶ τὰ ἐπεισόδια πού ἐξιστοροῦν εἶνε παρμένα ἀπ' τὴ ζωὴ τοῦ νησιοῦ. Οἱ ἀγνὲς ἐκεῖνες εἰκόνες τῶν καλῶν καὶ ταπεινῶν ἀνθρώπων πού μᾶς παρουσιάζει στὸ ἔργο του ὁ Μωραϊτίδης, ὁ ἀπλὸς τρόπος πού σκέπτονται, τὰ μεγάλα τους αἰσθήματα καὶ ἡ βαθεῖα θρησκευτικὴ τους πίστις, τὰ φτωχὰ τους ὄνειρα, ὁ τρόπος τῆς ζωῆς τους, πού κυλάει καρτερικὰ ἀνάμεσα σὲ μόχθους καὶ σὲ στερήσεις, εἶναι ἓνας πραγματικὸς ἠθογραφικὸς θησαυρὸς. Καὶ δίπλα σ' αὐτὰ πόσο εἶναι ὀλοζώντατος ὁ τρόπος πού ζωγραφίζει ὁ Μωραϊτίδης τὴ φύσι! Ἀπ' τὴ μιὰ μεριά μᾶς εἰκονίζει τὴν ἀγροτικὴ φύσι, τὴν τόσο γνώριμὴν του ἀπ' τὰ παιδιὰτικα χρόνια του. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά πάλι μᾶς εἰκονίζει τὴ θάλασσα.

Ὡραῖος εἶναι στὸ ἔργο τοῦ Μωραϊτίδη ὁ τύπος τοῦ παπᾶ, ὅπως μᾶς παρουσιάζεται ἰδίως στὰ διηγήματα « Σκαλικάντζαρος », « Κουκίτσα » καὶ σὲ ἄλλα πολλά. Μὲ μόρφωσι ὄχι μεγάλη (ἴσα ἴσα ὅ, τι τοῦ χρειάζεται γιὰ νὰ εἶναι ὁ ἀγαθὸς πνευματικὸς ὀδηγητὴς τῶν ἀγαθῶν ἐκεῖνων ἀνθρώπων). Συχνά, ὅταν τοῦ μιλοῦν, τὸν λένε « γέροντα ». Μᾶς παρουσιάζεται καμμιά φορὰ τὶς χειμωνιάτικες βραδυές, νὰ πηγαίνει σὲ ἐξοχικὲς λειτουργίες. Σὲ ἐξωκκλήσια πού γιορτάζουν ἢ σὲ μισογκρεμισμένες ἐκκλησίαις τοῦ « κάστρου » (τῆς παληᾶς πολιτείας) πηγαίνει νὰ κἀνῃ ἀγρυπνία ἢ ἑσπερινό. Μᾶς εἰκονίζεται καβάλλα στὸ γαῖδουράκι του, χωμένος μέσα στὸ ζεστὸ σάλι ὅπου τὸν τύλιξε ἢ πρεσβυτέρα του, τριγυρισμένος ἀπὸ μερικὸς νησιῶτες πού πηγαίνουν πεζῆ, ἀπ' τὶς εὐλαβικὲς γρηοῦλες πού ἀκολουθοῦν ἀκουμπώντας στὰ ραβδιά τους.

Τὰ ἔζησε αὐτὰ τὰ πράγματα ὁ Μωραϊτίδης ἀπ' τὸν καιρὸ πού ἦταν παιδί. Καὶ γι' αὐτὸ μπόρεσε νὰ γίνῃ ὁ ἀπαράμιλλος ζωγράφος τους. Ἀκριβῶς δηλαδὴ ὅπως καὶ

ὁ Παπαδιαμάντης. Σὲ μιὰ σχετικὴ μελέτη τοῦ ὁ κ. Βουτιερίδης ἀναφέρει μερικὰ χαρακτηριστικὰ λόγια τοῦ Μωραϊτίδη πρὸς τὸν κ. Δάφνη, πού πῆγε μιὰ μέρα νὰ τοῦ πάρῃ φιλολογικὴ συνέντευξι. Ὁ Μωραϊτίδης μίλησε στὸν κ. Δάφνη γιὰ μερικὰ περιστατικὰ τῆς ζωῆς του καὶ τῆς ζωῆς τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, εἶπε: « Ὅταν ἤμασταν παιδιὰ (δηλαδὴ αὐτὸς καὶ ὁ Παπαδιαμάντης) συνωδεύαμε τὴ νύχτα τὸν πατέρα τοῦ Παπαδιαμάντη, τὸν ἱερέα, πού ἐπήγγαινε στὰ ἐξωκκλήσια νὰ λειτουργήσῃ. Ὡ, ἦταν ὠραῖα ἐκεῖνα τὰ χρόνια! Ἐπηγάναμε στοὺς μακρυνοὺς δρόμους. Μᾶς ἐφώτιζε τὸ φεγγάρι. Κι ἐφέλαμε καὶ μεῖς ».

Μᾶς παρουσιάζει ἀκόμα ὁ Μωραϊτίδης τοὺς βοσκούς, στὰ ψηλώματα τοῦ νησιοῦ, ξαπλωμένους ὀλόγυρα σὲ φωτιές, κάτω ἀπ' τὴν ἀρμονία τοῦ ἑναστρου οὐρανοῦ. Μᾶς δείχνει φτωχοὺς θεληματάριδες, πού ψευδίζουν, πού κουβαλοῦν νερὸ ἢ φορτώματα ξύλα, « ἐλαφροῖσκιωτους », παρόντες πάντα ὅπου ἀκουστοῦν φαντάσματα ἢ νεράιδες, γιὰ νὰ ἐξιστορίσουν ὕστερα ὅσα ἰδοῦν στὶς γυναῖκες τοῦ νησιοῦ. Μᾶς εἰκονίζει καλογέρους ἀχτένιστους, μὲ ροῦχα παληὰ (ἀληθινὸς ζωγραφικὸς πίνακας), πού γυρίζουν μὲ τὸ δισάκκι τους στὰ μανδριά καὶ στὰ χωριουδάκια, πού μπαίνουν σὲ ἐξωκκλήσια, καὶ καθαρίζουν καὶ ἀνάβουν τὰ καντήλια, καὶ στολίζουν μὲ φρέσκα λουλούδια τὶς εἰκόνες καὶ κἀνουν μπροστὰ τους βαθεῖες μετάνοιες.

Ἡ δυνατὴ ὅμως ἔμπνευσις τοῦ Μωραϊτίδη φανερώνεται περισσότερο ἴσως καὶ ἀπ' τοὺς ἀνθρώπινους τύπους πού μᾶς εἰκονίζει, στὰ ἀπαράμιλλα ἀγροτικὰ καὶ θαλασσινὰ τοπεῖα πού παρουσιάζει στὰ ἔργα του. Ἐκεῖ ὁ Σκιαθίτης λογοτέχνης δείχνεται ἓνας ἀληθινὸς ποιητῆς πού νοιώθει βαθιὰ μέσα του ὅσα μᾶς ζωγραφίζει καὶ ἔχει ἓναν τέτοιον τρόπο νὰ μᾶς τὰ περιγράψῃ, ὥστε μᾶς φαίνεται πὼς ζοῦμε ἐκεῖνες τὶς ὥρες ἀνάμεσα σ' αὐτὰ. Ἐρεῖ νὰ μᾶς φέρνῃ σ' ἐκεῖνες τὶς βρεματιές μὲ τὰ πλατάνια, ἀπ' ὅπου περνοῦν μονοπάτια ἀνάμεσα σὲ σκοίνους καὶ τραβοῦν γιὰ τὰ μοναστήρια τοῦ νησιοῦ. Μᾶς πηγαίνει στὶς παληές χαλασμένες ἐκκλησίαις, μέσα στὸ κάστρο, στὴ μεσαιωνικὴ πολιτεία τὴν ἐρειπωμένη, στὴ βορεινὴ παραλία τοῦ νησιοῦ, μὲ τοὺς ἀπτόμους βράχους, πού ἔρχονται καὶ ξεσπάζουν πάνω τους τὰ ἄγρια κύματα. Ὑστερα μᾶς ζωγραφίζει τὸ δάσος μὲ τὶς πανάρχαιες βαλανιδιές, πού οἱ τεράστιοι κορμοὶ τους μαυρίζουν τὴ νύχτα.

Μᾶς δείχνει ἔτσι τοῦ νησιοῦ τὶς τοποθεσίαις μὲ τὰ γνωστὰ πιά ὀνόματα, γνωστὰ χάρι στὸν Μωραϊτίδη καὶ στὸν Παπαδιαμάντη. Κι ἂς μὴν ἔχομε πάει ποτὲ στὴ Σκιαθὸ: θαρροῦμε πὼς εἶδαμε καὶ μεῖς ἐκεῖνα τὰ μέρη: τοῦ ἀγᾶ τὸ ρέμα, τὴν Παναγίτσα τοῦ Πρυῖ, τὴν Κεχριά, τὴν Παναγιά Ντομάν, τὸν Τσουγκριά, τὴ βρῦσι τοῦ Χαιρειμονᾶ.

Οἱ εἰκόνες αὐτὲς καὶ τὰ τοπεῖα πού συναντοῦμε στὸ ἔργο τοῦ Μωραϊτίδη δὲν προσέχθησαν ἴσως ποτὲ ὅσο τοὺς ἄξιζε. Φαντάζουν μέσα στὰ σκιαθίτικα διηγήματά του σὰν ἔργα ζωγράφων τῆς ἀγροτικῆς φύσης ἢ θαλασσογράφων. Στολίζουν τὸ κείμενο τῶν βιβλίων του πού εἶναι, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς ἔτσι, μόνο του εἰκονογραφημένο. Δείχνουν τὴν ἀληθινὰ δυνατὴ ἔμπνευσι τοῦ πεζογράφου μας καὶ εἶναι ἀνάγκη

νά τονούμε ότι αποτελούν ένα σημαντικότατο στοιχείο της αξίας του έργου του.

Ἡ γλῶσσα, ἡ σύνθεσις καὶ γενικώτερα ὁ τύπος τῶν πεζογραφημάτων αὐτῶν εἶναι ἐνδεχόμενον σήμερον νὰ ξενίζον κάπως τὸν μελετητὴ τους, καὶ τὰ διηγήματα τοῦ Μωραϊτίδη νὰ μὴ διαβάζονται πιά μὲ τὸ ἐνδριαφέρον ἐκείνου τοῦ καιροῦ. Ἄλλὰ ἂς μὴν ξεχνοῦμε πόση συγκίνησι προκαλοῦσαν τὰ δημιουργήματα αὐτὰ μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς τότε ποὺ ἔκαναν τὴν ἐμφάνισί τους καὶ πόση ἠγῶ εὑρισκαν μέσα στὶς καρδιὰς τῶν συγχρόνων τους. Δυὸ χρόνια πρὶν πεθάνῃ ὁ Μωραϊτίδης, γράφοντας στὰ προλεγόμενα τοῦ ἔκτου τόμου τῶν διηγημάτων του, γιὰ τὴν ἐξέλιξι ποὺ εἶχε τὸ πανηγυρικό του πεζογράφημα, δηλαδὴ τὸ Χριστουγεννιάτικο καὶ τὸ πρωτοχρονιάτικο διήγημά του, ξαναθυμᾶται τὴν συγκινητικὴ ἐντύπωσι ποὺ ἔκαναν οἱ ἐπίκαιρες ἐπιφυλλίδες του στὰ φύλλα τῶν Ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων τῶν Χριστουγέννων καὶ τῆς Πρωτοχρονιάς. Εἶχε, ἀλήθεια, τὸν τρόπο νὰ μεταδίνῃ, σὲ ὅσους ἀναγνώστες του μπορούσαν νὰ τὸν νοιώσουν, τοὺς παλμούς τῆς δικῆς του καρδιάς, ξαναφέροντας μπροστὰ τους ζωντανὲς ἀναμνήσεις ἀπ' τὰ παιδιάτικα χρόνια τους.

Γι' αὐτὸ ἀπαράμιλλες ἰδίως εἶναι οἱ εἰκόνες τοῦ Μωραϊτίδη οἱ παρμένες ἀπ' τὴ καθαυτὸ ζωὴ τοῦ νησιοῦ. Μᾶς παρουσιάζει ἄφθονες τέτοιες στὰ διηγήματά του καὶ ἰδίως στὰ πανηγυρικά. Τὰ παιδιά ποὺ ψάλλουν τὰ κάλαντα τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων, κρατῶντας τὸ βράδου φανάρι καὶ πηγαίνοντας ἀπὸ σπίτι σὲ σπίτι, οἱ καμπάνες ποὺ σημαίνουν μέσα στὴ βαθεῖα νύχτα, οἱ ἀάμφωτες ἐκκλησίες, ἡ χαρὰ τῶν παιδιῶν μπροστὰ στὰ γλυκίσματα καὶ στὶς ἄλλες προετοιμασίες τῆς μεγάλης γιορτῆς, ὅλα αὐτὰ εἶναι ὠραιότατα χρωματισμένα, χάρι στὴν ἀγάπη ποὺ εἶχε ὁ λογοτέχνης μας γιὰ τίς σελίδες αὐτὲς τῆς ζωῆς τῆς πατρίδας του.

Ἡ λατρεία του γιὰ τίς παραδόσεις κάνει τέλος τὸν Μωραϊτίδη καὶ λαογράφου ἀξιόλογο. Κοντὰ στὴν ἠθογραφικὴ του ἰκανότητα εἶναι καὶ ἄξιος ἀφηγητῆς θρύλων τοῦ νησιοῦ, τραγουδιῶν, ἰδιωτισμῶν, στίχων, τοπικῶν παροιμιῶν καὶ ἐθίμων. Ἡ πλευρὰ αὐτῆ τοῦ έργου τοῦ Μωραϊτίδη δὲν εἶναι βέβαια σημαντικὴ σὲ ἔκτασι, γιὰ τὴν λαογραφικὰ στοιχεῖα βρίσκονται, καθὼς καταλαβαίνει κανεὶς, μόνο συμπτωματικὰ μέσα στὰ πεζογραφήματά του. Παρ' ὅλη ὅμως τὴν ἀναγκαίαν ἔλλειψι συστήματος, εἶναι πολὺτιμη καὶ ἡ ἀποψὶς αὐτῆ τοῦ έργου τοῦ Μωραϊτίδη, γιὰ τὴν ἀναμφίβολη πιστότητά της.

Παροιμιώδης ἔχει γίνεи στὰ νεοελληνικὰ γράμματα ὁ παραλληλισμὸς τοῦ Μωραϊτίδη μὲ τὸν Παπαδιαμάντη. Καὶ οἱ περισσότεροι ἀπ' ὅσους ἀναφέρουν τὰ κοινὰ σημεῖα ποὺ παρουσιάζουν οἱ δυὸ Ἀλέξανδροι, οἱ συμπολίτες, οἱ σύγχρονοι, οἱ συγγενεῖς, μὲ τὴν κοινὴ νοοτροπία, τὰ κοινὰ θέματα καὶ γενικώτερα τὸν κοινὸ χαρακτήρα τοῦ έργου, τόσο ὁμόφωνα τονίζουν τὴν ψηλὴ θέσι τοῦ Παπαδιαμάντη στὴ Νεοελληνικὴ λογοτεχνία, ποὺ θάλεγε κανεὶς ὅτι ἀπαριθμοῦν αὐτὲς τίς ἀναλογίες τους μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ἔχουν ὑστερα τὴν εὐκαιρία νὰ σημειώσουν τὴν ὑπεροχὴ ποὺ ἐμφανίζει τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη συγκρινόμενο μὲ τὸ ἔργο τοῦ Μωραϊτίδη. Κανεὶς δὲν θάθελε ν' ἀμφισβητήσῃ τὴν ὑπεροχὴ αὐτῆ τοῦ έργου τοῦ Παπαδιαμάντη, ποὺ τ' ὄνομά του τιμᾷ τὴ λογοτεχνικὴ μας παραγωγὴ. Ὁ Παπαδιαμάντης εἶναι ὁ ἀριστοτέχνης τοῦ

λόγου. Ἄν ὅμως στὸ ζήτημα τῆς τεχνολογίας ὁ Μωραϊτίδης δὲν στέκει στὴν ἴδια σειρὰ μ' ἐκεῖνον, ἀπεναντίας τοῦ εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία ἐφάμιλλος στὴ δυνατὴ ἐμπνευσι, στὴ γραφικότητα τῶν εἰκόνων του καὶ στὸ βαθὺ αἶσθημα ποὺ ἀποπνέει τὸ ἔργο του.

Οἱ δυὸ αὐτοὶ λογοτέχνες μας, οἱ ἑλληνικώτατοι, οἱ χριστιανικώτατοι, μὲ τὴν ἄφραστη πρωτοτυπία, ποὺ δὲ μιμήθηκαν κανένα στὸ ἐλάχιστο καὶ ποὺ παρ' ὅλες τίς ἀναλογίες τῶν ἔργων τους, ὁ καθένας τους δὲν μιμήθηκε στὸ ἐλάχιστο τὸν ἄλλο, κατώρθωσαν νὰ διαμορφώσουν ἕνα δικό τους εἶδος ἠθογραφικοῦ διηγήματος, ποὺ ποτὲ πρὶν ἀπ' αὐτοὺς δὲν εἶχαν γράψῃ ἄλλοι οὔτε καὶ στὸ μέλλον θὰ γράψουν ποτέ. Δὲν εἶναι πιθανὸ ἄλλοι λογοτέχνες νὰ δοκιμάσουν νὰ γυρίσουν πίσω στὸ δρόμο ποὺ ἔχαραξαν ἐκεῖνοι. Οὔτε, κι ἂν δοκιμάσουν, θὰ μπορέσουν ποτὲ ἄλλοι νὰ κάνουν τὸν ἀναγνώστη τους νὰ ζήσῃ τόσο ἀληθινὰ μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα ἐκείνη τοῦ παλαιοῦ καλοῦ καιροῦ, τῶν ἀπλῶν ἡθῶν, τῶν ἀγαπημένων ἀναμνήσεων, τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων μὲ τὴν εὐλαβικὴ καὶ καρτερικὴ ψυχρσύνθεσι.

Η ΜΑΝΑ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Διάλεξι τοῦ ποιητοῦ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑ

« Ἀπὸ τῆ γῆς βγαίνει νερὸ
κι ἀπ' τὴν ἐλῆνὰ τὸ λάδι,
κι ἀπὸ τὴ μάνα τὴν καλὴ
βγαίνει τὸ παλληκάρι ».

Σὲ κανενὸς ἄλλου ἔθνους τὴ δημοτικὴ ποίησι δὲν ἔχει ἡ Μάνα τὴν ἐξαιρετικὴν θέσι ποὺ τῆς δίδει τὸ ἑλληνικὸ δημοτικὸ τραγοῦδι. Κι' ἂν εἶναι ἀλήθεια πὼς τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι καθρεφτίζει, ὅσο καμμιὰ ἄλλη ἔκφρασι, πιστὰ κι' ἀληθινὰ, τὸν ἐθνικὸ βίον καὶ τὸν ἐθνικὸν χαρακτήρα, τὸ λαϊκὸ αἶσθημα καὶ τὴ λαϊκὴ σκέψι, ἂν εἶναι ἀλήθεια πὼς τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι ἀνεβάσει στὸν ἀγέρα τῆς φωναχτῆς ζωῆς τίς βαθύτερες λαχτάρεις τῆς ψυχῆς τοῦ συνόλου, τότε ἤμποροῦμε νὰ συμπεράνωμε ἀδίστακτα ὅτι ἡ Μάνα — ἡ στοργὴ της, ὁ ἴσκιος της, ἡ γνώμη της, τὸ θάλλπος της — κατέχει τὸ κέντρο τοῦ ψυχικοῦ μας κόσμου. Δὲν εἶναι μόνο τῆς σωματικῆς ζωῆς ἡ πηγὴ, παρὰ καὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου μας ἡ ἐστία. Δὲν μᾶς χαρίζει μόνο τὸ κόκκινο αἷμα ποὺ κυκλοφορεῖ στὶς φλέβες τοῦ σώματος, μᾶς χαρίζει καὶ τὸ αἶλο ἐκεῖνο θεϊκὸ ρευστὸ ποὺ κυκλοφορεῖ ὡσὰν ρῖγος στὴν ψυχὴ μας καὶ τὴν παρακινεῖ στὰ τίμια, στὰ ὑψηλὰ καὶ στὰ μεγάλα.

Ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ μὲ τίς ἀθάνατες παραδόσεις της ἔχει ἀνεβάσει τὴ Μάνα στὸ ὑψηλότερον ἠθικὸν βᾶθρο ποὺ ἤμπορεῖ νὰ στηθῇ μέσα στὴν οἰκογένεια καὶ μέσα στὴν

κοινωνία, κάτω απ' τὸν οὐρανὸ τῆς πατρίδος καὶ τῆς θρησκείας. Καὶ τὸ ἑλληνικὸ δημοτικὸ τραγοῦδι βλέπει ἀπὸ παντοῦ ὀλόγυρα τὸ ἠθικὸ αὐτὸ βᾶθρο τῆς Μάνας καὶ τὸ στολίζει ὁμορφα μὲ τ' ἀβίαστα, μὲ τ' ἀπέριττα, μὲ τὰ μοναδικὰ στολίδια τοῦ στίχου του.

Στὸ ἑλληνικὸ δημοτικὸ τραγοῦδι, ὁ πόλος τὸν ὁποῖο στρέφεται σταθερὰ ἢ αἰσθηματικὴ μαγνητικὴ βελόνη, εἶναι ἡ Μάνα, ὅπως στὰ ἱπποτικὰ τραγοῦδια τῆς Δύσεως μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ πόλος αὐτὸς εἶναι ἡ ἐρωμένη. Στὸν πόλεμο, στὸν ξενητεμό, στὸν ἔρωτα, στὸ γάμο, στὸ θάνατο, σὲ κάθε μεγάλη καὶ σοβαρὴ περίστασι τῆς ζωῆς, ἀξίας νὰ τραγουδηθῆ, ὁ ἀνώνυμος τραγουδιστὴς ποτὲ δὲ χάνει τὴ Μάνα ἀπὸ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του. Εἴτε τοῦ σκληροστράχηλου κλέφτη τὴν ἡρωϊκὴ ἱκανοποίησι θέλει νὰ ἐκφράσῃ, εἴτε τοῦ τρυφεροῦ κοριτσιοῦ τὸν ἐρωτικὸ ἕμερο, εἴτε τοῦ ξενητεμένου βιοπαλαιστοῦ τὸ νοσταλγικὸ ἔρμα, εἴτε τῆς κακοπαντρεμένης τὸ βαθὺ μαράζι, εἴτε τοῦ ταξιδευτῆ ναύτου τὸν πικρὸ θάνατο, πάντα τὴ Μάνα ἀναζητεῖ ὁ δημοτικὸς τραγουδιστὴς, αὐτὴ τοῦ δίδει τὸν τόνο ὁποῦ ταιριάζει, αὐτὴ τοῦ δίδει τὸ χρῶμα ποῦ ἔχει ἀνάγκη, αὐτὴ τοῦ δίδει τὸν παλμὸ ποῦ χρειάζεται γιὰ νὰ συγκινήσῃ ἄμεσα, βαθεῖα, συγκλονιστικὰ τὸν ἀκροατὴ του.

Ὅταν θέλῃ νὰ ἐκφράσῃ τὸν ἀνώτερο βαθμὸ θαυμασμοῦ, τὴ Μάνα θυμᾶται ὁ δημοτικὸς τραγουδιστὴς.

Ὁ ἐρωτευμένος μὲ τὴ Λάμια γυιὸς τῆς χήρας στέκει καὶ τὴ ρωτᾷει :

«... Βρίσκει μιὰ κόρη ροδινὴ
ξανθὴ καὶ μαυρομάτα,
μὲ τὰ μαλλιά της ξέπλεγα
στὸ δάκρυ φορτωμένη.
Στέκει καὶ τὴ διαμαίνεται
στέκει καὶ τὴ ρωτᾷει:
Κόρη μου, ποῖος σὲ γέννησε,
ποιὰ μάνα σ' ἔχει κάνει;
— Κ' ἐμένά μάνα μ' ἔκαμε,
μάνα σὰν τὴ δική σου!»

Καὶ ὅταν πάλι ὁ κλέφτης τοῦ βουνοῦ θέλει νὰ ἡμερέψῃ τὸ ὕψος του, θέλει νὰ γλυκάνῃ τὴ φωνή του, τὴ Μάνα θυμᾶται στὸ τραχὺ λημέρι του, σὰν τὴ μανούλα γλυκωτᾷ τὰ δέντρα τοῦ δάσους :

«Μὲ γέλασε μιὰ χαραυγὴ, τ' ἄστρο καὶ τὸ φεγγάρι
καὶ βγῆκα νύχτα στὰ βουνά, νύχτα στὰ κορφοβούνια.
Ἄκούω τὰ δέντρα καὶ βογγοῦν καὶ τίς ὄξυες καὶ τρίζουν.
...
... Ἐκατσα καὶ τὰ ρώτησα γλυκὰ σὰν τὴ μανούλα:
τ' ἔχετε ὄξυες καὶ χλίβεστε, λημέρια ποῦ βογγᾶτε; ...»

Ὅταν τὰ γιορτοῦμερα τραγουδοῦν τὰ κάλανδα καὶ θέλουν νὰ κολακέψουν τὴ νοι-

κοκυρὰ τοῦ σπιτιοῦ, τὴ χορδὴ τῆς μητρικῆς στοργῆς χαϊδεύουν, τὸ μητρικὸ καμάρι προσπαθοῦν νὰ διαθρύψουν :

« Μάνα, τὴ θυγατέρα σου τὴ μικροκανακάρια
τὴν ἔλουζες, τὴ χτένιζες στὰ σύγνεφα τὴν κρύβεις.
Καὶ σάλεψαν τὰ σύγνεφα καὶ φάνηκεν ἡ κόρη,
φανῆκαν τὰ σγουρὰ μαλλιά, τ' ἀρχοντικὰ πλεξίδια.»

Μὰ καὶ τὸν ὑπέρτατο βαθμὸ τοῦ πόνου, τὸ κορύφωμα κάθε πόνου, ὅταν θέλῃ νὰ παραστήσῃ ἡ λαϊκὴ Μοῦσα, τὴ Μάνα παίρνει πάντοτε σύμβολο. Ὁ σπαρακτικώτερος ζωντανὸς χωρισμὸς εἶναι ὅταν :

« Χωρίζ' ἡ μάνα τὸ παιδί
καὶ τὸ παιδί τὴ μάνα.»

Ὁ σπαρακτικώτερος θρήνος εἶναι ὅταν :

« Κλαῖνε οἱ μάνες γιὰ παιδιὰ
καὶ τὰ παιδιὰ γιὰ μάνες.»

Ὁ θάνατος γίνεται στυγνότατος ὅταν :

« Ἀρνιέται ἡ μάνα τὸ παιδί
καὶ τὸ παιδί τὴ μάνα.»

Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ ν' ἀρχίσῃ καὶ τοῦ νὰ τελειώσῃ κανεὶς!

Θᾶπρεπε νὰ σᾶς κρατήσω ὦρες κι' ὦρες ἂν προσπαθοῦσα νὰ μιλήσω γιὰ ὅλα τὰ ὁμορφα δημοτικὰ τραγοῦδια ποῦ ἔχουν θέμα τους τὴ Μάνα καὶ μὲ χίλιους τρόπους ἐκφράζουν τὴν αἰώνιαν ἀλήθεια, ὅτι ἡ μητρικὴ στοργή, ὁ μητρικὸς πόνος εἶναι τὸ βαθύτερο καὶ τὸ σταθερώτερο, τὸ πιὸ καθολικὸ καὶ τὸ πιὸ ἀμετάβλητο αἰσθημα τοῦ ἀνθρώπου.

Στὰ κλέφτικα τραγοῦδια ἡ Μάνα παίρνει κάποιον ἰδιαίτερο μεγαλεῖο. Χαίρεται καὶ κλαίει μαζί γιὰ τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους τῶν παιδιῶν της:

« Τ' Ἀνδρούτσου ἡ μάνα χαίρεται
τ' Ἀνδρούτσου ἡ μάνα κλαίει
ἔχει τοὺς γυιὸς ἀρματωλοὺς
καὶ καπεταναραλοὺς! ...»

Ὁ κλέφτης τὴν ὥρα τοῦ μεγάλου πολεμικοῦ του θριάμβου θυμᾶται περήφανα τὴ μάνα του, κι' αὐτὸ τοῦ γεμίζει τὰ στήθη ἱκανοποίησι :

«... Νάσουνα πετροπέρδικα
στὰ πλάγια τοῦ Πετρίλου
ν' ἀγνάντευες πῶς πολεμοῦν
οἱ κλέφτες μὲ τοὺς Τούρκους

ν' ἀγνάντευες τὸ γυιόκα σου
 μπροστὰ στὰ παλληκάρια . . .
 Ὅμπρὸς ξεστρώνει τὴν Τουρκιά
 μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι
 κι' ἀπ' τὴ φωνή του τὴν ψηλὴ
 ἀχολογᾷ ὁ τόπος»

Ὁ Λιάκος τὴν ὥρα ποὺ ξεψυχᾷ λαβωμένος «ἀηδονολαλεῖ» καὶ λέει στὰ παλληκάρια του νὰ τοῦ πάρουν τὸ κεφάλι του, νὰ μὴ τὸ κόψουν οἱ Τοῦρκοι καὶ τὸ πᾶνε στὸν πασᾶ :

«Τὸ ἰδοῦν ἐχθροὶ καὶ χαίρονται
 οἱ φίλοι καὶ λυποῦνται
 τὸ ἰδῆ καὶ ἡ μανούλα του
 κι' ἀπ' τὸν καῦμὸ πεθάνη!»

Οἱ σκληροὶ πολεμιστὲς τοῦ καρυοφυλλιοῦ στὴ θύμησι τῆς Μάνας τρυφεραίνουν, μαλακώνουν, πονοῦν, κυριεύονται ἀπὸ τὴν πιὸ ἀνθρώπινη αἰσθηματικὴ ἀδυναμία. Καὶ ἂν στὸ τραγοῦδι τοῦ Βασίλη (ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ Παῦλος Λάμπρος ἔχει ἐμπνευσθῆ τὸ «Μάνα σοῦ λέω δὲν μπορῶ . . .») ἡ μάνα τὸν συμβουλεῖ «νὰ κάτση φρόνιμα νὰ γίνῃ νοικοκύρης», στὸ τραγοῦδι τοῦ Κίτσου ἡ μάνα, μαλώνοντας μὲ τὸ ποτάμι, διαφέρεται πιὸ πολὺ γιὰ τὰ τιμητικὰ ἄρματα τοῦ γυιοῦ της, παρὰ γιὰ τὴ ζωὴ του.

«Βασίλη, κάτσε φρόνιμα, νὰ γίνῃς νοικοκύρης,
 γιὰ ν'ἀποκτήσης πρόβατα, ζευγάρια κι' ἀγελάδες,
 χωριὰ κι' ἀμπελοχώραφα, κοπέλια νὰ δουλεύουν.
 — Μάνα μου, ἐγὼ δὲν κάθομαι νὰ γίνω νοικοκύρης,
 νὰ κάνω ἀμπελοχώραφα, κοπέλια νὰ δουλεύουν,
 καὶ νὰ 'μαι σκλάβος τῶν Τουρκῶν, κοπέλι στοὺς γερόντους.
 Φέρε μου τ' ἀλαφρὸ σπαθὶ καὶ τὸ βαριὸ τουφέκι,
 γὰ πεταχτῶ σὰν τὸ πουλὶ ψηλὰ στὰ κορφοβούνια,
 νὰ πάρω δίπλα τὰ βουνά, νὰ περπατήσω λόγγους,
 νὰ βρῶ λημέρια τῶν κλεφτῶν, γιατάκια καπετάνιων,
 καὶ νὰ σουρίζω κλέφτικα, νὰ σφίξω τοὺς συντρόφους,
 ποὺ πολεμοῦν μὲ τὴν Τουρκιά καὶ μὲ τοὺς Ἀρβανίτες».

Πουρνὸ φιλεῖ τὴ μάνα του, πουρνὸ ξεπροβοδεῖται.
 «Γειά σας βουνά μὲ τοὺς γκρεμοὺς, λαγκάδια μὲ τὶς πάχνες!
 — Καλῶς το τᾶξι το παιδὶ καὶ τᾶξι παλληκάρη».

Τοῦ Κίτσου ἡ μάνα κάθονταν στὴν ἄκρη στὸ ποτάμι,
 μὲ τὸ ποτάμι μάλωνε καὶ τὸ πετροβολοῦσε.
 «Ποτάμι, γιὰ λιγότεψε, ποτάμι, γύρνα πίσω,
 γιὰ νὰ περάσω ἀντίπερα, στὰ κλέφτικα λημέρια,
 πῶχουν οἱ κλέφτες σύνοδο κι' ὄλοι οἱ καπεταναῖοι».
 Τὸν Κίτσο τὸν ἐπιάσανε καὶ πᾶν νὰ τὸν κρεμάσουν,

χιλιοὶ τὸν πᾶν ἀπὸ μπροστὰ καὶ δυὸ χιλιάδες πίσω,
 κι' ὀλοξοπίσω πάγαινε ἡ δόλια του ἡ μανούλα.
 «Κίτσο μου, ποῦ εἶναι τᾶρματα, ποῦ τᾶχεις τὰ τσαπράζια
 τίς πέντε ἀράδες τὰ κουμπιὰ τὰ φλωροκαπνισμένα;
 — Μάνα λωλή, μάνα τρελλή, μάνα ξεμουλισμένη,
 μάνα, δὲν κλαῖς τὰ νιάτα μου, δὲν κλαῖς τὴ λεβεντιά μου,
 μόν' κλαῖς τᾶρημα τᾶρματα, τᾶρημα τὰ τσαπράζια;»

«Τρία κομμάτια σύννεφα στὸν Ἐλυμπο, στὴ ράχη,
 τὸνα βαστάει τὴ δροσιά, τᾶλλο βαρὺ χαλάζι,
 τὸ τρίτο τὸ μαυρότερο τὴ θάλασσ' ἀγναντεύει.
 Πάψε, γιὰ ἐμὲ μου, τὸ θυμὸ, πάψε τὰ κύματά σου,
 νὰ βγοῦν τὰ κλεφτοκάραβα, πῶχουν τοὺς κλέφτες μέσα,
 νὰ βγῆ κι' ὁ Νῆκος μιὰ βολὰ ψηλὰ στ' Ἀργυροπούλι».
 Ὅσαις μανούλαις τᾶκουσαν, ὅλαις κινοῦν καὶ πᾶνε.
 «Νῆκο μ' τὸ ποῦ εἶν' οἱ ἄντρες μας, τὸ ποῦ 'να τὰ παιδιὰ σας;
 — Οἱ ἄντρες σας δὲν εἶν' ἐδῶ, μοῦδὲ καὶ τὰ παιδιὰ μας;
 πάησαν πέρα στὸ Χάνσακα στὸ ἔρημο τὸ Πράβι,
 πᾶν νὰ τροχίσουν τὰ σπαθιά, νὰ πλύνουν τὰ τουφέκια».

Κοιμᾶται ἀστρί, κοιμᾶται ἀυγή, κοιμᾶται νιὸ φεγγάρι,
 κοιμᾶται ἡ καπετάνισσα, νύφη τοῦ Κοντογιάννη
 μέσ' στὰ χρυσᾶ παπλώματα μέσ' στὰ χρυσᾶ σετόνια.
 Νὰ τὴν ξυπνήσω ντρέπομαι, νὰ τῆς τὸ πῶ φοβοῦμαι,
 νὰ μάσω μοσκοκάρυδα νὰ τὴν πετροβολήσω,
 ἴσως τὴν πάρη ἢ μυρωδιά, ἴσως τὴν ἐξυπνήση.
 Σηκώθη ἡ καπετάνισσα καὶ μὲ γλυκορωτάει:
 «Τὸ τί μαντάτα μοῦφερες ἀπὸ τοὺς καπετάνιους;
 — Πικρὰ μαντάτα μοῦφερα ἀπὸ τοὺς καπετάνιους.
 Τὸ Νικολάκη πιάσανε, τὸν Κωσταντὴν βαρῆσαν.
 — Ποῦ 'σαι μανούλα, πρόφτασε, πιάσε μου τὸ κεφάλι,
 καὶ δέστο μου σφιχτὰ-σφιχτὰ γιὰ νὰ μοιρολογήσω.
 Καὶ ποῖο νὰ κλάψω ἀπὸ τοὺς δυὸ; Ποιανοῦ νὰ πῶ ταῖς χάρις;
 Νὰ κλάψω γιὰ τὸν Κωσταντὴν, ἢ γιὰ τὸν Νικολάκη;
 Ἦταν μπαϊράκια στὰ βουνά, καὶ φλάμπουρα στοὺς κάμπους».

«Παιδιά, Μωραϊτόπουλα καὶ σεῖς Ρουμελιωτάκια,
 μὰ τὸ ψωμί ποὺ φάγαμε, μὰ τὴν ἀδερφωσύνη,
 περᾶστε ἀπὸ τὸν τόπο μου κι' ἀπὸ τοὺς ἐδικούς μου.
 Καὶ νὰ μὴν μπῆτε στὸ χωριὸ μὲ νῆλιο μὲ φεγγάρι,
 ντουφέκια νὰ μὴ ρίξετε, τραγοῦδια νὰ μὴ πῆτε,
 καὶ σᾶς ἀκούση ἡ μάνα μου, κ' ἡ δόλια γῆ ἀδερφή μου.
 Κι' ἂ 'ρθοῦν καὶ σᾶς ρωτήσουνε, πρώτη φορὰ μὴν πῆτε
 κι' ἂ σᾶς διπλωρωτήσουνε καὶ δευτέρη καὶ τρίτη,
 μὴν πῆτε πῶς σκοτώθηκα νὰ μὴν κακοκαρδίσουνε,
 μόν' πῆτε πῶς παντρέυτηκα νεδῶ σ' αὐτὰ τὰ μέρη,

πῆρα τὴν πλάκα πεθερά, τὴ μαύρη γῆς γυναῖκα,
κι' αὐτὰ τὰ λιχνολίθαρα, ἀδέρφια καὶ ξαδέρφια».

Στὰ τραγούδια τοῦ ξενητεμοῦ ἡ Μάνα εἶναι ἡ ἐνσάρκωσι τοῦ καῦμοῦ καὶ τοῦ πόνου. Ὁ γυιὸς ποὺ μισεῖ ἀποχαιρετᾷ τὴ μάνα, τὸν πατέρα, τ' ἀδέρφια, τὰ ξαδέρφια, ὅλους. Μὰ ξαναγυρίζει στὴ μάνα καὶ τὴν ξαναχαιρετᾷ καὶ τὴν παρηγορεῖ ξεχωριστὰ καὶ τῆς ὀρκίζεται πὼς θὰ γυρίσῃ πίσω καὶ τῆς ὑπόσχεται δῶρα «ποῦ δὲν τὰ βάζει ὁ νοῦς της». Σ' ἄλλο τραγούδι, στὸ τραγούδι τῆς «Κακῆς Μάνας», ὁ καταραμένος γυιός, φεύγοντας γιὰ τὰ ξένα, παραπονιέται ἡρεμα καὶ συγκινητικὰ γιὰ τὴν κατάρρα τῆς μάνας κι' ἐκφράζει τὴν ἀπόλυτη πεποίθησι πὼς ἡ κακὴ μάνα θὰ μετανοήσῃ, θὰ πονέσῃ, θὰ τὸν ἀναζητήσῃ βασιανιστικὰ καὶ θ' ἀσπρίσουν τὰ μάτια της κυττῶντας τὶς στράτες, θὰ μαλλιάσῃ ἢ γλώσσα της ρωτῶντας τοὺς διαβάτες! Ἀκοῦστε ἓνα μέρος ἀπὸ τὸ τελευταῖο αὐτὸ τραγούδι, ποὺ ἐκφράζει μὲ ἀρνητικὸ τρόπο τόσο ζωνηρά, τόσο τραγικὰ, τὴ μητρικὴ στοργή. Ἡ κακὴ Μάνα τιμωριέται γιὰ τὴν κακία της ἀπὸ τὸν ἴδιον της τὸν πόνον, ἀπὸ τὴν ἴδια της τὴ λαχτάρρα:

«Ὅλαις οἱ μάναις τὰ παιδιὰ, ὅλαις εὐκαῖς τοὺς δίνουν,
καὶ μιὰ μάνα, κακὴ μάνα, τὸ γιὸ της καταριέται.
Διῶξε με, μάνα, διῶξε με, μὲ ξύλα, μὲ λιθάρια,
γιὰ νὰ μὲ πάρῃ τὸ κακὸ κι' ἡ ἐντροπὴ τοῦ κόσμου,
νὰ σφίξω τὰ ματάκια μου, νὰ φύγω ἀπὸ μπροστὰ σου,
νὰ πάω κι' ἐγὼ μὲ τὰ πουλιὰ καὶ μὲ τὰ χελιδόνια,
τὰ χελιδόνια νὰ γυρνοῦν κι' ἐγὼ νὰ μὴ γυρίζω.
Θὰ κάμῃς χρόνους νὰ μὲ ἰδῆς, καιροὺς νὰ μ' ἀπαντήσῃς.
Θᾶρθουνε, μάνα μου, οἱ γιορταῖς, οἱ μεγαλοβδομάδες,
θὰ πᾶς μέσα στὴν ἐκκλησιά μὲ τὴν καρδιὰ καμένη,
θὰ ἰδῆς ταῖς ναιῖς, θὰ ἰδῆς τοὺς νιούς, θὰ ἰδῆς τὰ παλληκάρια,
καὶ θὰ στραφῆς στὴ μιὰ μεριά, καὶ θὰ στραφῆς στὴν ἄλλη,
θὰ βρῆς τὸν τόπο μου ἀδειανὸ καὶ στὸ στασίδι μου ἄλλον,
θὰ σ' ἔρθῃ δίψα στὴν καρδιὰ καὶ κάψα μέσ' στὰ χεῖλι,
θὰ θολωθοῦν τὰ μάτια σου τηράγοντας τὶς στράτες,
καὶ θὰ στεγνώσῃ ἡ γλώσσα σου ρωτῶντας τοὺς διαβάταις:
« Διαβάταις, ποὺ διαβαίνετε, περάταις ποὺ περνάτε,
μὴν εἶδατε τὸ γιούλη μου, τὸ μοναχὸ παιδί μου; »

* * *

Σ' ὅλα τὰ οἰκογενειακὰ τραγούδια ἢ ἔγνοια τῆς μάνας γιὰ τὰ παιδιὰ της εἶναι ἀγρυπνη, τὸ προαισθημὰ της εἶνε ἀλάθητο, ἡ συμβουλή της εἶναι ὀρθὴ καὶ σωστικὴ. Ἡ Σκλήραινα ἀποτρέπει τὴν κόρη της, τὴν κυρὰ Ρήνα, νὰ πάῃ στὸ λουτρὸ μὲ τὶς φίλες της, τὴν Ἀρετὴ τοῦ Δοῦκα καὶ τὴ Χρυσοβουκλιώτισσα, βέβαιη πὼς κάτι κακὸ θὰ τοὺς συμβῆ. Ἡ μάνα τοῦ βοσκῶ τοῦ ἀποτρέπει νὰ πάῃ στὴν ἄκρη τοῦ γυαλοῦ,

ὅπου βγαίνει ἡ Λάμια. Ἡ μάνα τοῦ ἀρραβωνιασμένου γυιᾶζεται νὰ στολισθῇ ὁ γυιὸς της καλὰ, προτοῦ πάῃ νὰ ζητήσῃ τὴν κόρη τοῦ παπαῦ. Θὰ σᾶς διαβάσω δύο :

« Σὰν κίνησε ὁ νιούτσικος νὰ πάῃ ν' ἀρραβωνίση
οὔτε τὸ ρούχο του ἔβαλε οὔτε ζουνάρι ἐξώστη.
Κ' ἡ μάνα του τοῦ φώναξε, κι' ἡ μάνα του τοῦ λέγει:
Γύρισε, πάρ' τὸ ρούχο σου, ζώσου καὶ τὸ ζουνάρι
καὶ σῦρε ν' ἀρραβωνιαστῆς παπαῦ τὴ θυγατέρα,
Γύριψε βόδια στὸ ζυγὸ, γελάδια στὴν ἀγέλη,
μοῦλες, φοράδες, κι' ἄλογα κι' ἀσέλλωτο πουλάρι.
— Ἐκεῖ ποὺ πάνω, μάνα μου, ἐγὼ ν' ἀρραβωνίσω,
οὔτε γιὰ ρούχα μὲ ρωτᾶν, οὔτε καὶ γιὰ ζουνάρι,
ἐκεῖ τηρᾶν τὰ νειᾶτα μου, τηρᾶν τὴν ὁμορφιά μου.
Κ' ἐγὼ στὰ πλούσια τὰ προικιά τὸ νοῦ μου δὲν τὸν ἔχω,
τὸν ἔχω γιὰ τῆς λυγερῆς τὰ μάτια καὶ τὰ φρύδια ».

« Ἐγὼ περνᾶω κι' ἀντ.περνᾶω στῆς Μαυροῦδῆς τ' ἄλωνι,
ὅπου ἄλωνίζουσι δώδεκα, κι' ὅπου συμπαίζουσι δέκα,
κι' ἡ Μάρω μὲ τὴ μάνα της τριγύρω λαγατίζει.
Κ' ἡ μάνα της τῆς ἔλεγε, κι' ἡ μάνα της τῆς λέγει:
Φεύγα, ἡ Μακρῶ, ὄχ τὸν κουρνιαχτὸ, φεύγα κι' ἀπὸ τὸν ἥλιο.
— Μάνα, τὸν ἥλιο νὰ γαπῶ, τὸν κουρνιαχτὸ τὸν θέλω,
τὸ γιὸ τοῦ πρωτολιχιστῆ ἄντρα θέλω νὰ πάρω.
— Ὁ γιὸς τοῦ πρωτολιχιστῆ πολλὰ προικιά γυρεύει.
— Σὰν τὰ γυρεύει, δόστε τα, καλὸς εἶν' κι' ἄς τὰ πάρῃ.
— Γυρεύει βόδια τοῦ ζυγοῦ, φοράδες τῆς καβάλλας,
γυρεύει κι' ἀνεμόπαχνο νὰ τρώῃ, ἢ φοράδα μέσα,
γυρεύει ἀμπέλια ἀτρύγητα, χωράφια μὲ τὰ στάχυα.
Σὰν τὰ γυρεύῃ, δόστε τα, καλὸς εἶν' κι' ἄς τὰ πάρῃ ».

Στὰ δημοτικὰ τραγούδια ποὺ ἔχουν θέμα τους τὸ γάμο, ἡ Μάνα πρωταγωνιστεῖ. Σ' αὐτὴν ἀνήκει ἡ πρωτοβουλία τῆς παντρεῖας, σ' αὐτὴν καὶ ἡ εὐθύνη. Τὸ ἀνύπαντρο κορίτσι σὰν ἔρχεται ὁ καιρὸς του, μὲ τὴν μάνα του γκρινιάζει καὶ λογοφέρνει δίχως ἀφορμή. Χαριτωμένα ποὺ ἐκφράζει τὸ γκρινιάσμα αὐτὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι!

« Σὰ μῆλο ποὺ εἶναι στὴ μηλιά, τὸ παραγινωμένο
ἔτσι εἶναι καὶ τ' ἀνύπαντρο σὰν ἔρχεται ὁ καιρὸς του.
Λόγια λέγει τῆς μάνας του, λόγια τῆς ἀδερφῆς του:
Μάνα, στὴ μέση δὲ χωρῶ, στὴν ἄκρη δὲν κοιμοῦμαι.
Στρῶσε μου ἢ ἔξω στὴν αὐλὴ ἢ ἔξω στὸ περβόλι
νὰ πέφτουν τ' ἀνθη ἐπάνω μου, τὰ μῆλα στὴν ποδιά μου
νὰ πέφτῃ τῆς ἀμυγδαλιᾶς τὸ πικραμύγαλό της ».

Ἄλλοτε τὸ κορίτσι γίνεται ἀπαιτητικώτερο :

« Σοῦεῖπα, μάνα, πάντρεφέ με
Σπιτονοικοκύρεφέ με! »

“Όταν ὁ γάμος γίνεται κ’ ἡ νύφη φύγει εἰς ἄλλο μέρος, ἡ μάνα παραπονιέται πῶς πολὺ ἀπ’ ὄλους :

« Ἀφήνω γειὰ στὸ μαχαλᾶ
καὶ γειὰ στοὺς ἐδικούς μου.
Ἀφήνω καὶ στὴ μάνα μου
τρία γυαλιὰ φαρμάκι
Τῶνα νὰ πίνη τὸ ταχύ
τ’ ἄλλο τὸ μεσημέρι
τὸ τρίτο τὸ πικρότερο
τις ἴσιμες ἡμέρες! »

Κι’ ὅταν ἡ κόρη τύχη νὰ κακοπεράσῃ τὴ μάνα κατηγορεῖ :

« Μάνα, μὲ κακοπάντρεψες
καὶ μ’ ἔδωσες στοὺς κάμπους.
Κ’ ἐγὼ στοὺς κάμπους δὲ βαστῶ
ζεστὸ νερὸ δὲν πίνω.
Θὰ μαραθοῦν τὰ χεῖλή μου,
θὰ κιτρινοφυλλιάσουν ».

Μὰ καὶ στὴ μάνα ἔχει πάλι τὴν ἐλπίδα τῆς κι’ ὅλη τὴν ἀπαντοχὴ τῆς « ἡ κυρὰ Ρήνη τοῦ Κριτοῦ, τοῦ Δούκα ἢ θυγατέρα », πού πῆρε τόσα καὶ τόσα προικιά καὶ δωσίματα :

« ... Τῆς δίνει ὁ πατέρας τῆς
καράβι ἀρματωμένο
τῆς δίνουν καὶ τ’ ἀδέρφια τῆς
ἀμάξι φορτωμένο
καὶ τὰ κρυφὰ τῆς μάνας τῆς
λογαριασμούς δὲν ἔχουν! ... »

“Όταν δυστύχησε στὴ μάνα τῆς ἀμέσως ἐπῆγγε ὁ νοῦς τῆς :

« Θέλω νὰ πάω στὴ μάνα μου
νὰ πάω στὰ γονικά μου ».

Στὸ γνωστὸ τραγοῦδι τοῦ « Νεκροῦ Ἀδερφοῦ », πού συγκλονίζει φοιριαστικὰ τὴν ψυχὴ, ἐκφράζεται ὑποβλητικώτατα τὸ μεγαλεῖο τοῦ μητρικοῦ πόνου. Ὁ Κωσταντῆς γιὰ νὰ κρατήσῃ τὸν ὄρκο πού ἔχει δώσει στὴ μάνα του, πετάγεται ἀπ’ τὸν τάφο, « κάνει τὸ σύννεφο ἄλογο καὶ τ’ ἄστρο χαλινάρι » καὶ πάει καὶ φέρνει τὴν Ἀρετὴ ἀπὸ τὰ ξένα ...

Ἀκοῦστε τὴν ἀρχὴ τοῦ ἀπαράμιλλου αὐτοῦ τραγουδιοῦ, πού ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ ἔχει περάσει στὴ δημοτικὴ ποίησι ὅλων τῶν βαλκανικῶν λαῶν :

« Μάνα, μὲ τοὺς ἐπτὰ σου γιούς καὶ μὲ τὴ μιά σου κόρη,
τὴν κόρη τὴν μονάκριβη τὴν πολυγαπημένη,
τὴν εἶχες δώδεκα χρονῶ κ’ ἥλιος δὲ στὴν εἶδε!

Στὰ σκοτεινὰ τὴν ἔλουζε, στάφεργα τὴ χτενίζει,
στάστρι καὶ στὸν αὐγερινὸ ἔπλενε τὰ μαλλιά τῆς.
Προξενητᾶδες ἤρθαν ἀπὸ τὴ Βαβυλῶνα,
νὰ πάρουν τὴν Ἀρετὴ πολὺ μακριὰ στὰ ξένα.
Οἱ ὄχτῳ ἀδερφοὶ δὲ θέλουνε κι’ ὁ Κωσταντῖνος θέλει.
Μάνα μου, κι’ ἄς τὴ δώσουμε τὴν Ἀρετὴ στὰ ξένα
σὲ ξένα καὶ πού περπατῶ, σὲ ξένα πού πηγαίνω,
ἂν πᾶμ’ ἐμεῖς στὴν ξενιτεία, ξένοι νὰ μὴν περνοῦμε.
— Φρόνιμος εἶσαι, Κωσταντῆ, μ’ ἄσκημα ἀπολογήθης.
Κι’ ἂ μὲρτη, γιέ μου, θάνατος, κι’ ἂ μὲρτη, γιέ μου, ἀρρώστεια,
κι’ ἂν τύχη πίκρα γῆ χαρὰ ποῖος πάει νὰ μοῦ τὴ φέρῃ;
— Βάλλω τὸν οὐρανὸ κριτὴ καὶ τοὺς ἁγίους μαρτύρους,
ἂν τύχη κ’ ἔρτη θάνατος, ἂν τύχη κ’ ἔρτη ἀρρώστεια,
ἂν τύχη πίκρα γῆ χαρὰ, ἐγὼ νὰ σοῦ τὴν φέρω ... »

Τὸ τραγοῦδι διηγίεται παρακάτω μὲ συγκινητικούς στίχους ὅτι καὶ τὰ ἐννιά παιδιὰ πέθαναν ἕναν δίσεχτο χρόνο καὶ « βρέθηκε ἡ μάνα μοναχὴ σὰν καλαμιὰ στὸν κάμπο ». Τότε ἀποζητᾶ τὴν Ἀρετὴ καὶ παραπονιέται στὸν τάφο τοῦ Κωσταντῆ, πού ἤθελε νὰ παντρέψουν τὴ μοναχοκόρη στὰ ξένα, παραπονιέται, τὸν ἀναθεματίζει καὶ τοῦ ζητᾶ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ τάξιμό του. Ὁ Κωσταντῆς βρυκολακιάζει, πάει καὶ φέρνει τὴν Ἀρετὴ. Τί ἀνατριχιαστικὸ πού εἶναι τὸ ταξίδι τοῦ βρυκόλακα μὲ τὴν ἀδερφή του! Τὰ πουλάκια προδίνουν στὴν Ἀρετὴ ὅτι ὁ Κωσταντῆς εἶναι πεθαμένος. Αὐτὸς τὸ ἀρνεῖται. Ἀλλὰ μόλις φτάνουν στὸ χωριὸ τους, ὁ Κωσταντῆς ξαναμπαίνει ξαφνικὰ στὸ μνημα. Μόνη τῆς πηγαίνει ἡ Ἀρετὴ στὸ πατρικὸ τους σπίτι. Τὸ βρίσκει σφαλιστό, μανταλωμένο, μὲ τοὺς κήπους μαραμένους. « Χτυπᾶ τὴν πόρτα δυνατὰ, τὰ παραθύρια τρίζουν ». Ἡ μάνα ἀπὸ μέσα φωνάζει :

« Ἄν εἶσαι φίλος διάβαινε, κι’ ἂν εἶσαι ἐχθρὸς μου φύγε
κι’ ἂν εἶσαι πικροχάρωντας, ἄλλα παιδιὰ δὲν ἔχω.
Κ’ ἡ δόλια ἡ Ἀρετούλα μου λείπει μακριὰ στὰ ξένα!
— Σήκω, μανούλα μου, ἀνοιξε, σήκω, γλυκειά μου μάνα!
— Ποιὸς εἶν’ αὐτὸς πού μοῦ χτυπᾷ καὶ μὲ φωνάζει μάνα;
— Ἄνοιξε, μάνα μου, ἀνοιξε κ’ ἐγὼ εἶμαι ἡ Ἀρετὴ σου.
Κατέβηκε, ἀγκαλιὰστηκαν κι’ ἀπέθαναν κ’ οἱ δύο ».

(Ἔπεται τὸ τέλος)

Ο ΚΑΛΒΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ ΤΟΥ ΦΩΣΚΟΛΟΥ

τοῦ καθηγητοῦ τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσης καὶ Λογοτεχνίας ἐν τῷ
Β. Πανεπιστημίῳ Ρώμης κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΖΩΡΑ

Δὲν ξέρουμε πῶς γνωρίστηκαν γιὰ πρώτη φορά ὁ Κάλβος καὶ ὁ Φώσκολος. Ἴσως κάποιος κοινὸς φίλος νὰ μίλησε στὸν τελευταῖο γιὰ ἓνα πτωχό, ἀλλὰ ἔξυπνο καὶ καλοδιάθετο ἑλληνόπουλο, καὶ μάλιστα συμπατριώτῃ ἀπὸ τῆ Ζάκυνθο, ποῦ ζοῦσε στὸ Λιβόρνο. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως καὶ νὰ γνωρίστηκαν σ' αὐτὴ τὴν πόλι. Τὸ βέβαιον πάντως εἶναι ὅτι, ὅταν τὸ 1812 ὁ Κάλβος πῆγε στὴ Φλωρεντία, γνώριζε ἤδη τὸ Φώσκολο⁽¹⁾, ὁ ὁποῖος, μόλις ἐκεῖνος ἔφτασε στὴν τοςκανικὴ πρωτεύουσα, τὸν πῆρε ἀμέσως μαζὺ του στὸ Μπελλοσγουάρντο. Ὁ Κάλβος, κοντὰ σὲ τέτοιο δάσκαλο, μπόρεσε νὰ συνεχίσῃ τίς μελέτες του, καὶ νὰ ἀναπτύξῃ τίς φιλολογικῆς του κλίσεις μὲ τὴν πολύτιμη ὁδηγία τοῦ μεγάλου συμπατριώτῃ του. Ταῦτοχρόνως ὅμως δὲν ἔμενε ἀνεργός, ἀλλὰ βοηθοῦσε τὸν Φώσκολο, ἀντιγράφοντας μὲ τὸν ὥραϊον καὶ εὐ-ἀνάγνωστο καλλιγραφικὸ χαρακτῆρά του ἢ γράφοντας καθ' ὑπαγόρευσιν διάφορα ἔργα ἢ σημειώσεις του. Σώθηκαν πράγματι ὡς τὰ σήμερα ὄχι λίγα τέτοια χειρόγραφα τοῦ Κάλβου⁽²⁾. Ὁ Φώσκολος παρουσίασε τὸ συμπατριώτῃ του καὶ σὲ διαφόρους γνωστούς του στὴ Φλωρεντία, μέσα δὲ σ' αὐτοὺς καὶ στὴ περίφημη φίλη του Κουϊρίνα Μοτσένι Ματζιόττη, ποῦ ἀπ' τὴ πρώτη στιγμή φαίνεται ὅτι τὸν ἐξετίμησε καὶ τὸν ἀγάπησε τόσο, ποῦ ὑφέιλεται, καθὼς θὰ δοῦμε, στὶς ἐνέργειές της, τὸ ὅτι ἀργότερα ὁ Φώσκολος προσέλαβε τὸ Κάλβο ὡς γραμματέα του⁽³⁾.

Αὐτὸ τὸ καιρὸ ἡ ζωὴ τῶν δύο ποιητῶν, ἀν ὄχι πλουσιοπάροχη, ἦταν ὀπωσδή-ποτε ἀρκετὰ ἤρεμη καὶ εὐτυχισμένη, τόσο ποῦ ἀργότερα καὶ οἱ δύο τους μὲ συγκίνησι θυμόντουσαν τὴν ἐποχὴ τῆς Φλωρεντίας:

«Πόσας φορές σὲ ἐπεθύμησα εἰς Φλωρεντίαν — γράφει ὁ Κάλβος στὸ Φώσκολο στὶς 9 Δεκεμ-βρίου 1815 — μόνον ὁ Θεὸς τὸ γνωρίζει. Δὲν μεταβαίνω ποτὲ εἰς Μπελλοσγουάρντο (καὶ τοῦτο «συμβαίνει συχνάκις), χωρὶς νὰ κλαύσω, ἐνθουμούμενος τὴ Ριτσιάρντα καὶ τὸν Ἕμνον εἰς τὰς Χάρι-«τας»⁽⁴⁾.

(1) Βλ. τὸ ἄρθρο μου: «Ἐπιστολὴ Δρόσου πρὸς Κάλβον» στὴν «Ἑλληνικὴν Ἐπιθεώρησιν», τεύχος 363, Ἰανουάριος 1938, καὶ τίς σχετικῆς παρατηρήσεις.

(2) Θᾶταν καλὸ νὰ γίνῃ ἓνας ἀκριβὴς κατάλογος ὄλων τῶν χειρογράφων αὐτῶν τοῦ Κάλβου ποῦ σώθηκαν ὡς τὰ σήμερα.

(3) Βλ. σχετικὰ καὶ τὸ ἄρθρο μου: «Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του» στὸ «Νέον Κράτος», τόμος Α', τεύχος 10, Ἰούνιος 1938.

(4) Βλ. τὸ παραπάνω ἄρθρο μου, καθὼς καὶ τὸ «Ἡ ὥδῃ εἰς Ἰονίους τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου», στὴ «Νέαν Ἑστίναν», τόμος ΚΑ', τεύχος 248, τῆς 15 Ἀπριλίου 1937.

Κοντὰ στὸ Φώσκολο ὁ Κάλβος ἄρχισε νὰ γράφῃ τὰ πρῶτα του ἔργα, καὶ ἀκο-λουθῶντας τὸ παράδειγμα τοῦ δασκάλου του μεταχειρίζεται τὴν ἰταλικὴ γλῶσσα, καὶ θέματα ποῦ τοῦ ἐμπνέει ὁ ποιητὴς τῶν «Χαρίτων»⁽¹⁾.

Ἀργότερα ὁ Φώσκολος γιὰ τίς πολιτικῆς του ιδέες δὲν μπορεῖ πιά νὰ ζήσῃ στὴν Ἰταλία καὶ ἀναγκάζεται νὰ καταφύγῃ στὴν Ἑλβετία, ἐγκαταλείποντας γιὰ πάντα τὴν πολυαγαπημένη του Πατρίδα. Στὴ καινούργια διαμονή του ὅμως ὑποφέρει πολὺ καὶ στενοχωριέται, γιὰτὶ βρίσκεται μονάχος, γιὰτὶ ἡ υἰεία του ἔχει κλονιστῆ, γιὰτὶ οἱ ἀρχὲς δὲν τὸν βλέπουν μὲ καλὸ μάτι, γιὰτὶ οἱ κάτοικοι εἶναι ψυχροί, γιὰτὶ, ὅπως πάντα, τὰ οικονομικά του πᾶνε ἄσχημα. Αὐτὴ ἡ κατάστασι τὸν ἐκνευρίζει καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἐργασθῆ.

Τοῦ φέρνουν μεγάλη ἀνακούφισι τὰ γράμματα τῶν φίλων του καὶ ἰδίως τῆς τόσο εὐγενικῆς καὶ καλόκαρδης Κουϊρίνας Ματζιόττη, ποῦ τοῦ στάθῃκε πάντοτε πολὺτιμη σύντροφος καὶ σχεδὸν δευτέρη μητέρα. Καὶ ὁ Κάλβος τοῦ γράφει πολλὰς φορές γιὰ νὰ τοῦ ἐκφράσῃ τὴ λύπη του γιὰ τὸν ἀποχωρισμὸ καὶ γιὰ νὰ τὸν βεβαιώσῃ γιὰ τὴν ἀφοσίωσι καὶ τὴν ἀγάπη του. Τοῦ στέλνει ἀκόμη καὶ τὰ ἔργα του, ζητῶντας τὴ κρίσι καὶ τίς νοθεσίες τοῦ προστάτου καὶ δασκάλου του, ὁ ὁποῖος δὲν παραλείπει νὰ τὸν συμβουλεύῃ σχετικὰ⁽²⁾.

Ἄλλὰ τὰ γράμματα δὲν ἀρκοῦν. Ὁ Φώσκολος νοιάθει τὴν ἀνάγκη μιᾶς συν-τροφιᾶς: αἰσθάνεται ὅτι τοῦ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἔχῃ κοντὰ του ἓνα νέο, μὲ μικρὰς ἀξιώσεις, γιὰ νὰ τοῦ ἀνακουφίξῃ τοὺς σωματικὸς καὶ ψυχικὸς πόνους καὶ γιὰ νὰ τὸν βοηθᾷ στὴν ἐργασία του καὶ στὴν ἀντιγραφή τῶν ἔργων. Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ αὐξάνει διαρκῶς μὲ τὴν πάροδο τοῦ καιροῦ.

Τὴν 9ην Φεβρουαρίου ὁ ποιητὴς γράφει στὴ Ματζιόττη:

«... Τὰ πτωχὰ δάκτυλά μου, τὰ ὁποῖα ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν μουδιάζουν, δὲν ἀντέχουν εἰς τὴν ὑπο-μονὴ τῆς ἀντιγραφῆς, λυποῦμαι δὲ νὰ γράφω τοὺς στίχους μου μὲ τὸν ἄσχημον αὐτὸν χαρακτῆρα, «βιαστικὸν καὶ στρεβλόν, καὶ μάλιστα ἀν σὺ δὲν δύνασαι νὰ τὸν ἀναγνώσῃς. — "Α! ἀν εἶχον ἐδῶ «τὸν κύριον Ἀνδρέαν μὲ τὴν ὀραιστάτην μεγάλην καὶ μικρὰν καλλιγραφίαν του!».

Μὴ μπορῶντας πιά νὰ ὑπομένῃ τὴ μοναξιά του, ὁ Φώσκολος ἀποφασίζει τέλος νὰ προσκαλέσῃ κοντὰ του ἓνα γραμματέα καὶ ζητάει νὰ τὸν διευκολύνῃ στὴν ἀναζή-τησι τοῦ καταλλήλου προσώπου ἢ Ματζιόττη. Παρακάτου ἀναδημοσιεύουμε τὴ σχε-τικὴ ἀλληλογραφία, ποῦ κατέληξε στὴ πρόσληψι τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ. Θὰ μᾶς δοθῆ ἔτσι ἡ εὐκαιρία νὰ δοῦμε, ἀπ' τίς θετικώτερες πηγές, ὅσες λεπτομέρειες ἀφοροῦν τὴν ἀναχώρησι τοῦ Κάλβου ἀπ' τὴν Φλωρεντία, τὴ μετάβασί του στὴν Ἑλβετία καὶ τὴ συνεργασία του μὲ τὸ Φώσκολο. Θὰ δοῦμε ἀκόμη διάφορες ἄλλες ἄγνωστες πλη-

(1) Βλ. σχετικὰ τὴν εἰσαγωγὴ στὸ ἔργο μου: «Andrea Calbo: Opere Italiane (Teramene, Le Danaidi, e scritti minori)», Roma, Istituto per l'Europa Orientale, 1938.

(2) Βλ. τὸ προαναφερθὲν ἄρθρο μου: «Ἡ ὥδῃ εἰς Ἰονίους τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου».

ροφορίες για τὴ ζωὴ τοῦ Κάλβου, γιὰ μερικὲς συνήθειές του, γιὰ τὰ αἰσθήματα ποὺ ἔτρεφε γιὰ τὸ Φώσκολο, καθὼς καὶ γιὰ τὶς κακουχίες ποὺ πέραγε κοντὰ του (1).

Ὁ Φώσκολος ὅταν ἀποφάσισε νὰ πάρῃ ἕνα βοηθὸν ἀπευθύνθηκε στὴν ἀρχὴ στὸν γνωστὸ Ἰταλὸ λογοτέχνη Σύλβιον Πέλλικο — ποὺ γινώριζε ἀπὸ καιρὸ — καὶ τὸ ἀναγγέλλει στὴ Ματζιόττη μ' ἕνα γράμμα τῆς 20 Μαρτίου 1816:

«... Ἡ μακρὰ ὑποχρεωτικὴ καὶ τρομερὰ μοναξιά σώματος, νοῦ καὶ καρδίας, τὸ νὰ μὴ δύναμαι νὰ ὀμιλῶ πρὸς φιλικὸν πρόσωπον, τοῦτο, ἀκριβῶς τοῦτο, εἶναι ὁ πραγματικὸς μου δῆμιος. «Ἐγραψα εἰς τὸν Σύλβιον Πέλλικο νὰ ἔλθῃ. Γράψατέ του καὶ σεῖς καὶ ἐξορκίσατέ τον. Ἄς πω-
«λήσῃ τὰ βιβλία μου εἰς Μιλᾶνον, τὰ ὅποια, καθὼς μοῦ ἔγραψε, θὰ ἀποδώσουν πλέον τῶν 100 «τσεκκίνοι».

Στις 28 Μαρτίου ἢ Ματζιόττη τοῦ ἀπαντᾷ ὅτι ἔγραψε στὸν Πέλλικο παρακα-
λῶντας τον νὰ δεχθῇ τὴν πρόσκλησι:

«... Ἐγραψα καὶ ἐξώρμισα τὸν Σύλβιον νὰ ἀρήσῃ τὸ Μιλᾶνον καὶ νὰ τρέξῃ εἰς τὰς ἀγκά-
«λας σου... Ἐλπίζω ὅτι δὲν θὰ παραμελήσῃ τοιαύτην εὐνοϊκὴν εὐκαιρίαν, καὶ ὅτι θὰ εἶναι δι' ἐσὲ «ἡ μεγαλύτερα ἀνακούφισις τῶν πόνων σου».

Δυστυχῶς ὅμως ἡ πρόσκλησι ἐφθασε ἀργά. Ὁ Πέλλικο ἀπὸ λίγες ἡμέρες εἶχε ἀναλάβει ἄλλες ὑποχρεώσεις καὶ δὲν μποροῦσε νὰ πάῃ στὸ Φώσκολο. Τοῦ τὸ ἀναγγέλλει μ' ἕνα γράμμα ποῦ ἔγραψε στις 20 Μαρτίου 1816, δηλ. τὴν ἴδια ἡμέρα ποὺ ὁ Φώσκολος ζητοῦσε τὴ μεσολάβησι τῆς Ματζιόττη:

«... Ὀλίγαι ἡμέραι ἐνωρίτερον καὶ ἴσως δὲν θὰ ἠδυνάμην νὰ ἀντιστῶ εἰς τὴν ἰδέαν νὰ φύγω ἀπὸ τὴν δυστυχὴ ταύτην γῆν, διὰ νὰ ἀναπνεύσω τὸν ἀέρα ἐνὸς λαοῦ ἐλευθέρου, ἰδίᾳ εἰς τὴν σκι-
«ψιν νὰ ζήσω μετὰ σοῦ, νὰ συμμερισθῶ τοὺς πόνους καὶ τὰς χαρὰς τοῦ ἐπιστηθίου φίλου μου...
«Ὁ κόμης Λουίτζι Πόρρο προσεφέρθη νὰ μὲ προσλάβῃ γραμματέα του μὲ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἀνα-
«λάβω τὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων του, ἔναντι τροφῆς, κατοικίας καὶ χιλίων ἰταλικῶν λιρῶν ἑτησίως,
«ἐφ' ὅρου ζωῆς. Ταῦτα πάντα συνεφωνήθησαν δι' ἐπισήμου ἐγγράφου καὶ πρὸς τοῦτους μὲ τὴν ὑπο-

(1) Δυστυχῶς ὡς τώρα εἶχε παραμεληθῇ καθολοκληρίαν ἢ ἀλληλογραφία τοῦ ἴδιου τοῦ Κάλβου, καθὼς καὶ διαφόρων γνωστῶν του καὶ κυρίως τοῦ Φώσκολου καὶ τῆς Ματζιόττη, ποὺ μᾶς παρέχουν ἄπειρες καὶ πολύτιμες πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ, τὶς συνήθειες, καὶ τὴ δρᾶσι τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ. Μιὰ γενικὴ ἔκδοσι ὅλης τῆς περὶ τὸν Κάλβο ἀλληλογραφίας ἐλπίζω ὅτι θὰ μπορέσῃ γρηγόρα νὰ δῇ τὸ φῶς. Ὁπωσδήποτε ἀναφέρω ἐδῶ μερικὲς μελέτες μου ὅπου ἐδημοσιεύθησαν διάφορα τέτοια γράμματα: «Ἡ ὥδῃ εἰς Ἴονίους τοῦ Ἀνδρέου Κάλβου» στὴ «Νέα Ἐστία», τόμος ΚΑ', τεῦχος 248, τῆς 15 Ἀπριλίου 1937, «Ὁ Κάλβος καὶ οἱ σχέσεις του», στὸ «Νέον Κράτος», τόμος Α'. τεῦχος 10, Ἰούνιος 1938, «Andrea Calbo: Opere italiane (Teramene, Le Danaidi, e scritti minori)», Roma, Istituto per l'Europa Orientale, 1938, «Ἐνα γράμμα τοῦ Νικολάου Κάλβου στὸν ἀδελφὸ του Ἀνδρέα», στὴν «Ἑλληνικὴν Ἐπιθεώρησιν», τεῦχος 351, Ἰανουάριος 1937, «Ἐπι-
«στολὴ Δρόσου πρὸς Κάλβον», στὴν «Ἑλληνικὴν Ἐπιθεώρησιν», τεῦχος 363, Ἰανουάριος 1938, «Ὁ Κάλβος καὶ αἱ παραδόσεις του εἰς Ἀγγλίαν (δύο γράμματα τοῦ Φωσκολου)», στὴν «Ἑλληνικὴν Ἐπιθεώρησιν», τεῦχος 368, Ἰούνιος 1938, «Φώσκολος καὶ Κάλβος (τὰ αἴτια τοῦ χωρισμοῦ των)» καὶ τὸ παρὸν ἄρθρο. Μερικὲς ἀπ' τὶς παραπάνω μελέτες ἀναδημοσιεύθησαν μὲ προσθήκας στὴν «Ἐπι-
«θεώρησιν» Ρώμης, τόμος Β'. 1939.

«χρέωσιν ἐκ μέρους του νὰ συνεχίσῃ τὴν αὐτὴν σύνταξιν εἰς τοὺς γονεῖς μου, ἐν ἣ περιπτώσει μετὰ «δεκαετῆ παραμονὴν μου ἐν τῇ οἰκίᾳ του ἐπιζήσωσιν ἐμοῦ...»

Ἡ εἶδησι αὐτὴ ἐλύπησε πολὺ τὸν Φώσκολο ποὺ ἀνήγγειλε ἀμέσως στις 27 Μαρτίου στὴ Ματζιόττη τὴν ἀρνητικὴ ἀπάντησι τοῦ Πέλλικο:

«... Ὁ Σύλβιος εἰς τὸν ὅποιον προσέφερα νὰ τὸν προσλάβω ὡς σύντροφον, μοῦ γράφει ὅτι «μόλις πρὸ ὀκτὼ ἡμερῶν εἶχεν ἀναλάβει ὑποχρέωσιν πρὸς ἕνα πατρίκιον εἰς Μιλᾶνον ὡς παιδαγωγὸς «δύο τέκνων του, ἔναντι ἐντίμων συμφωνιῶν τροφῆς, κατοικίας καὶ 200 πεντοφράγκων ἑτησίως, «ἐφ' ὅρου ζωῆς».

Ἡ Ματζιόττη στις 3 Ἀπριλίου τοῦ ἀπαντᾷ ἐκφράζοντας ἐν πρώτοις τὴ λύπη τῆς γιὰ τὸν Πέλλικο, τοῦ ὁποῦ ἢ συντροφιά καὶ ἢ βοήθεια θὰ ἦσαν πολύτιμες, δὲν μπορεῖ νὰ τρέξῃ κοντὰ στὸ Φώσκολο κι ὕστερα προτείνει ὡς ἀντικαταστάτη τοῦ Πέλλικο τὸν Κάλβο καὶ ζητᾷ σχετικὰ τὴ γνώμη τοῦ φίλου τῆς:

«... Τώρα ὅποτε ὁ Σύλβιος δὲν δύναται, ἐγὼ δὲ δὲν θὰ σοῦ ἦμην χρήσιμος, θέλεις πλησίον «σου τὸν καλὸν κύριον Ἀνδρέαν; Θὰ ἤρχετο ἀμέσως, χωρὶς νὰ συμβουλευθῇ ἄλλον εἰμὴ τὴν καρ-
«δίαν του. Εὐτυχῆς αὐτός! Δὲν εἶναι πλούσιος· δὲν ὑπῆρξε ποτὲ πλούσιος. Σὲ λατρεῖ καὶ θὰ «ἤρχετο ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀξιώσεως, ἔτοιμος διὰ τὰς εὐτυχεῖς ἢ δυστυχεῖς περιστάσεις. Ἄν τὸν θέλῃς «μία λέξις σου ἀρκεῖ».

Εἰς τὰς 20 Ἀπριλίου ὁ Φώσκολος — χωρὶς νὰ ἔχη λάβει ἀκόμη τὸ παραπάνω γράμμα — γράφει στὴ Ματζιόττη παρακαλῶντας τὴν νὰ ἐξετάσῃ ἂν θᾶταν διατεθει-
μένος νὰ πάῃ μαζὺ του ὁ Κάλβος:

«... Ἴνα ἀναχωρήσω ἐντεῦθεν μὲ ἦσυχον καρδίαν, δὲν ὑπολείπεται εἰμὴ ἕνας φίλος καὶ σύν-
«τροφος τῆς ζωῆς, τῶν σπουδῶν καὶ τῆς καρδίας. Σοῦ ἔγραψα ἤδη ὅτι ὁ Σύλβιος δυστυχῶς! ἀν-
«ἐλαβε νὰ κερδίσῃ τὸν ἄρτον του καὶ νὰ διατρέφῃ τοὺς γονεῖς του, ὡς παιδαγωγὸς εἰς τὴν οἰκίαν «πλουσίου πατρικίου ἐκ Λομβαρδίας, καὶ μοιραίως, τόσον δι' ἐμὲ ὅσον καὶ δι' αὐτόν, δὲν ἔλαβε τὴν «πρόσκλησίν μου, εἰμὴ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ συμφώνου. Τοιοῦτρόπως μόνος, «ἀνῆκα ὀλόκληρος εἰς τὸν ἑαυτὸν μου, ἀλλὰ διὰ τὰ γράμματα δὲν εἶμαι οὔτε ἡμισυς. Ἐχω μεγά-
«λην ἀνάγκην ἐνὸς νέου δυναμένου νὰ μὲ βοηθῇ καὶ νὰ ἀντιγράψῃ. Ἡ ἐπιθυμία μετεβλήθη εἰς ἀπό-
«λυτον ἀνάγκην, καὶ ἴσως θὰ ἠδυνάμην νὰ γράβω ταχύτερον μίαν τραγωδίαν στερούμενος ἄρτου καὶ «ὑδάτος, ἢ ἄνευ ἀντιγραφῆς. Ἄν εἶχον πλησίον μου τὸν Πέλλικον ἢ τὸν Ἀνδρέαν θὰ εἶχον διέλθει τὸ «ἔτος μετὰ περισσοτέρας ἡρεμίας, μετὰ πλείονος ἀποδόσεως τῆς σκέψεως καὶ τοῦ βαλαντίου καὶ «μετὰ μειζονος ἰκανοποίησεως. Θὰ εἶχον εἶπει νὰ ἀντιγράψωσι πρὸς χάριν σου ὅλας τὰς «Χάριτας», «τὰς ὁποίας θὰ εἶχον ἀποπερατώσει. Τώρα μόνος θὰ δυνηθῶ νὰ σοῦ ἀποστείλω ἀποσπάσματα, εἶμαι «δὲ ἀναγκασμένος νὰ ὑποχρεοῦμαι, ἵνα μοῦ ἀντιγράψουν τριάκοντα ἢ τεσσαράκοντα στίχους ἐβδο-
«μαδιαίως καὶ νὰ ἐξοργίζωμαι καὶ νὰ προσέχω τὸ ἀντίγραφον ἵνα διορθῶνται τὰ σφάλματα. Ἐσκέ-
«φθην νὰ καλέσω πλησίον μου τὸν κύριον Ἀνδρέαν. Εἶμαι βέβαιος, ἂν δὲν ἀποθάνω διαρκούντος τοῦ «ταξιδίου, ὅτι θὰ τὸν ὠρέλουν καὶ ἴσως θὰ ἠδυνάμην νὰ τὸν προσθήσω πρὸς καλλιτέραν καὶ στα-
«θερωτέραν τύχην. Ἀλλὰ ποῖος ἤξεύρει ἐν πρώτοις, ἂν θὰ θελήσῃ νὰ ἔλθῃ, ἔπειτα ἂν δύναται, «τέλος ποίας ἀξιώσεως θὰ ἔχῃ; Διότι πρὸς τὸ παρὸν δὲν θὰ ἠδυνάμην νὰ τοῦ προσφέρω, εἰμὴ τὸν «ἄρτον μου καὶ τὴν στέγην μου καὶ τὰ ἡμίση ὑποκάμισά μου: ἀλλὰ χρήματα, ἵνα τοῦ ὀρίσω μισθὸν «δὲν ἔχω. Προσπάθησε, ἀγαπητὴ φίλη μου, νὰ τοῦ ὀμιλήσῃς σύ: ἂν ἀρκεῖται νὰ ζῇ καλῶς ἢ κακῶς «μετ' ἐμοῦ καὶ νὰ διέρχεται ἐδῶ, ὡς ἔξῃ εἰς Φλωρεντίαν εἰς τὴν οἰκίαν μου, μελετῶν μετ' ἐμοῦ «καὶ ἀναγιγνώσκων καὶ ἀντιγράφων, δύναται νὰ ἀναχωρήσῃ ἀμέσως. Εἰδοποίησέ τον ὅμως νὰ προ-

«μηθευθῆ διαβατήριον ὡς Ἑλλήνων τῶν Ἴονίων Νήσων καὶ ἀκριβῶς τῆς Ζακύνθου. Γνωρίζει δὲ οὗτος «τὸν χαρακτήρα τῆς ψυχῆς μου καὶ τὴν καρδίαν μου καὶ τὴν συμπεριφορὰν μου, ὡς ἐπίσης γνωρίζει «καὶ τὸν ἀσχημον τοῦτον χαρακτήρα τῆς γραφίδος μου. Θὰ μὲ ἔχη ὡς φίλον καὶ διδάσκαλον καὶ «ἀδελφόν, ὡς μὲ εἶχεν εἰς Μπελλοσγουάρντο, καὶ περισσότερο, διότι τώρα δὲν θὰ εἶμαι πλέον πλου- «σιώτερός του. Δὲν θὰ τοῦ λείψῃ τίποτε, ἐλπίζω· ἢ δὲν θὰ τοῦ λείψῃ εἰμὴ ὅτι θὰ λείψῃ ἴσως καὶ «εἰς ἐμέ. Θὰ ἔλθῃ δὲ καιρὸς καὶ εὐκαιρία νὰ τοῦ ἀνοίξω τὸν δρόμον ἵνα κερδίσῃ χρήματα, καὶ θὰ «τὸν παρουσιάσω, ἂν θέλῃ, εἰς τὰς Νήσους μας, ὡς ἱκανὸν νὰ διδάξῃ εἰς ἓν Λύκειον. Ἄλλὰ προτοῦ «ἀποφασίσῃς σκέψου μόνη σου, ἂν τὸ πρῶγμα ἔχει καλῶς, ἔχι ὅσον ἀφορᾷ τὴν οἰκονομίαν, ὅσον «μήπως ὁ Ἄνδρέας μετεβλήθῃ ἐν τῷ μεταξύ, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ εἶναι πλέον ἀξιολογῆτος ὅσον «κατὰ τὸ παρελθόν. Ἄλλ' ἐὰν παρέμεινεν ὁ ἴδιος, θὰ τὸν δεχθῶ μὲ ἀνοικτὰς ἀγκάλας. Ὅσον ἀφορᾷ «τὰ ἔξοδα διὰ τὸ ταξίδιον ἃς μοῦ ἀποστείλῃ μίαν συναλλαγματικὴν, τὴν ὁποίαν θὰ πληρώσω: ὁ «Σύλβιος θὰ μοῦ ἔχη ἀποστείλει ἕως τότε τὰ εἰσπραχθέντα χρήματα».

Προτοῦ λάβει αὐτὸ τὸ γράμμα, στίς 29 Ἀπριλίου, ἡ Ματζιόττη ξαναγράφει στὸ Φώσκολο:

«... Σοῦ ὠμίλησα διὰ τὸν Ἄνδρέαν, ὅστις θὰ ἤρχετο ἱπτάμενος νὰ σὲ βοηθήσῃ εἰς τοὺς «κόπους καὶ εἰς τὰ ταξιδία σου, καίτοι ἔχει ἐξασφαλίσαι κατοικίαν, διατροφὴν καὶ δέκα πεντόφραγ- «κα μηνιαίως εἰς τὴν οἰκίαν Τζέντζι» (1).

Ἐξ ἄλλου ὁ Φώσκολος λαβαίνοντας τὸ γράμμα τῆς Ματζιόττη τῆς 3 Ἀπριλίου τῆς ἔγραψε στίς 27 Ἀπριλίου:

«Εἰς τὴν σημερινὴν σου ἐπιστολὴν βλέπω ὅτι καὶ σὺ εἶχες σκεφθῆ τὸν ἀγαπητόν μου κύριον «Ἄνδρέαν, καὶ εἶμαι εὐτυχῆς, διότι σοῦ ἔγραψα σχετικῶς πρὸ ἡμερῶν: ἐπομένως δύνασαι νὰ «τοῦ ὠμιλήσῃς. Καὶ καθ' ἣν περίπτωσιν ἤρχετο εἰπεῖ του νὰ μοῦ φέρῃ ἓνα μικρὸν Δάντην, ἓνα Πε- «τράρχην, ἓνα Ἀρίστον καὶ ἓνα Τάσσον... Ἔνεκα δὲ τῆς λεπτότητός σου, ἐπαναλαμβάνω καὶ «σήμερον ὅτι διὰ τὰ ἔξοδα τοῦ κυρίου Ἄνδρέα θὰ προνοήσω ἐγώ. Ἄν δὲν ἀρκῆ ἡ παράκλησις «θὰ σοῦ εἶπω, κατὰ τὸν Ἀλφιέρι: σοῦ τὸ ἐπιβάλλω».

Ἐν τῷ μεταξύ κι ἡ Ματζιόττη λαβαίνοντας τὸ γράμμα τῆς 20 Ἀπριλίου τοῦ Φώσκολου τοῦ ἀπαντᾷ στίς 3 Μαΐου 1816:

«... Ἐλπίζω νὰ εἶδες ἀναγινώσκων τὰς ἐπιστολάς μου, ὅτι ἐνίστε γνωρίζω νὰ μαντεύω τὰς «ἐπιθυμίας σου, προτείνουσα τὸν καλὸν Ἄνδρέαν ἀντὶ τοῦ Συλβίου (2). Σὲ ἀγαπᾷ καὶ σὲ σέβεται πολὺ «καὶ εἶναι κατευχαριστημένος νὰ ἔλθῃ πλησίον σου. Θὰ φθάσῃ μετὰ δύο ἐβδομάδας τὸ ἀργότερον».

(1) Ἀπ' αὐτὸ τὸ γράμμα καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα τῆς Ματζιόττη βλέπουμε καθαρὰ ὅτι ὁ Κάλβος ἂν δέχθηκε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη νὰ πάη κοντὰ στὸ Φώσκολο δὲν τὸ ἔκανε οὔτε γιατί δὲν εἶχε νὰ ζήσῃ οὔτε ἀπὸ ἄλλους ὑπολογισμούς, ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ εὐλικρινῆ ἀφοσίωσιν καὶ ἀγάπῃ πρὸς τὸ Φώ- σκολο κι ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ τοῦ φανῆ χρήσιμος στίς δύσκολες στιγμὲς τῆς ζωῆς του. Ἄστοχες καὶ ἄδικες ἐπομένως οἱ σχετικὲς κατηγορίαι τοῦ ἴδιου τοῦ Φώσκολου καὶ τῶν φωσκολιστῶν κατὰ τοῦ Κάλβου, γιὰ τίς ὁποῖες μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ μιλήσω ἐπανειλημμένως.

(2) Τὸ ὅτι κι ὁ Φώσκολος ἡ Ματζιόττη ἐσκέφθησαν ταυτοχρόνως τὸν Κάλβο, ὡς τὸν μόνον ποῦ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι χρήσιμος στὸν ἐξόριστο ποιητὴ, καὶ ὡς γραμματεὺς καὶ ὡς σύντροφος, δείχνει τὴν ἐκτίμησιν, τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην ποῦ καὶ οἱ δύο ἔτρεφαν πρὸς τὸν νεαρὸν ζα- κυθινὸ ποιητὴ.

Καὶ στίς 10 Μαΐου προσθέτει:

«... Ὁ Ἄνδρέας θὰ ἀναχωρήσῃ ἐντεῦθεν τὴν προσεχῆ Πέμπτην, 15 τρέχοντος. Θὰ εἶχεν ἤδη «ἀναχωρήσει, ἀλλ' ὁ θάνατος τῆς μητέρας του τὸν ἐκράτησε μερικὰς ἡμέρας, ἵνα κανονίσῃ τὰ μικρὰ «συμφέροντά του (1) ... Θὰ ἀγοράσῃ καὶ θὰ σοῦ φέρῃ τὸν Πετράρχην καὶ τὸν Τάσσον. Θὰ σοῦ ἀπο- «στείλω τὸν Δάντην μου εἰς μικρὸν τομίδιον, εἰς ἐμὲ λίαν ἀγαπητόν, ὡς καὶ τὸν τόμον τοῦ Ἀρι- «όστου μου. Δέξου τα ὡς ἐνθύμιόν μου καὶ ὡς δῶρον ἀληθοῦς φίλης».

Ὁ Κάλβος εἶναι ἔτοιμος γιὰ τὴν ἀναχώρησιν. Στίς 14 Μαΐου ἡ Ματζιόττη τοῦ στέλνει δύο γράμματα: τὸ ἓνα γιὰ τὸν ἴδιον μὲ διάφορες παραγγελίες καὶ συστάσεις καὶ κυρίως μὲ τὴ θερμὴ παράκλησιν νὰ προσέχῃ τὸν κοινὸ φίλο, τ' ἄλλο γιὰ νὰ τὸ δώσῃ στὸ Φώσκολο. Στὸ πρῶτο γράμμα γράφει στὸ Κάλβο:

«Συνιστῶ εἰς τὸν κύριον Ἄνδρέαν τὸν φίλον: δὲν ἐκφράζω παρὰ ἀπλὴν παράκλησιν, διότι «γνωρίζω πόσον τὸν ἔχει εἰς τὴν καρδίαν του. Ἐκεῖνο διὰ τὸ ὅποιον τὸν παρακαλῶ θερμῶς εἶναι «νὰ μὲ κρατῆ ἐβδομαδιαίως ἐνήμερον δι' ἐπιστολῶν περὶ τῆς υἱείας, ἀναγκῶν, μελετῶν καὶ περὶ «οἰουδήποτε ἄλλου τὸν ἀφορᾷ. Ἔστὲ υἱὸς καὶ ἀδελφός: ἀνακουφίσατέ τον, βοηθήσατέ τον, ὑποστη- «ρίξατέ τον εἰς τὰς διαφόρους περιστάσεις τῆς ζωῆς, καὶ μὴ διστάζετε ποτὲ ἐν στιγμῇ ἀνάγκης νὰ «μὲ εἰδοποιήσετε, ἂν θὰ σᾶς ἐχρησίμευον ὀλίγα χρήματα. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γνωρίζῃ καὶ ὁ ἴδιος «ὅτι σεῖς μὲ πληροφορεῖτε, ἐγὼ δὲ θὰ κάμω εἰς τρόπον ὥστε χωρὶς νὰ μάθῃ τίποτε ἐκεῖνος νὰ «μὴ εὐρεθῆ μὲ κενὸν βαλάντιον (2). Σᾶς εὐχομαι εὐχάριστον καὶ ταχὺ ταξίδιον. Χαιρετίσατε τὸν «Οὐγον καὶ ὠμιλεῖτε ἐνίστε δι' ἐμέ. Θὰ εἶμαι εὐτυχῆς διὰ τὴν ἐνθύμησίν σας. Τὰ δέοντα εἰς τὸν «Σύλβιον καὶ γράψατέ μου δύο λέξεις ἀπὸ τὸ Μιλᾶνον. Χαιρετισμούς ἐκ καρδίας».

Στὸ δεύτερο γράμμα ἡ Ματζιόττη γράφει στὸ Φώσκολο:

«Ἴδου ὁ Ἄνδρέας, ἀγαπητὲ Οὐγο. — Τὸν ἀποκαλῶ εὐτυχῆ, διότι δύναται νὰ σὲ ἀκολουθῇ «ὀπουδήποτε πηγαίνεις... Συνιστῶ εἰς τὸν Ἄνδρέαν νὰ ἔχη φροντίδας δι' ἐσὲ καὶ νὰ μὴ μὲ ἀφή- «σῃ ποτὲ χωρὶς γράμματα... Ἡ ἀπόλεια τοῦ Ἄνδρέα μὲ λυπεῖ: χάνω μετ' αὐτοῦ τὸ μόνον πρό- «σωπον, μεθ' οὗ ὠμίλουν δι' ἐσὲ».

(1) Παρατήρησα κι ἄλλοτε ὅτι ἡ πληροφορία αὐτὴ τῆς Ματζιόττη εἶναι λίγο παράξενη γιὰτὶ μιλαίει γιὰ τὸ θάνατο τῆς μητέρας τοῦ Κάλβου ὡς νᾶταν πρόσφατος, ἐνῶ ξέρουμε ὅτι εἶχε πεθάνει ἀπὸ ἓνα χρόνον σχεδόν, στίς 30 Ἰουνίου 1815. Μήπως ὁ Κάλβος ἐπληροφορήθηκε μὲ τόση κα- θυστέρησιν τὸ θάνατο ἐκείνης ποῦ τὸν εἶχε φέρει στὸ κόσμον; Μήπως ἡ ἀμέλεια αὐτὴ γιὰ τὴν μη- τέρα του τὸν ἔκανε ἀργότερα νὰ αἰσθάνεται τίς γνωστὲς τύψεις συνειδήσεως καὶ νὰ τῆς ἀφιερῶσιν τὴν φθῆν «Εἰς θάνατον»;

(2) Γι' αὐτὸ τὸ γράμμα καὶ γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ Κάλβου σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα βλ. τὸ ἄρθρον μου «Φώσκολος καὶ Κάλβος (τὰ αἴτια τοῦ χωρισμοῦ των)».

(Ἐπεταὶ τὸ τέλος)

ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΩΔΙΞ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΣΟΥΛΤΑΝΩΝ.

Ἀνακοίνωσις τοῦ κ. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΥ ΒΙΚΚΙΟ τ. φ.

(Συνέχεια ἐκ τοῦ προηγουμένου)

Τότε ἐδιάβη ὁ Σουλτᾶνος τὰ μέρη τοῦ Βασιλικῷ καὶ δὲν εἶχε τροφῆς [καὶ ἡῦρε] ἀφορμὴ καὶ ἔστειλε καὶ ἔβαλε διαλαλημὸν εἰσὲ ὅλα τὰ χωρία ὅτι νὰ φέρουνε ψωμιά, ἀλεύρια, κριθάρια, χορτάρια, κρίατα νὰ πουλήσῃ ὅσα θέλει κάθε ἕνας, καὶ τινὰς νὰ μὴν τοὺς πειράξῃ. Τότε ὡς τὸ ἀκούσανε ἐδράμανε πολλοὶ Χριστιανοὶ καὶ ἐπιστέψανε καὶ ἤρθανε καὶ ἤφεραν πολλῶν λογίων φαγητά. Καὶ ὡσὰν ἤρθανε δὲν ἐστάθη εἰς τὸν λόγον του, μόνε ἀπολύθη τὸ φουσσᾶτο καὶ οἱ γιαννιτζάρου καὶ τοὺς ἐπιάσανε καὶ τοὺς ἐκάμανε σκλάβους. Ὡς τῆς καταδίκης! Τὸ ὅμοιο ἔκαμε καὶ εἰς τὴν Ἐπειρο ὄξω.

Καὶ ἀποκεῖ ἐσηκώθη καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Ἀθήνα καὶ ἐκεῖ τὸν εἶπανε οἱ καστροφύλακες οἱ Τοῦρκοι, οἱ ἀγάδες ὅτι οἱ ἄρχοντε[ς] οἱ Ἀθηναῖοι ἐσυβάστησαν μὲ τὸν Φραντζέσκο Ἀτζιάβολο, ὅπου ἤτونه πρῶτα δούκας εἰς τὴν Ἀθήνα, ὅτι νὰ τὸν ἐφέρουνε νὰ παραδώσουνε τὴν Ἀθήνα, νὰ τὸν ἐκάμουνε δοῦκα καὶ ἀφέντη τους. Ὡς τὰ ἤκουσε αὐτὰ ὁ Σουλτᾶνος ἐπιασε δέκα πρῶτους ἄρχοντες καὶ τοὺς ἐσήκωσε καὶ τοὺς ἔστειλε εἰς τὴν φυλακὴν, καὶ ἐστάθησαν καμπόσες ἡμέρες καὶ ἀποκεῖ τοὺς ἔκαμε σεργούνιδες. Ἐξώρισε μὲ τὲς φαμελίες τους καὶ τοὺς ἔστειλε εἰς τὴν Μπόλι νὰ κάθονται ἐκεῖ. Καὶ ἀποκεῖ ἐσηκώθη ὁ Σουλτᾶνος καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι, εἰς τὸ σαράγι του χαρούμενος καὶ νικητής.

Καὶ ὁ δεσπότης Δημήτριος ὅπου ἐπήγαινε ἀργὰ ἀργὰ καὶ ἀκαρτέρειε τὸν Σουλτᾶν Μεχεμέτη νὰ ἴδῃ νὰ τοῦ δώσῃ τόπον νὰ ζήσῃ, ὡς καθὼς τοῦ ἔταξε. Τότε τὸν ἐπαράδωσε νὰ παίρῃ τὴν ἐσοδία τῆς Ἔνος, τὰ ὅσα μπάζουνε (70) οἱ ἄλλες καὶ ἔδωσέ του καὶ πολὺ βίον διὰ νὰ ξοδιάζῃ, καὶ ὥρισε ὅτι νὰ πάγῃ ὁ Φραντζέσκος Ἀτζιάβολος νὰ σμίξῃ τὸν Τζογᾶν πασσᾶ, ὅπου εἶναι φλαμπουριάρης τοῦ Μωρέως καὶ τῆς Θεσσαλίας. Καὶ οὕτως ἔκαμε καὶ ἐδιάβη καὶ ἐσμιζέ τονε τὸ βράδυ καὶ ὠμιλήσανε πολλά. Τότε ὥρισε ὁ φλαμπουράρης καὶ ἐκοψε τὸ κεφάλι τοῦ Φραντζέσκου Ἀτζιάβολου, διατὶ οὕτως ὥρισε ὁ Σουλτᾶνος καὶ ἐτελειώθη ἡ ἀφεντιά τῶν Ἀτζιάβολου ἀπὸ τὸ δουκῆδο τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Θήβας.

Καὶ πηγαίνοντας ὁ Σουλτᾶνος εἰς τὴν Μπόλιν τοῦ ἤρθε μαντᾶτο πὼς οἱ Οὐγγαροὶ ἐκάμανε φουσσᾶτο καὶ κατεβαίνουσι τὰ μέρη τοῦ Ντοῦναβι. Ἀμὴ δὲν ἤτونه βέβαια καὶ ἐπῆγε εἰς τὴν Ἀνδριανούπολι ἀντάμα μὲ τὸν δεσπότη Δημήτριον μὲ ὅλην του τὴν φαμελίαν.

Καὶ ὁ Τζογᾶν πασσᾶς, ὅπου ἔμεινε εἰς τὸν Μωρέα ἔκαμε νὰ ἡμερώνῃ τοὺς τόπους τοῦ Μωρέως, καὶ ἐμάζωξε πολὺ πλοῦτον ἀπὸ τοὺς ἐλεεινοὺς Μωραῖτες καὶ τὸ ἔστειλε

εἰς τὴν Θεσσαλία εἰς τὸ σπίτι του κρυφὰ ἀπὸ τὸν Σουλτᾶνο. Ὅμοίως ἔστειλε καὶ πολλοὺς σκλάβους, καὶ ἔγινε πολλὰ πλοῦτος ἀπὸ τοὺς Μωραῖτες.

Καὶ πάλι ἐδιάβη εἰς τὸ κάστρο εἰς τὸ Σαλμένικο καὶ ὁ δεσπότης Θωμᾶς ὁ Παλαιολόγος, ὅπου ἤτونه ἐκεῖ μέσα ἐβγήκε καὶ ἐδιάβη εἰς τὸ Ναβαρῖνο καὶ ἀπὸ κεῖ ἐδιάβη εἰς τὴν Φραγγία, ὡς εἶπαμε. Καὶ ἀπὸ κεῖ ἔστειλε λόγο μαντατοφόρο εἰς τὸν Σουλτᾶνο ὅτι νὰ μοῦ δώσῃς ὅλα τὰ κάστρη τοῦ Μωρέως, νὰ σοῦ δώσω τὴν Μονοβασία. Καὶ ὡς τὸ ἤκουσε ὁ Σουλτᾶνος ἔβαλε τὸν μαντατοφόρο εἰς τὴν φυλακὴν, καὶ περάσοντας ἐσήκωσε πόλεμον ὁ Σουλτᾶνος καταπάνω τοῦ ἀφεντὸς τοῦ Σινόπη εἰς τὴν Κασταμόνια, ὅπου εἶναι Τοῦρκοι καὶ τὸν ἡῦρε ἀφορμὴ ὅτι ἐδώσανε βοήθεια τοῦ Οὐζοῦν χασάνου, ὅταν ἐπολέμα (70α) εἰς τὴν Ἀνατολή.

Τότε ἐτοίμασε ἑκατὸν πενήντα κάτεργα καὶ τὰ ἔστειλε εἰς τὴν Μαύρη θάλασσα καὶ ἐπηγαίνανε τὰ δεξιὰ μέρη κατὰ τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὸ Σινόπι. Καὶ ὁ Σουλτᾶνος ἐπῆρε τὰ φουσσᾶτά του καὶ ἐδιάβη στερέας τὰ μέρη τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὸ Σινόπι, τὸ κάστρο ὅπου ἤτونه ἀφέντης, ὅπου τὸ ὠρίζε ὁ Ἰσμαήλης Τοῦρκος, ὁ ὁποῖος ἔστειλε λόγο τοῦ Σουλτᾶνου ὅτι νὰ τοῦ παραδώσῃ τὸ Σινόπι καὶ νὰ κάμῃ ἀλλαξία νὰ τοῦ δώσῃ τὴν Φιλιππόπολι. Καὶ ἔστερξαν καὶ ἐπαράδωσέ του τὸ Σινόπι μὲ ὅλο του τὸ σύνορο ὅπου ἀπλώνεται ἀπὸ τὴν Ἡρακλεία ἕως εἰς τὴν Πασταγονία οἱ ὁποῖοι τόποι ἐβγαίνουσι τὸ χάρκωμα, ἡ ὁποία Πασταγονία εἶναι πολλὰ πλοῦσα. Καὶ εἶχε τὴν γυναικᾶ του καὶ τὰ παιδιὰ του μέσα εἰσὲ φύλαξι.

Καὶ ὁ Ἰσμαήλης ἤτونه εἰς τὸ Σινόπι καὶ τὸ ἐφύλαγε καὶ ἤτونه ἐκεῖ πολλὰ καράβια. Μέσα εἰς αὐτὰ τὰ καράβια ἤτونه ἕνα πολλὰ μεγάλο ἕως ἐννιακόσω βουτζῶ, ὅπου τὸν καιρὸν ἐκεῖνον δὲν ἔγινε ἄλλο μεγαλύτερο καὶ διὰ θαῦμα τὸ ἐπῆρε ὁ Σουλτᾶνος καὶ τὸ ἔστειλε εἰς τὴν Πόλιν καὶ ἐπερίλαβε καὶ τὸ Σινόπι. Καὶ ἀποκεῖ ἐσηκώθη μὲ τὰ φουσσᾶτα του καὶ ἐδιάβη καταπάνω τοῦ Βασιλέως τοῦ Τραπεζόντος καὶ τοῦ Οὐζοῦν χασάνου καὶ ἐμπῆκε ὁ Σουλτᾶνος εἰς τοὺς τόπους τους εἰς τὴν Καπαδοκίαν.

Καὶ τότε ἐδιάβη ὁ υἱὸς του ὁ μεγαλύτερος, ὅπου ἤτونه εἰς τὴν Ἀμάσια καὶ ἐσμιζέ μὲ τὸν πατέρα του τὸν Σουλτᾶν Μεχεμέτη. Ὅμοίως ἤρθε καὶ ὁ πενθερός του ὁ Ταργέτης καὶ τὸν ἐσυναπάντησε καὶ ἐπηγαίνασι συντροφία του, καὶ ὡσὰν ἀπέρασε τὴν Σεβαστίαν ἐδιάβη καὶ ἐμπῆκε εἰς τοὺς τόπους τοῦ Οὐζοῦν χασάνου καὶ ἐδιαγούμισε πολλοὺς τόπους καὶ ἐπῆρε του καὶ τὸ κάστρο τὸ κορικὸ. Καὶ πηγαίνοντας παραμπρὸς ἤρθε ἡ μάνα τοῦ Οὐζοῦν χασάνου καὶ τὸν ἐσυναπάντησε καὶ τὴν (71) ἐδέκτη μετὰ χαρῆς καὶ ὠμιλήσανε ἀντάμα πολλὴν ὥρα διατὶ ἤτανε ὁμόπιστοι καὶ ὁμόγλωσσοι Τοῦρκοι, καὶ ἔστερξαν τὴν ἀγάπην.

Καὶ ἀποκεῖ ἐσηκώθη καὶ ἐδιάβη καταπάνω τοῦ Τραπεζόντα τοῦ Βασιλέως Δαβίδ, καὶ τοῦτο διατὶ τὸν ἐγκάλεσε ὁ ἀνιψιὸς του μικροπαλληκαρόπουλο εἰς τὸν Σουλτᾶνο, λέγοντας ὅτι « ὁ θεῖός μου μοῦ ἐπῆρε τὴν βασιλείαν μου, ὅπου ὁ πατέρας μου ἤτونه Βασιλέας καὶ τὴν ὠρίζε ». Τότε ἡῦρε ἀφορμὴ ὁ Σουλτᾶνος καὶ ἐσηκώθη μὲ τὴν ἀρμάδα του ἀπὸ τὸ Σινόπι καὶ ἐδιάβη εἰς τὸν Τραπεζόντα καὶ ἐδιαγούμισε τὸ ἐξώχωρο, καὶ κατόπι ἐδιάβη στερέας καὶ ὁ Σουλτᾶνος καὶ τὸ πολέμα ὁ πασσᾶς του τριανταδύο μέρες.

Τότε ὡσάν ἔσωσε καὶ ὁ Σουλτᾶνος τοῦ ἔστειλε λόγο ὁ ἀφέντης τοῦ Τραπεζόντος, ὅτι νὰ τοῦ παραδώσῃ ὅλην του τὴν ἀφεντία καὶ νὰ τοῦ δώσῃ τόπον νὰ ζήσῃ ὡσάν ἔδωσε καὶ τοῦ δεσπότη Διμητρίου ἀπὸ τὸν Μωρέα, καὶ νὰ τοῦ δώσῃ καὶ τὴν θυγατέρα του διὰ γυναῖκα, καὶ νὰ τοῦ δώσῃ ὅση ἐσοδία μοῦ μπαίνει ἀπὸ τὸν ντόπον, ὄνοματι Κόλλο. Καὶ ὡσάν ἤκουσε αὐτὰ ὁ Σουλτᾶνος δὲν ἔστερξε καὶ ἐμανιώθη καὶ ἀποφάσισε νὰ πολεμήσῃ. Καὶ πρωτύτερα παρὰ νὰ σώσῃ ἢ ἀρμάδα νὰ πολεμήσῃ ἐδιάβη ἢ γυναῖκα τοῦ Βασιλέως Δαβίδ καὶ ἔσμιξε τὸν γαμπρό της, τὸν Μαλκία, ὁποῦ εἶχε μεγάλη ἀγάπη μὲ τὸν Σουλτᾶνο διὰ νὰ πάγῃ νὰ παρακαλέσῃ τὸν Σουλτᾶνο νὰ κάμῃ ἀγάπη μὲ τὸν Βασιλέα Δαβίδ. Καὶ τὴν ἀγάπην τὴν ἔκαμε διατὶ ἔστερξαν καὶ ἐπαραδώσανέ του ὅλην τὴν ἀφεντία καὶ τοὺς τόπους ὁποῦ ὄριζε ὁ Δαβίδ καὶ ἔγινε ἀγάπη καὶ ἔπαψε ὁ πόλεμος. Καὶ τὸν Βασιλέα Δαβίδ τὸν ἐπῆρε μὲ ὅλην του τὴν φαμελίαν μὲ τιμὴ καὶ ἀγάπην καὶ ἔστειλέ τονε διὰ θαλάσσης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι (71^α) διὰ πλέο γληγορότερα. Καὶ τὰ φουσσᾶτα τοῦ Σουλτάνου ἐδιάβησαν στερέας καὶ ὄρισε ὅτι ὁ Βασιλέας Δαβίδ νὰ πάγῃ εἰς τὴν Ἀνδριανούπολι νὰ καθήσῃ ἐκεῖ μὲ τὴν φαμελία του.

Καὶ ὁ Σουλτᾶνος, ὅταν ἔσωσε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι ἔβαλε καὶ ἔκαμε μεγάλες χαρὲς διὰ τὴ νίκην ὁποῦ ἔκαμε, καὶ ἐπῆρε τὴν βασιλείαν τῶν Ρωμαίων καὶ τὴν βασιλείαν τοῦ Τραπεζόντα καὶ τὸν Μωρέα καὶ ἄλλους τόπους πολλοὺς καὶ δὲν ἄφισε ποσῶς ρίζα τῶν ἐλεεινῶν Ρωμαίων. Δόξα τῷ Θεῷ! δίκαια ἢ κρίσι σου, Κύριε!

Καὶ τοὺς ἀνθρώπους ὁποῦ ἦτανε εἰς τὸ κάστρο τοὺς ἐπῆρε καὶ τοὺς διαμέρασε καὶ ἔκαμε μέρος ἀπὸ δαῦτους Τούρκους σιληχτοτάριδες καὶ τὸ ἄλλο μεράδι τοὺς ἔκαμε σπαχογλάνιδες καὶ τὸ ἄλλο μέρος τὴν ἔκαμε γιαννιτζάρους νὰ στέκουνται εἰς τὴν Πόλι. Καὶ ἐπῆρε 800 παλληκαρόπουλα καὶ τὰ ἔβαλε νὰ γενουῖσι γιαννιτζάροι. Τοιοῦτον τρόπον ἐμοίρασε καὶ τίς γυναῖκες καὶ τίς ἔδωσε τῶν ἀνθρώπων τοῦ σαραγίου.

Τότε ἐστάθη ὅλον τὸν χειμῶνα εἰς τὸ Σαράγι του χαρούμενος καὶ ἔκραζε τὸν Μπλάντο πρίντζηπον τῆς Μολδάβιας, ὁ ὁποῖος πρίντζηπος ἐγίνη μεγάλος διὰ ὄνομα τοῦ ἀδελφοῦ του, ὁποῦ ἦτονε μικροπαλληκαρόπουλο ὁμορφο κατὰ πολλά, καὶ τὸν εἶχε ὁ Σουλτᾶνος εἰς τὸ θέλημά του καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του καὶ εἶχε μεγάλην ἀγάπην εἰς δαῦτον. Καὶ μίαν ἡμέραν εἶχε ἤθελε νὰ τὸν ἐδυναστέψῃ καὶ αὐτὸς δὲν ἤθελε καὶ εἶχε κρυφὰ ἀπὸ κάτω του ἓνα μαχαίρι καὶ τοῦ ἔδωσε στὸ στῆθος μίαν μαχαίρεα. Ἄμῃ δὲν ἦτονε θανατήσιμη καὶ τὸ κοπέλλι ἔφυγε. Καὶ μετὰ ταῦτα ἐγιατρέφθη. Ἄμῃ τόσο τὸ ἀγάπα ὅτι ἔκαμε καὶ ἤρθε καὶ τὸν ἐσυμπάθησε. Καὶ ἐπειδὴ εἶχε τόση πολλὴ παρησίαν εἰς τὸν Σουλτᾶνο, ὅτι ἔκαμε καὶ ἐγίνη πρίντζηπος ὁ ἀδελφός του ὁ Μπλάδος εἰς τὴν Μολδάβια.

Καὶ ἐμάζωξε ἀνθρώπους πολλοὺς ὡς ἀφέντης ὁποῦ ἐγίνη, ἀμῃ ἦτονε σκληρὸς ἀνθρώπος, ὁ ὁποῖος ἐδιάβη καὶ ἐκάθησε εἰς τὴν Μολδάβια (72) καὶ ἐκάθησε εἰς τὴν ἀφεντία του. Καὶ ἐπειδὴ εἶχε τὰ θάρρετα τοῦ ἀδελφοῦ του, ὁποῦ ἦτονε μὲ τὸν Σουλτᾶνο ἐκατάβαλε τοὺς ἄρχοντες τῆς Μολδάβιας καὶ ἔπαιρνε τὸ βίον τους καὶ ἐχάλα πολλοὺς καὶ ἔπαιρνε τὴν ζωὴ τους. Καὶ ἐκάμανε λογαριασμὸ εἰς ὀλίγον καιρὸ ἐκατάλαβε 20 χιλιάδες ἀνθρώπους διατὶ ἦτονε πολλὰ σκληρὸς καὶ ἔπαιρνε τὸ βίον τους,

καὶ ἐπλούτηνε τὸ φουσσᾶτο του καὶ τοὺς ἔπαιρνε πολλὰ χαράτζα καὶ δεκατίες, τόσο ὅτι δὲν ἐδυνόντησαν νὰ τὰ βαστοῦνε. Καὶ ὡσάν ἐμάζωξε βίον πολὺ τότε ἐμάζωξε καὶ πολὺ φουσσᾶτο, καὶ ἐσυβάστη μὲ τοὺς Οὐγγαρους καὶ γίνησαν τὸ ἓνα νὰ πάγῃ καταπάνω τοῦ Σουλτάν Μεχεμέτη.

Καὶ ἐτοῦτα τὰ ἔμαθε ὁ Σουλτᾶνος καὶ ἔστειλε εἰς δαῦτον ἓναν Ρωμαῖον, ὄνοματι Καταπολιάνο, χριστιανὸν καὶ τὸν πασσᾶ Καμουτζα νὰ κάμουνε κατασκευὴ νὰ τὸν ἐπιάσουνε νὰ τὸν ἐφέρουνε ζωντανό. Καὶ ἐδιάβη ὁ Καμουτζας πασσᾶς μαζὶ μὲ τὸν Καταπολιάνο καὶ ἐκάμανε μία ἀμψοκάδα, ἤγουν ἐκρύφτησαν εἰς τὸν στενὸ καὶ ἀπῆδησαν νὰ τὸν ἐπιάσουνε. Ἄμῃ ὁ Μπλάδος ἐναντιστάθη ἀνδρειωμένα, καὶ ἐτζάκισε τοὺς Τούρκους, καὶ φεύγοντας ἔπιασε τὸν Καμουτζο πασσᾶ ζωντανό. Ὁμοίως ἔπιασε καὶ ἄλλους πολλοὺς Τούρκους, καὶ ἐκατάκοψε τοὺς περισσότερους καὶ ἔκοψε τὰ πόδια τους καὶ τὰ χέρια τους, καὶ καμπόσους ἐσουγλίσε, καὶ τὸν Καμουτζο πασσᾶ τὸν ἐφοῦρκισε, τὸν ἐκρέμασε εἰς ψηλότερον τόπον παρὰ τοὺς ἄλλους. Καὶ ὡσάν ἔκαμε τὴ νίκη αὐτὴν ἐμάζωξε καὶ ἄλλο περισσότερο φουσσᾶτο καὶ ἐκατέβη καὶ ἀπέρασε τὸν Ντούναβι ποταμὸν καὶ ἐδιάβη καὶ εἰς τοὺς τόπους τοῦ Τούρκου, καὶ ἐδιαγοῦμιζε καὶ ἀφάνιζε τοὺς τόπους ἐκείνους.

Καὶ ὡς τὰ ἔμαθε αὐτὰ ὁ Σουλτᾶνος ἐπικράθη πολλὰ διὰ τὸν πασσᾶ του καὶ διὰ τοὺς ἐπίλοιπους, ὁποῦ τοὺς ἐχάλασε ὁ Μπλάδος καὶ τοὺς ἔδωσε κακὸν θάνατον. Τότε ἐμάζωξε τὰ φουσσᾶτα τοῦ ὁ Σουλτᾶνος καὶ τὰ ἔστειλε εἰς τὴν Μαύρην θάλασσα εἰς τὸν Ντούναβι τὰ κάτεργά του καὶ τὸ φουσσᾶτο στερέας. (72^α) Καὶ ὡς τὸ ἐμάθανε οἱ Μολδάβιοι πὼς ἔρχεται ἀπάνω τους πολὺς πόλεμος ἐβάλανε τίς γυναῖκες τους καὶ τὰ παιδιὰ τους εἰς τὸν ποταμὸν εἰς φύλαξι, εἰς τὰ βουνὰ τοῦ Πρασσοβοῦ μαζὶ μὲ τὰ ροῦχα τους. Καὶ ὁ Μπλάδος ἐχώρισε τὸ φουσσᾶτο του εἰς δύο καὶ τὸ ἓνα μέρος τὸ ἔστειλε καταπάνω τοῦ Νέγρου, ὁποῦ ἦτονε ἐχθρὸς τοῦ ἀφέντης τῆς Ποντολίας καὶ τὸ ἄλλο ἐκράτησε ἀτὸς του.

Εἰς τόσο ἔσωσε καὶ ὁ Σουλτᾶνος καὶ ἐμπῆκε εἰς τὴν Μολδάβια, καὶ ἐδιάβη εἰς τὸν βουνὸ ὁποῦ εἶχανε τίς γυναῖκες τους καὶ τὰ παιδιὰ τους καὶ τὰ ροῦχα τους καὶ τὰ ἐδιαγοῦμιζε. Καὶ ὡς τὸ ἔμαθε ὁ Μπλάδος ἔφυγε καὶ ἐδιάβη τὰ βουνὰ καὶ τοὺς δρυμῶνες ὅσο νὰ ἰδῇ τί θέλει ἀπογίνει. Διατὶ εἶδε πὼς δὲν ἔχει βοήθειαν ἀπὸ τοὺς Οὐγγαρους ἐσηκώθη καὶ ἐδιάβη μέσα εἰς δυναμότερους τόπους, καὶ εἰς τοῦτο ἤρθανε καὶ οἱ Οὐγγαροὶ καὶ τὸν ἤρσανε νὰ τοῦ βοηθήσουνε. Καὶ ὁ Τούρκος ἦτονε τενωμένος εἰς τὸν ποταμὸν. Καὶ ὁ Μπλάδος ὡσάν ἤρθανε οἱ Οὐγγαροὶ ἐστάθη ἀνδρείως, καὶ ἐπῆρε ἑπτὰ χιλιάδες φουσσᾶτο καὶ ἐδιάβη τὴ νύκτα μέσα στὸ φουσσᾶτο τοῦ Σουλτάνου καὶ τοὺς ἀπῆδησε καὶ ἐτρόμαξε τὸ φουσσᾶτο του θαρρῶντας πὼς εἶναι πολὺ τὸ φουσσᾶτο τοῦ Μπλάδου. Καὶ ἐτζάκισε τὸ φουσσᾶτο τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ἐβουλήθη νὰ πάγῃ νὰ πατήσῃ καὶ τὴν τέντα τοῦ Σουλτάνου καὶ ἄρκισε καὶ ἐπήγαινε νομίζοντας ὅτι ἔναι ἡ τέντα τοῦ Σουλτάν Μεχεμέτη. Ἄμῃ ἐλαθᾶστη καὶ ἐδιάβη εἰς τὴν τέντα τῶν ἄλλων πασσάδων.

Καὶ τότε ἄναψε ὁ πόλεμος καὶ ἐκατακοβόντησαν μίαν μερέα καὶ ἄλλη. Ἄμῃ ἐκα-

ταχύφταν τούς Τούρκους κατά πολλά, και ὡσάν ἐξημέρωσε ἐγυρίσανε ὀπίσω οἱ Μολδάβιοι και ἐκόπησαν ὀλίγοι. Ἀμὴ τούς Τούρκους ἐπειδὴ τούς ἐξαφνίσανε τὴ νύκτα ἐκόψανε πολλούς. Τότε ἔστειλε ὁ Σουλτᾶνος τὸν Ἀλῆ πασσᾶ με πολὺ φουσσᾶτο τὴν ἡμέρα και ἐδιάβη και ἔσωσε τὸν Μπλάδο και ἐκάμανε πόλεμον φρικτὸν, τόσο ὅτι ἐσκοτώσανε (73) χίλιους Μολδάβους και ἄλλους τόσους ἠφέρανε ζωντανούς και τούς ἠφέρανε εἰς τὸν προεἰλαβο τοῦ Σουλτᾶνου. Ἐκεῖ ἦτονε τὸ σκαμνὶ τοῦ Μπλάδου και τούς ἔκοψε ὅλους. Τότε εἶδε ὁ Σουλτᾶνος εἶδε τὸ κάστρο τὸν προεἰλαβο ἀνοικτὲς τίς πόρτες και ἄνθρωπον τινὰν δὲν ἐβλέπανε ἐθαυμάζανε. Καὶ παραμπρὸς ἀπὸ τὸ κάστρο εἶδανε ἔως εἴκοσι χιλιάδων ἀνθρώπων τὰ κορμῖα ἄλλα κομμένα, ἄλλα παλουκωμένα, ὅπου τούς ἐσχότωσε ὁ Μπλάδος τοῦ κάστρου ἐκεινοῦ, γυναικῶν, ἀνθρώπων, παιδίων και δὲν ἄφησε μηδὲ ἓναν.

Τότε εἶδε τὸ μεγάλο κακὸ ὅπου ἔκαμε ὁ Μπλάδος ἐθαύμασε ὁ Σουλτᾶνος εἰς τὴν μανία τοῦ Μπλάδου, και ἐπῆρε τὰ φουσσᾶτα του ὁ Σουλτᾶνος και ἐπήγαυε παραμπρὸς. Ἀμὴ ὁ Μπλάδος ἐστεκέτονε εἰσὲ τόπους, ὅπου τοῦ ἐβόλειε, και ἐκτύπα εἰς τούς ἀνθρώπους και εἰς τὰ φορτώματα τοῦ Σουλτᾶνου και τούς ἐκούρσευε και ἐσχότωνε και τούς Τούρκους και τὰ κοπέλλια τους, ὅπου ἐσύρνανε τὰ βαρῆματα.

Και ὡς τὸ ἔμαθε ὁ πρίντζηπος τῆς Ποδολίας, ὀνομάτι Νέγρας, ἔσιμιζε με τούς Τούρκους και ἐδιάβησαν και ἐπολεμούσανε νὰ πάρουνε τὸ κάστρο, τὸ λέγουνε Κιλῆμ, ὅπου ἦτονε τοῦ Μπλάδου. Καὶ ὁ Μπλάδος ἐπῆρε ἕξι χιλιάδες καβελλάρους και ἐδιάβη ἀπάνω εἰσὲ δαῦτον, και ἐκάμανε πόλεμον δυνατὸν και ἐτζάκισαν τὸν Μπλάδο, με πολὺ αἷμα μία μερέα και ἄλλη και ἐσκοτώσανε ἀπὸ τούς Μολδάβους ἔως δύο χιλιάδες, και ἐπήρανε τὰ κεφάλια τους και τὰ ἐβάλανε εἰς τὰ κοντάρια τους και τὰ διαβάσανε και τὰ ἐδείξανε τοῦ Σουλτᾶν Μεχεμέτη.

Και τότε ἔφυγε ὁ Μπλάδος και ἐδιάβη μέσα εἰς τὴν Οὐγγαρία και τὸν ἔπιασε ὁ ρῆγας Μαθαῖος και τὸν ἔβαλε εἰς τὴν φυλακὴ διατὶ ἐσχότωσε ἀπὸ τούς Οὐγγαρους τούς ἐδικούς του. Καὶ (73α) τὸ φουσσᾶτο τοῦ Τούρκου ἐδιάβη μέσα εἰς τὴν Μολδάβιαν και τὴν ἐδιαγουμίσανε και ἠφέρανε εἰς τὸν Ντούναβι ἔως διακόσες χιλιάδες ζῶα, πρόβατα, βούδια και ἐπήρανε και πολλὴν σιλαβίαν, γυναῖκες, ἄνδρες, παιδιά. Καὶ ὁ Σουλτᾶνος ὅπου ἦτονε εἰς τὸν Ντούναβι ἔκαμε ἀφέντη τὸν Δρακοῦλα, και τὸν ἔστειλε εἰς τὴν Μολδάβια νὰ ὀρίζη, ὅπου ἦτονε Τούρκος ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μπλάδου και ὁ Σουλτᾶνος ἐγύρισε εἰς τὴν Ἀνδριανούπολι. Τότε ὁ Δρακοῦλας ἔλεγε τῶν ἀρχόντων τῆς Μολδάβιας πὸς «ὁ Σουλτᾶνος ἔχει μεγάλη δύναμιν και ἐσεῖς ἠκούσετε τοῦ ἀδελφοῦ μου τοῦ Μπλάδου τὴν τρελλάδα και ἐκάμετε μάχη με τὸν Σουλτᾶνο. Καὶ λέγοντας ἐτοῦτα ἐγύρισε ὅλους ἄρχοντες και τὸν ἐστέρξανε διὰ ἀφέντη τους. Καὶ ὁ Μπλάδος, ὡς εἶπαμε, και ἐτελείωσε τὴν ζωὴν του εἰς τὴν Οὐγγαρία εἰς τὴν φυλακὴ.

[Ἐπεται τὸ τέλος]

E. I. A. P. — ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΜΕΤΑΔΟΣΕΙΣ ΡΑΔΙΟΣΤΑΘΜΩΝ ΜΙΛΙΑΙ ΚΑΙ ΡΩΜΗΣ.

	Ραδιοσταθμὸς Μπέρνι (μ. 283,3 κχ. 1(59) Ραδιοσταθμὸς ΖΡΟ9 βραχέων κυμάτων (μ. 31,02 κχ. 9,670). Καθημερινὰ μεταδόσεις: ὄρα Ἀθηνῶν 9,15 — 10 μ. μ.	Σταθμὸς Ρώμης (βραχέων κυμάτων): μ. 31,13 κχ. 9630) "Ὁρα Ἀθηνῶν: 0,40—1 προῶνῃ.
Δευτέρα	Ἐθνικὸς Ἑλληνοκραφικὸν Δελτίον. Διεθνὲς εἰδησιογραφικὸν Δελτίον. Δι'ἀλεξίς. Εἰδήσεις ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας και τὸν ἔξω Ἑλληνοσπόν. Μουσικὸν πρόγραμμα (τραχοῦδι και δίσκου).	Ἑλληνικαὶ και διεθνεῖς εἰδήσεις. Μετὰδοσις Ἑλληνοκραφικῆς μουσικῆς.
Τρίτη	Ἐθνικὸς Ἑλληνοκραφικὸν Δελτίον. Διεθνὲς εἰδησιογραφικὸν Δελτίον. Δι'ἀλεξίς. Οἰκονομικαὶ εἰδήσεις και νέα διάφορα. Μουσικὸν πρόγραμμα (τραχοῦδι και δίσκου).	Ἑλληνικαὶ και διεθνεῖς εἰδήσεις. Νέα διάφορα.
Τετάρτη	Ἐθνικὸς Ἑλληνοκραφικὸν Δελτίον. Διεθνὲς εἰδησιογραφικὸν Δελτίον. Δι'ἀλεξίς. Εἰδήσεις ἀπὸ τὴν πνευματικὴν κίνησιν. Μουσικὸν πρόγραμμα (τραχοῦδι και δίσκου).	Ἑλληνικαὶ και διεθνεῖς εἰδήσεις. Μετὰδοσις Ἑλληνοκραφικῆς μουσικῆς.
Πέμπτη	Ἐθνικὸς Ἑλληνοκραφικὸν Δελτίον. Διεθνὲς εἰδησιογραφικὸν Δελτίον. Δι'ἀλεξίς. Εἰδήσεις και νέα διάφορα. Μουσικὸν πρόγραμμα (τραχοῦδι και δίσκου).	Ἑλληνικαὶ και διεθνεῖς εἰδήσεις. Νέα διάφορα.
Παρασκευή	Ἐθνικὸς Ἑλληνοκραφικὸν Δελτίον. Διεθνὲς εἰδησιογραφικὸν Δελτίον. Δι'ἀλεξίς. Τουριστικαὶ εἰδήσεις. Μουσικὸν πρόγραμμα (τραχοῦδι και δίσκου).	Ἑλληνικαὶ και διεθνεῖς εἰδήσεις. Μετὰδοσις Ἑλληνοκραφικῆς μουσικῆς.
Σάββατον	Ἐθνικὸς Ἑλληνοκραφικὸν Δελτίον. Διεθνὲς εἰδησιογραφικὸν Δελτίον. Δι'ἀλεξίς. Εἰδήσεις και νέα διάφορα. Μουσικὸν πρόγραμμα (τραχοῦδι και δίσκου).	Ἑλληνικαὶ και διεθνεῖς εἰδήσεις. Νέα διάφορα.
Κυριακὴ	Ἐθνικὸς Ἑλληνοκραφικὸν Δελτίον. Διεθνὲς εἰδησιογραφικὸν Δελτίον. Θεῖον Κήρυγμα. Ἐβδομαδιαία πολιτικὴ ἐπιθεωρήσις. Μουσικὸν πρόγραμμα (τραχοῦδι και δίσκου).	Ἑλληνικαὶ και διεθνεῖς εἰδήσεις. Ἐβδομαδιαία πολιτικὴ ἐπιθεωρήσις.

Διεθνυστις τμήματος Ἑλληνοκραφικῶν μεταδόσεων
και περιοδικῶ «Ραδιο-Ἐπιθεωρήσις»:

E. I. A. R.

Sezione Trasmissioni Greche

Via Montello 5

ROMA (Italia)

Ἀνταποκριτὴς τμήματος Ἑλληνοκραφικῶν μεταδόσεων
και περιοδικῶ «Ραδιο-Ἐπιθεωρήσις» ἐν Ἑλλάδι:

κ. Μάριος Βαϊάνος

ὁδὸς Ἀκαδημίας 26

ΑΘΗΝΑΙ

Εἰδικὰ προγράμματα και μεταδόσεις διοργανοῦνται ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐπετείων ἢ ἄλλων ἐθνικῶν ἐορτῶν και γεγονότων.

RADIO

RIVISTA

PUBBLICAZIONE MENSILE DI CULTURA GRECO-ITALIANA

ANNO II - N. 11

NOVEMBRE 1939-XVIII

Il presente fascicolo contiene scritti di:

S. E. L. CANACARIS-RUFOS, già Ministro degli Affari Esteri, presidente dell'unione « Atene-Roma ».

S. E. V. USSANI, Accademico d'Italia, professore nella R. Università di Roma;

G. ATHANAS, già Vice-presidente della Camera dei deputati Ellenica, letterato;

V. BIAGI, professore nell'Università di Atene;

G. PAPACHATZIS, professore nell'Università di Atene;

G. ZORAS, professore nella R. Università di Roma;

F. DE SIMONE BROUWER, professore nella R. Università di Napoli;

F. VICCHIO.

Il presente fascicolo contiene le rubriche:

Filelleni italiani.

Pagine greche sull'Italia.

Pagine italiane sulla Grecia.

Tommaseo e la Grecia.

ROMA

Via Montello 5